

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АЕРОКОСМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
М. Є. ЖУКОВСЬКОГО «ХАРКІВСЬКИЙ АВІАЦІЙНИЙ ІНСТИТУТ»

ЧАСОПИС ЕКОНОМІЧНИХ РЕФОРМ

*читай,
аналізуй,
спостерігай,
опановуй,
підкорюй,
імпровізуй,
самовдосконалюйся !*

науково-виробничий журнал

№ 2 (42), 2021

Харків 2021

ЧАСОПИС ЕКОНОМІЧНИХ РЕФОРМ

№ 2 (42) 2021

Науково-виробничий журнал

засновано у 2010 році

Співзасновники: Східноукраїнський національний університет імені В. Даля; Національний аерокосмічний університет імені М. С. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»

Журнал зареєстровано в Міністерстві юстиції України

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації

Серія КВ № 23547-13387 ПР

від 31.08.2018 р.

ISSN 2221-8440 (Print)

ISSN 2663-2896 (Online)

TIME DESCRIPTION OF ECONOMIC REFORMS

№ 2 (42) 2021

The scientific and production journal was founded in 2010

Founders: Volodymyr Dahl East Ukrainian National University; National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute»
Registered by the Ministry of Justice of Ukraine

Registration Certificate

КВ № 23547-13387 ПР

dated 31.08.2018

ISSN 2221-8440 (Print)

ISSN 2663-2896 (Online)

<http://nti.khai.edu/ojs/index.php/cher>

Журнал внесено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б»), в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора та кандидата наук (економічні науки).

Наказ Міністерства освіти і науки України № 1301 від 15 жовтня 2019 р.

Журнал індексується міжнародними наукометричними базами :

Index Copernicus International (*Польща*);

Ulrich's Periodicals Directory (*США*);

Research of Bible (*Японія*);

Scientific Indexing Services (*США–Австралія*);

Google Scholar; CrossRef; WorldCat;

Eurasian Scientific Journal Index;

Open Academic Journal Index;

International Innovative Journal Impact Factor.

Головний редактор:

Т. В. Калінеску, д-р екон. наук, проф.,

заслужений діяч науки і техніки України, Scopus ID 57201301529

Відповідальний редактор:

Г. С. Ліхоносова, д-р екон. наук, доц., Scopus ID 57201290872

Редакційна колегія:

Л. А. Костирко, д-р екон. наук, проф. (*заступник головного редактора*); С. К. Рамазанов, д-р екон. наук, д-р техн. наук, проф. (*голова редакційної колегії*); М. Г. Безпарточний, д-р екон. наук, доц.; І. Р. Бузько, д-р екон. наук, проф.; В. В. Дружиніна, д-р екон. наук, проф.; Ю. Ю. Д'яченко, д-р екон. наук, проф.; І. В. Заблудська, д-р екон. наук, проф.; О. В. Панухник, д-р екон. наук, проф.; Е. Гамс, Ph.D. in Economic, проф. (*Естонія*); В. Драшківич, Ph.D. in Economic, проф. (*Чорногорія*); Ю. Закжевський, Ph.D. in Economic (*Польща*); Н. М. Іманов, д-р екон. наук, проф. (*Азербайджан*); М. Т. Койчуєва, д-р екон. наук, проф. (*Киргизстан*); В. Г. Папава, д-р екон. наук, проф. (*Грузія*); П. Димова Пеева, д-р наук, проф. (*Болгарія*); А. Ф. Расулев, д-р екон. наук, проф. (*Узбекистан*); М. У. Рахімбердінова, Ph.D. in Economic (*Казахстан*); Б. Сегаль, Ph.D. in Economic, проф. (*Угорщина*); Л. Стемплевська, Ph.D. in Economic (*Польща*); А. Стратан, д-р екон. наук, проф. (*Молдова*); Сузі Сухендра, Ph.D. in Economic (*Індонезія*); У. С. Хикматов, д-р екон. наук, проф. (*Таджикістан*); Н. Цогані, Ph.D. in Economic (*Греція*).

Відповідальний за випуск: Л. А. Костирко, д-р екон. наук, проф. (*Україна*).

Рекомендовано до друку та поширенню в мережі Internet:

Вченою радою Національного аерокосмічного університету імені М. С. Жуковського «Харківський авіаційний інститут» (протокол № 11 від 30 червня 2021 р.).

Вченою радою Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (протокол № 13 від 25 червня 2021 р.).

Відповідальність за достовірність фактів, цитат, власних імен, географічних назв, назв підприємств, організацій, установ та іншої інформації несуть автори статей. Висловлювані у статтях думки можуть не співпадати з точкою зору редакційної колегії та не покладають на неї ніяких зобов'язань.

Передруки і переклади дозволяються лише за згодою авторів та редакційної колегії.

© Національного аерокосмічного університету імені М. С. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», 2020

© National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», 2020

Цей твір ліцензовано на умовах Ліцензії Creative Commons із зазначенням авторства — Некомерційна 4.0 Міжнародна.

Номер пропонує
БЛОГ ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

Калінеску Т. В.

Про демократизацію, об'єктивність та реальну конкурентоздатність наукових досліджень ___ 5

ТЕМАТИЧНІ РУБРИКИ

• *Економіка*

Kolechkov D.

Analysis of the competitiveness of the construction complex of the northern regions _____ 6

Rasulev A., Shomurodov T.

Economical retrospective of development of vertical specialization theory _____ 15

Shishelov M.

Innovative development of the forest complex of the republic of Komi: status and prospects _____ 24

• *Облік і оподаткування*

Калінеску Т. В., Перепелиця Ю. Г.

Удосконалення обліку та оподаткування фінансово-кредитних установ _____ 32

Ліхоносова Г. С., Мартиненко К. Р.

Соціально-відповідальні аспекти адміністрування податків: важелі протидії ухиленню від оподаткування _____ 39

• *Маркетинг*

Решетнікова І. Л.

Трансформація функцій і структур маркетингу підприємств в умовах цифрової економіки _____ 48

• *Фінанси, банківська справа та страхування*

Середа О. О.

Корпоративні облигації як джерело розвитку фінансового потенціалу суб'єктів господарювання _____ 55

• *Менеджмент*

Ivanov V.

Food security: north-arctic specifications _____ 62

Sidorov V., Sitnikov P.

Spatial factors of assessment of comfort of the urban environment of a large city _____ 70

Popova L., Zorina E., Sukhoveenko N.

Regional features of the mortality structure of the population _____ 76

• *Підприємництво, торгівля та біржова діяльність*

Makrak S., Tsiatsiorkina A., Kochnovich I.

Development of scientific provisions of fair price formation in the Republic of Belarus _____ 86

• *Готельно-ресторанна справа*

Зеленко О. О.

Сучасні виклики сфери гостинності України _____ 94

НОВИНИ НАУКИ ТА ПРАКТИКИ

Розрахунок конкурсного бала при вступі до закладу вищої освіти _____ 102

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ РЕКОМЕНДУЄ

Нові видання економічної літератури _____ 104

Перелік рецензентів поточного випуску журналу _____ 106

Вимоги щодо змісту та оформлення статей до науково-виробничого журналу
«ЧАСОПИС ЕКОНОМІЧНИХ РЕФОРМ»

Sentence of number
BLOG SHEFF-EDITOR

Calinescu Tetyana
About democratization, objectivity and real competitiveness of scientific research _____ 5

TOPICAL SUBJECTS

• *Economy*

Kolechkov D.
Analysis of the competitiveness of the construction complex of the northern regions _____ 6

Rasulev A., Shomurodov T.
Economical retrospective of development of vertical specialization theory _____ 15

Shishelov M.
Innovative development of the forest complex of the republic of Komi: status and prospects _____ 24

• *Accounting and taxation*

Calinescu T., Perepelytsia Y.
Improvement of accounting and taxation the financial and credit establishments _____ 32

Likhonosova G., Martynenko K.
Socially responsible aspects of tax administration: levers to combat tax avoidance _____ 39

• *Marketing*

Reshetnikova I.
Transformation of functions and structures of marketing of enterprises in the digital economy _____ 48

• *Finance, banking and insurance*

Sereda O.
Corporate bonds as a source of development of financial potential of business entities _____ 55

• *Management*

Ivanov V.
Food security: north-arctic specifications _____ 62

Sidorov V., Sitnikov P.
Spatial factors of assessment of comfort of the urban environment of a large city _____ 70

Popova L., Zorina E., Sukhoveenko N.
Regional features of the mortality structure of the population _____ 76

• *Entrepreneurship, trade and exchange activities*

Makrak S., Tsiatsiorkina A., Kochnovich I.
Development of scientific provisions of fair price formation in the Republic of Belarus _____ 86

• *Hotel and restaurant business*

Zelenko O.
Modern challenges of the hospitality sphere of Ukraine _____ 94

NEWS SCIENCE AND PRACTICE

Calculation of the competition point when entering the university _____ 102

EDITORIAL BOARD RECOMMENDS

New edition of economic literature _____ 104

The list of reviewers of the journal's current issue _____ 106

REQUIREMENTS the content and the articles to scientific production journal
"TIME DESCRIPTION OF ECONOMIC REFORM"

Про демократизацію, об'єктивність та реальну конкурентоздатність наукових досліджень

Зовсім недавно більшість з нас пережили безпощадний науковий відбір підготовлених науково-дослідних запитів різних тематик економічних досліджень. Мабуть не всім вдається проходити усі бюрократичні бар'єри, що стоять на шляху цікавих, новітніх, ще не розрекламованих досліджень. Кожен раз, коли приходиться вигадувати щось нове, ні нащо не схоже, завжди витримуєш масу критики з усіх боків, особливо, якщо приходиться конкурувати за можливість бути профінансованими в межах одного закладу вищої освіти (ЗВО) поряд з іншими технічними проектами. Думаю, що тут не важко здогадатись якому проекту нададуть перевагу: технічному чи чисто економічному?! Я вже не кажу про інших колег, які рецензують твій проєкт далі і занижують потенційну кількість балів, яку можна максимально отримати, з метою дати шанс проєктам свого ЗВО. На всі ці моменти може сказати тільки одне - знаємо, вже проходили... Так, не завжди спрацьовує те, що дійсно має механізми демократичності, об'єктивності та конкурентоздатності... Проте віра у розумне, вічне та інноваційне – іноді спрацьовує, якщо не на своєму вітчизняному рівні, то на шляху визнання публікацій у знаних зарубіжних виданнях, освітніх та наукових осередках. І це заставляє рухатись вперед до нових більш цікавих звершень!

І як тут не згадати зовсім недавнє проведення конкурсу у Національній Академії наук щодо обрання у дійсні члени та академіки за різними відділеннями. Кажуть, що тим, хто балотувався у відділенні економіки НАН України більше повезло, бо ми мали нагоду бути присутніми на цьому відборі безпосередньо. Інших претендентів других відділень зовсім не запросили на це дійство. Але, безумовно, це був досить цікавий експеримент щодо уявлень як ця процедура відбувається... Тут не йде мова зовсім про відкритість та об'єктивність, бо чомусь доповідали свої наукові здобутки у означених галузях тільки не члени НАН України. Я вже не кажу про низку демократичних запитань, які задавались здобувачам та можливість виказати свою точку зору, погляди та наукові підходи до їх вирішення. Було б дуже цікаво з цих позицій подивитись та послухати досягнення наших конкурентів – працівників НАН України, почути їх відповіді та погляди, що стосуються різних напрямів досліджень. Якщо ми ведемо мову про конкурентоздатність нашої економічної науки, демократичність та об'єктивність прийняття будь-яких рішень, то виникає питання: чому ці вимоги тільки висуваються до одних і зовсім не застосовується до інших?! Хочеться вірити, що вакантні місця зайняли достойні вчені, лідери тих напрямів науки, на досягнення яких ми будемо орієнтуватися у найближчій перспективі. Проте нас навіть лишили можливості самокритично оцінити наші переваги чи недоліки у порівнянні зі здобутками переможців – робітниками-науковцями НАН України.

Ці аспекти випробувань, переживань знову приходять на думку, коли починаєш розробляти нові запити, морально та психологічно готуватися до нових захистів зовсім неординарних економічних ідей, переконань, інноваційних дифузій і такого іншого. То ж бажаємо усім творчих успіхів, натхнення, достойних обґрунтувань своїх цікавих розробок та широкого їх впровадження у всі сфери нашої нелегкої освітньої, науково-дослідної та практичної діяльності.

Доброї, здорової та енергійно вдалої літньої відпустки. Ми щиро вдячні нашим авторам, читачам, друзям, колегам, офіційним та неофіційним опонентам, рецензентам та прибічникам за підтримку та нові ідеї щодо зміни наших поглядів, переконань у напрямі спільної економічної діяльності щодо дійсно демократичних, реально конкурентних перетворень у нашій країні, освіті та науці.

Головний редактор науково-виробничого журналу «Часопис економічних реформ»

Т. В. Калінеску

УДК 332.14 ББК 65.051

JEL Classification: E02, L22

KOLECHKOV D.¹

ANALYSIS OF THE COMPETITIVENESS OF THE CONSTRUCTION COMPLEX OF THE NORTHERN REGIONS

DOI: 10.32620/cher.2021.2.01

Formulation of the problem. The dynamism of the economic development of regions largely depends on the competitiveness of their industries. One of the main drivers of the economy is the construction complex, ensuring the competitiveness of which is the main task of public administration bodies. This requires tools for monitoring the main indicators of the construction industry that form competitive advantages. *The purpose of the study* is to find new mechanisms for assessing the competitiveness of the construction complex of the regions and identifying weaknesses in the development of the industry. The study used the *methodology* of logical, historical, statistical and comparative analysis, methods of expert assessments, economic modeling, methods of assessing the reliability of qualitative and quantitative statistical indicators. *The main hypothesis of the study* was the assumption that due to rising cost factors and difficult climatic conditions, the northern regions have a low level of competitiveness of the construction complex. *Summary of the main material.* The article provides a brief overview of methodological approaches to the study of the competitiveness of the region and its construction complex. The author's approach to calculating the integral indicator of competitiveness is presented. Based on the results obtained, the classification of the northern regions according to the level of competitiveness of the construction industry was carried out. The research hypothesis was confirmed. The main indicators forming the integral index of competitiveness are analyzed. *The practical significance* of the work lies in the application by the executive authorities of the results of the study in the preparation of medium-and long-term programs for the socio-economic development of the regions. *Conclusions and prospects for further research.* The low competitiveness of the northern regions is affected by the low growth rates of the employed, the number of high-performance jobs and the volume of work performed. The further perspective of the research is to refine the methodology for assessing the competitiveness of the construction complex in the region in order to determine the weighting coefficients when calculating the generalizing integral indicator and analyze it for all subjects of the Russian Federation.

Key words:

competitiveness, construction complex, normalized indicators, integral indicator, grouping of regions.

АНАЛІЗ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ БУДІВЕЛЬНОГО КОМПЛЕКСУ ПІВНІЧНИХ РЕГІОНІВ

Постановка проблеми. Динамічність економічного розвитку регіонів багато в чому залежить від конкурентоспроможності їх галузей. Одним з головних драйверів економіки є будівельний комплекс, забезпечення конкурентоспроможності якого є основним завданням органів держуправління. Для цього необхідний інструментарій моніторингу за основними показниками будівельної галузі, що формують конкурентні переваги. *Мета дослідження* спрямована пошук нових механізмів оцінки конкурентоспроможності будівельного комплексу регіонів та виявлення слабких місць розвитку галузі. У дослідженні використовувалися *методологія* логічного, історичного, статистичного та порівняльного аналізу, методи експертних оцінок, економічного моделювання, методу оцінки достовірності якісних і кількісних статпоказників. *Основною гіпотезою дослідження* стало припущення, що

¹ **Колечков Дмитро Васильович**, канд. екон. наук, старший науковий співробітник Інституту соціально-економічних і енергетичних проблем Півночі Комі наукового центру Уральського відділення Російської академії наук, м. Сиктивкар, Росія.

Kolechkov Dmitry, Ph.D. in Economic, Senior research associate of Institute of social and economic and power problems of the North of Komi of scientific center of the Ural office of the Russian Academy of Sciences, Syktyvkar, Russia.

ORCID ID: 0000-0002-4784-7915

e-mail: Kdb1970@mail.ru

в силу подорожчання факторів і складних кліматичних умов північні регіони мають низький рівень конкурентоспроможності будівельного комплексу. *Виклад основного матеріалу.* У статті подано короткий огляд методичних підходів до дослідження конкурентоспроможності регіону та його будівельного комплексу. Представлено авторський підхід обчислення інтегрального показника конкурентоспроможності. На основі отриманих результатів проведено класифікацію північних регіонів за рівнем конкурентоспроможності будівельної галузі. Підтверджена гіпотеза дослідження. Проаналізовано основні показники, що формують інтегральний індекс конкурентоспроможності. *Практична значимість* роботи полягає в застосуванні органами виконавчої влади результатів дослідження при складанні середньострокових і довгострокових програм соціально-економічного розвитку регіонів. *Висновки та перспективи подальших досліджень.* На невисоку конкурентоспроможність північних регіонів впливають низькі значення темпів зростання зайнятих, числа високопродуктивних робочих місць і обсягу виконаних робіт. Подальшою перспективою досліджень є доопрацювання методики оцінки конкурентоспроможності будівельного комплексу регіону на предмет визначення коефіцієнтів вагомості при розрахунку узагальнюючого інтегрального показника і аналіз по всіх суб'єктах РФ.

Ключові слова:

конкурентоспроможність, будівельний комплекс, нормовані показники, інтегральний індикатор, угруповання регіонів.

АНАЛИЗ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ СТРОИТЕЛЬНОГО КОМПЛЕКСА СЕВЕРНЫХ РЕГИОНОВ

Постановка проблемы. Динамичность экономического развития регионов во многом зависит от конкурентоспособности их отраслей. Одним из главных драйверов экономики является строительный комплекс, обеспечение конкурентоспособности которого является основной задачей органов государственного управления. Для этого необходим инструментальный мониторинг за основными показателями строительной отрасли, формирующих конкурентные преимущества. *Цель исследования* направлена на поиск новых механизмов оценки конкурентоспособности строительного комплекса регионов и выявления слабых мест развития отрасли. В исследовании использовались *методология* логического, исторического, статистического и сравнительного анализа, методы экспертных оценок, экономического моделирования, метода оценки достоверности качественных и количественных статпоказателей. *Основной гипотезой исследования* стало предположение, что в силу удорожающих факторов и сложных климатических условий северные регионы имеют низкий уровень конкурентоспособности строительного комплекса. *Изложение основного материала.* В статье дан краткий обзор методических подходов к исследованию конкурентоспособности региона и его строительного комплекса представлен. Представлен авторский подход исчисления интегрального показателя конкурентоспособности. На основе полученных результатов проведена классификация северных регионов по уровню конкурентоспособности строительной отрасли. Подтверждена гипотеза исследования. Проанализированы основные показатели, формирующие интегральный индекс конкурентоспособности. *Практическая значимость работы* заключается в применении органами исполнительной власти результатов исследования при составлении среднесрочных и долгосрочных программ социально-экономического развития регионов. *Выводы и перспективы дальнейших исследований.* На невысокую конкурентоспособность северных регионов влияют низкие значения темпов роста занятых, числа высокопроизводительных рабочих мест и объёма выполненных работ. Дальнейшей перспективой исследований является доработка методики оценки конкурентоспособности строительного комплекса региона на предмет определения коэффициентов весомости при расчёте обобщающего интегрального показателя и анализ по всем субъектам РФ.

Ключевые слова:

конкурентоспособность, строительный комплекс, нормированные показатели, интегральный индикатор, группировка регионов.

Problem statement. Meeting the needs of the population, government and business in timely, safe and high quality products and services is the main priority in the development of the modern construction complex of the regions. One of the key elements in the socio-economic system of the country is the construction complex, the issues of ensuring the competitiveness

of which today find their place among the main positions of strategic planning, including at the regional level. The strategy of socio-economic development of the Komi Republic has been implemented since 2006 with periodic updating and extension of the planning period. In 2015-2017, a new version of the Strategy was developed with the extension of the planning period until

2035 [6]. To achieve the set strategic goals, it is necessary to monitor the competitiveness of both the region as a whole and its sectoral complexes. The development of methodological approaches to assessment and, on their basis, the study of the main components of the competitiveness of the construction complex is the basis of this study.

Analysis of recent research and publications. A brief overview of theoretical approaches to the study of the competitiveness of the region and its construction complex is presented in a previously published work [4]. Analysis of practical works devoted to this area of research has made it possible to single out several works. A.N. To determine the competitiveness of a construction organization, Tsvetkov proposes to take into account the specifics of its products, and emphasizes that the main difference between the competitiveness of a construction organization is, first of all, in a more complete set of characteristics that determine its competitiveness [9]. YES. Kirsanov and V.D. Zharikov determine the main criteria and indicators of the competitiveness of products on the example of mechanical engineering: quality, product differentiation, price determined by the costs of production and sales of products. The main indicator of the competitiveness of an enterprise is its potential ability to produce competitive products, which is characterized by the following criteria: timely renewal, technical level and quality, price [3]. NN Milchakova, analyzing the existing assessment methods, concludes that most of them are based

on the scoring mechanism with an emphasis on indicators specific to the analyzed industry [5]. M.A. Shuvaev proposed the author's classification of the factors of the competitiveness of a construction company and outlined a methodology for their calculation. The importance of competitiveness factors was revealed using the method of expert assessments. An integral coefficient of the competitiveness of construction enterprises has been developed [10].

The purpose of the article on the basis of existing industry assessment methods, develop new criteria and indicators with the help of which to analyze the competitiveness of the construction complex of the northern regions of Russia.

Presentation of the main material. The level of competitiveness of the region's construction complex is one of the criteria for the success of its socio-economic development. At the same time, it is necessary to have an appropriate indicator that allows you to quantitatively assess the degree of competitiveness of a territorial unit.

When forming a methodology for assessing the competitiveness of the construction complex of a territory, it is important not only to correctly select the necessary indicators, but also to search for theoretical justifications for the reliability and objectivity of the conducted research. Of the previously selected indicators (about 50) of competitiveness, 9 indicators were selected (table 1).

Table 1: Competitiveness assessment system construction complex

Conditional Designation	Indicator	Unit of measurement
X ₁	Introduced new fixed assets mln. Rub. per one employed	Introduced new fixed assets mln. Rub. per one employed
X ₂	Depreciation of fixed assets percentage	Depreciation of fixed assets percentage
X ₃	Investments in fixed assets, thous. Rub. per one employed	Investments in fixed assets, thous. Rub. per one employed
X ₄	Employment growth rate percentage	Employment growth rate percentage
X ₅	The number of high-performing jobs units per 1000 employed	The number of high-performing jobs units per 1000 employed
X ₆	Volume of work performed thousand rubles per one employed	Volume of work performed thousand rubles per one employed
X ₇	Index of the physical volume of work performed under construction contracts, percentage	Index of the physical volume of work performed under construction contracts, percentage
X ₈	Put into operation the total area of residential buildings square meter per 1000 population	Put into operation the total area of residential buildings square meter per 1000 population
X ₉	Average actual cost of construction of one square meter of the total area of residential premises, ruble	Average actual cost of construction of one square meter of the total area of residential premises, ruble

Source: developed by the author

Further, the calculation of the numerical values of competitiveness was carried out, from which their normalized values were formed. Then the highest and lowest values of particular indicators in the group of the studied regions were determined and the normalized parameters were calculated for the northern regions of the Russian Federation. The information base of the study was the Unified Interdepartmental Information and Statistical System of Rosstat [2], on the basis of which an array of data of the above indicators was formed for 85 constituent entities of the Russian Federation in dynamics from 2010 to 2018. To bring the indicators involved in the establishment of integral indices of competitiveness to a comparable form, the method of minimax normalization was used, despite a number of limitations associated with its use. This method consists in converting the original range, within which the values are distributed, to the range [0; 1], in contrast to other normalization methods that assume the presence of negative values [7].

The necessary components in calculating the normalized private indicator (N_i) are the current value of the individual indicator of the competitiveness of the territorial unit (X_i) and its standard values, which are the minimum and maximum values ($\max X_i$ or $\min X_i$), which are available among similar parameters in the studied group of regions. At the same time, one should take into account the type of relationship (direct or reverse) that exists between the particular indicator and the level of competitiveness. If an increase in the quantitative indicator increases regional competitiveness (for example, the commissioning of fixed assets, then the calculations are made according to the following basic expression (1):

$$N_i = \frac{X_i - \min X_i}{\max X_i - \min X_i} \quad (1)$$

If, for example, with an increase in the degree of depreciation of fixed assets, the level of competitiveness decreases, i.e. there is an inverse relationship, then the alternative equation designed to calculate the normalized private indicator will take the following form (2):

$$N_i = 1 - \frac{X_i - \min X_i}{\max X_i - \min X_i} \quad (2)$$

The difficulties in studying the competitiveness of a region are associated with the fact that it is often necessary to deal with expert

opinions in the course of establishing the weight coefficients for each of the particular indicators used (their normalized values). The recommended system for assessing the level of competitiveness, based on the mathematical and statistical method for calculating the weight coefficients (W_i), which will be assigned to private indicators (or rather, normalized private indicators), excludes the possibility of such difficulties [1].

Further, in order to find the integral (generalized) indicator of regional competitiveness (I), it is necessary to go to the following equality, which establishes the sum of normalized private indicators (N_i), weighted taking into account the level of importance (W_i) [8] (3).

$$I = \sum_{i=1}^n w_i \cdot N_i \quad (3)$$

Due to the complexity of determining the weight coefficients, at this stage of the study, the calculation of the generalizing integral indicator was made according to the geometric mean formula.

In accordance with these features, the calculated integral indices of the competitiveness of the construction complex of the northern regions make it possible to assess the potential of each region on a scale from 0 to 1. The significance of the calculated value of the level of individual regional competitiveness can be classified as follows:

- from 0 to 0.24 - extremely low level of competitiveness;
- from 0.25 to 0.49 - low level of competitiveness;
- from 0.50 to 0.74 - the average level of competitiveness;
- from 0.75 to 1 - a high level of competitiveness.

The dynamics of the consolidated integral indicator of competitiveness, calculated according to the proposed methodology, is presented in table 2.

During the study period, among 85 constituent entities of the Russian Federation as a whole in the North, the level of competitiveness of the construction complex has an average value - from 0.27 to 0.35.

The grouping of the northern regions according to the level of competitiveness of the construction complex according to the average value of the generalizing integral indicators for the study period is given in table 3.

Table 2: Dynamics of the consolidated integral indicator of the competitiveness of the construction complex of the northern regions for 2010-2018

Indicator	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Average
Russian Federation	0,249	0,299	0,264	0,270	0,252	0,256	0,233	0,227	0,225	0,258
North	0,304	0,351	0,319	0,323	0,285	0,293	0,274	0,265	0,272	0,307
Republic of Karelia	0,213	0,244	0,228	0,249	0,195	0,223	0,194	0,196	0,222	0,228
Komi Republic	0,224	0,276	0,349	0,277	0,259	0,272	0,317	0,208	0,229	0,288
Arkhangelsk region ¹	0,264	0,293	0,208	0,288	0,172	0,203	0,214	0,180	0,230	0,247
Nenets Autonomous District	0,614	0,560	0,341	0,436	0,507	0,481	0,355	0,418	0,519	0,505
Murmansk region	0,140	0,199	0,180	0,175	0,226	0,187	0,184	0,217	0,159	0,197
Khanty-Mansi Autonomous Okrug - Ugra	0,335	0,385	0,345	0,328	0,247	0,278	0,216	0,233	0,227	0,304
Yamalo-Nenets Autonomous District	0,345	0,427	0,398	0,360	0,379	0,338	0,337	0,277	0,466	0,395
The Republic of Sakha (Yakutia)	0,248	0,396	0,355	0,333	0,345	0,318	0,337	0,324	0,288	0,341
Kamchatka Krai	0,253	0,308	0,226	0,271	0,184	0,200	0,205	0,214	0,140	0,239
Magadan Region	0,190	0,235	0,270	0,337	0,220	0,265	0,242	0,150	0,167	0,240
Sakhalin Region	0,346	0,494	0,338	0,339	0,302	0,381	0,255	0,256	0,235	0,339
Chukotka Autonomous Okrug	0,230	0,211	0,182	0,341	0,178	0,230	0,265	0,239	0,206	0,220

Source: Author's calculations.

¹ Hereinafter, in the tables and in the text, the indicators for the Arkhangelsk region. given without taking into account the Nenets Autonomous District

The group of territories with a high level of competitiveness of the construction complex does not include any region. Only the Nenets Autonomous Okrug has an average level, half of the territories belong to the low level and the other five regions - to the extremely low level.

A more detailed analysis of competitiveness allows us to make a dynamic range of par-

ticular indicators. It should be noted that for a number of particular indicators of the competitiveness of the construction complex, a number of northern territories have in some years of the study period both maximum (1) and minimum values (0) among 85 constituent entities of the Russian Federation.

Table 3: Grouping of northern regions by the level of competitiveness of the construction complex

Territories	Competitiveness level	Value
–	high level	from 0.75 to 1
Nenets Autonomous Okrug	average level	from 0.50 to 0.74
Komi Republic, Arkhangelsk Region, Khanty-Mansi Autonomous Okrug, Yamalo-Nenets Autonomous Okrug, The Republic of Sakha (Yakutia), Sakhalin Region	low level	from 0.25 to 0.49
Republic of Karelia, Murmansk Region, Kamchatka Territory, Magadan Region, Chukotka Autonomous Okrug	extremely low level	from 0 to 0.24

Source: Author's calculations

According to the indicator "Introduced new fixed assets" among the northern regions for 2010-2018. The Nenets Autonomous District has the best values of the coefficients, and almost

every year this indicator was the highest among 85 constituent entities of the Russian Federation. The increase for the study period amounted to 0.31 points (Table 4).

Table 4: Dynamics of the normalized indicator "Introduced new fixed assets" of the northern regions for 2010-2018

Indicator	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Average
Russian Federation	0,14	0,17	0,17	0,20	0,17	0,09	0,12	0,11	0,15	0,15
North	0,32	0,38	0,44	0,40	0,39	0,22	0,29	0,36	0,38	0,35
Republic of Karelia	0,16	0,19	0,13	0,17	0,17	0,09	0,10	0,06	0,10	0,13
Komi Republic	0,14	0,14	0,59	0,25	0,39	0,16	0,31	0,23	0,21	0,27
Arkhangelsk region ¹	0,17	0,18	0,23	0,27	0,17	0,07	0,08	0,16	0,17	0,17
Nenets Autonomous District	0,69	0,43	0,90	1,00	1,00	1,00	1,00	0,97	1,00	0,89
Murmansk region	0,16	0,26	0,23	0,24	0,33	0,19	0,18	0,24	0,17	0,22
Khanty-Mansi Autonomous Okrug - Ugra	0,43	0,43	0,40	0,61	0,44	0,26	0,26	0,43	0,36	0,40
Yamalo-Nenets Autonomous District	0,45	0,63	0,78	0,34	0,53	0,24	0,44	0,63	0,91	0,55
The Republic of Sakha (Yakutia)	0,15	0,19	0,29	0,27	0,33	0,11	0,25	0,12	0,11	0,20
Kamchatka Krai	0,23	0,42	0,24	0,23	0,10	0,07	0,10	0,17	0,12	0,19
Magadan Region	0,12	0,17	0,22	0,47	0,16	0,10	0,22	0,17	0,66	0,25
Sakhalin Region	0,20	0,52	0,21	0,42	0,25	0,41	0,22	0,22	0,28	0,30
Chukotka Autonomous Okrug	0,77	0,21	0,25	0,68	0,36	0,39	0,51	1,00	0,26	0,49

Source: Author's calculations

The Yamalo-Nenets Autonomous District has high values, where this indicator increased by 0.46 percentage points over the study period and amounted to 0.91 in 2018. In the rest of the northern regions, the values were not so great. However, it is possible to note an increase in the normalized coefficient in the Magadan region - by 0.54 pp. A significant deterioration of this indicator was noted in the Chukotka Autonomous Okrug (by 0.51 pp) and Kamchatka Krai (by 0.11 pp). On average, during the period under study, the least amount of fixed assets was introduced per person employed in the Republic of Karelia (the average normalized coefficient is 0.13), the Arkhangelsk region. (0.17), Kamchatka Territory (0.19), the Republic of Sakha (Yakutia) (0.2) and Murmansk Region. (0.22).

In contrast to the previous indicator, the situation in the northern regions is much better in terms of the "Degree of depreciation of fixed assets" indicator. Although the wear of the main ones on average in the North for the period under study is high - from 40 to 60%, the normalized coefficients of most northern territories in comparison with all regions of Russia look much better (this indicator has an inverse relationship, i.e., the higher it is value, the lower the degree of wear).

High values (more than 0.5 and higher than the average in Russia) of the normalized coefficient of this indicator are in the Nenets Autonomous Okrug (on average for 2010-2018 - 0.69), the Republic of Sakha (Yakutia) (0.64), Kamchatka Territory (0.61) and Arkhangelsk Region. (0.57). An extremely low value in the Khanty-Mansi Autonomous Okrug - 0.13 (almost two-thirds of the funds are worn out).

For the period 2010-2018 positive shifts in the normalized indicator were observed in the Magadan region. (by 0.58 p.) and the Komi Republic (by 0.36 p.), negative - in the Sakhalin region. (by 0.54 p.) and Nenets Autonomous Okrug (by 0.48 p.).

According to the indicator "Investment in fixed assets" among the northern regions for 2010-2018. the best values of the coefficients have the Nenets Autonomous Okrug (and almost every year this indicator was the highest among 85 constituent entities of the Russian Federation) and the Yamalo-Nenets Autonomous Okrug.

Extremely low values of this indicator are observed in the Republic of Karelia (on average for 2010-2018 - 0.04), Arkhangelsk region. (0.05) and Kamchatka Territory (0.06). For the rest of the northern regions, the values

of the normalized coefficients are also not high, which is influenced by the extreme values in the Nenets Autonomous Okrug and Yamalo-Nenets.

During the study period, an increase in this indicator was recorded in the Yamalo-Nenets Autonomous District (by 0.1 p.), Magadan Region. (by 0.1 p.), Murmansk region. (by 0.09 p.) and Chukotka AO (0.08 p.); decrease - in the Khanty-Mansi Autonomous Okrug (by 0.08 percentage points), Kamchatka Krai (by 0.06 percentage points) and the Sakhalin Region (by 0.06 percentage points).

According to the rate of change in the number of employed, the situation is on average for 2010-2018. equivalent - all northern regions had normalized indicators with a low level of competitiveness.

Except for the Arkhangelsk region. for 2010-2018 in terms of the growth rate of employed in all regions, the normalized indicators improved, the maximum in the Chukotka Autonomous Okrug (by 0.91 percentage points), the Republic of Sakha (Yakutia) (by 0.44 percentage points), and the Murmansk Region. (by 0.25 p.) and the Komi Republic (by 0.25 p.).

According to the indicator "The number of highly productive jobs" among the northern regions for 2010-2018. the situation was unfavorable - almost half of the territories according to the normalized coefficient in terms of the level of competitiveness were in an extremely low zone. The values were relatively slightly better in Chukotka Autonomous Okrug (0.4 on average) and Yamalo-Nenets Autonomous Okrug (0.36), and even then, in 2018 relative to 2010, these indicators decreased. On the positive side, the increase in the coefficient in the Komi Republic (by 0.11 percentage points) and the Sakhalin Region should be noted. (by 0.1 p.).

According to the main resulting indicator "Volume of work performed" among the northern regions for 2010-2018. the situation was relatively good only in the Nenets Autonomous District, where the average normalized indicator for the period under study was 0.51 and in 2018 was the maximum among 85 subjects of the Russian Federation.

A similar situation was with the indicator "Index of the physical volume of work performed" among the northern regions for 2010-2018. only in the Nenets Autonomous Okrug, where the average normalized indicator for the period under study was 0.4 and in 2018 was the maximum among 85 subjects of the Russian Federation. In addition, a noticeable improvement in the indicator values in Yamalo-Nenets Autonomous Okrug (by 0.73 p.) Should be noted. However, in most regions in 2018, the coefficients decreased relative to 2010.

To assess the level of competitiveness of housing construction, this study used the indicator "Total area of residential buildings commissioned".

Relatively high values of this indicator among the northern regions of the Russian Federation for the period under study were observed only in Nenets Autonomous Okrug (on average for 2010-2018 - 0.59), Sakhalin Region. (0.45) and Khanty-Mansi Autonomous Okrug (0.42). Extremely low values were noted in Chukotka Autonomous Okrug (0.01 - for the entire study period, the lowest values among all subjects of the Russian Federation), Murmansk region. (0.02), Magadan region. (0.06), Komi Republic (0.14), Kamchatka Territory (0.16), Arkhangelsk Region. (0.21) and the Republic of Karelia (0.27).

It is noteworthy that during the entire study period there were no significant changes in this indicator. The exception is the relatively "prosperous" Nenets Autonomous District, where the normalized coefficient in 2018 compared to 2010 decreased by 0.61 points.

Average values for 2010-2018 partial integral normalized indicators of competitiveness that affect the generalized integral indicator are shown in Table 5.

Conclusions and prospects for further research. Thus, on average, for the period under study, a positive influence (more than 0.5) on the generalizing integral indicator of competitiveness had the particular indicators of the following northern regions:

- Commissioning of fixed assets (Nenets AO (0.89) and Yamalo-Nenets AO (0.6));

Table 5: Average for 2010-2018 values of private indicators of the competitiveness of the construction complex of the northern regions of the Russian Federation

Indicator	Introduced new fixed assets	Degree of depreciation of fixed assets	Investments in fixed assets	Growth rate of employed	Number of highly productive jobs	Volume of work performed	Index of physical volume of work	Put into effect the total area of residential buildings	Average actual cost of construction	Generalized integral indicator
	X1	X2	X3	X4	X5	X6	X7	X8	X9	I
Russian Federation	0,148	0,492	0,062	0,380	0,183	0,213	0,272	0,398	0,698	0,258
North	0,353	0,446	0,245	0,387	0,256	0,336	0,298	0,156	0,403	0,307
Republic of Karelia	0,129	0,483	0,029	0,415	0,241	0,173	0,295	0,274	0,664	0,228
Komi Republic	0,269	0,375	0,168	0,353	0,293	0,305	0,269	0,140	0,680	0,288
Arkhangelsk region ¹	0,168	0,575	0,053	0,375	0,248	0,165	0,307	0,206	0,680	0,247
Nenets Autonomous District	0,888	0,690	0,995	0,385	0,243	0,514	0,395	0,593	0,309	0,505
Murmansk region	0,222	0,377	0,071	0,412	0,254	0,254	0,297	0,021	0,465	0,197
Khanty-Mansi Autonomous Okrug - Ugra	0,402	0,129	0,308	0,355	0,176	0,317	0,287	0,425	0,573	0,304
Yamalo-Nenets Autonomous District	0,551	0,307	0,811	0,421	0,361	0,436	0,297	0,316	0,276	0,395
The Republic of Sakha (Yakutia)	0,201	0,644	0,197	0,469	0,299	0,376	0,282	0,376	0,435	0,341
Kamchatka Krai	0,186	0,609	0,071	0,446	0,172	0,336	0,235	0,163	0,319	0,239
Magadan Region	0,253	0,481	0,149	0,425	0,219	0,417	0,304	0,057	0,219	0,240
Sakhalin Region	0,304	0,693	0,294	0,369	0,230	0,444	0,266	0,446	0,215	0,339
Chukotka Autonomous Okrug	0,492	0,438	0,141	0,380	0,403	0,288	0,381	0,011	0,000	0,220

Source: Author's calculations

- Degree of depreciation of fixed assets (Nenets Autonomous Okrug and Sakhalin Region (0.69 each), Republic of Sakha (Yakutia) (0.64), Kamchatka Territory (0.61), Arkhangelsk Region (0.58));

- Investments in fixed assets (Nenets AO (0.99) and Yamalo-Nenets AO (0.81));

- The total area of residential buildings was put into operation (Nenets Autonomous District (0.59));

- Average actual cost of construction (Komi Republic and Ar-Khangelsk region (0.68 each), Khanty-Mansi Autonomous Okrug - Yugra (0.57)).

According to such indicators as the growth rate of the employed, the number of highly productive jobs, the volume of work performed, the index of the physical volume of work, there are no territories with a high coefficient at all. Obviously, most of the territories have low coefficient values for almost all specific indicators of competitiveness, which in-

fluenced the low values of the composite integral indicator.

A further prospect of research is the refinement of the methodology for assessing the competitiveness of the regional construction complex in order to determine the weight coefficients when calculating the generalizing integral indicator. The ultimate goal of the study is to develop measures to increase the competitiveness of the region's economy.

References

1. Batrak, V. S. (2016). Methodology for assessing the level of competitiveness of regions. *Regional economy: theory and practice*. 4, 89-103.
2. Unified interdepartmental information and statistical system of Rosstat. Retrieved from: <http://fedstat.ru>
3. Kirsanova, D. A., Zharikov, V. D. (2016). Criteria and indicators of the competitiveness of machine-building products. *Socio-economic phenomena and processes*, 3(11).

4. Kolechkov, D. V. (2019). Theoretical aspects of the competitiveness of the construction complex of the region. *Time description of economic reforms*, 2(34), 6–15.

5. Milchakova, N. N., Mandrichenko, A. A. (2019). Analysis of methods for assessing the competitiveness of the industry. *Economics, business, innovations: collection of articles of the VIII International Scientific and Practical Conference: 2 hours, Penza, 05 June 2019. Penza: "Science and Education"*, 93–95.

6. Resolution of the Government of the Republic of Komi dated April 11, 2019. № 185 "On the Strategy of Social and Economic Development of the Republic of Komi for the Period up to 2035"

7. Strelkova, L. V., Kabanov, S. S. (2012). Technological development of industries: assessment and prospects. *Bulletin of the Nizhny Novgorod University. N.I. Lobachevsky*, 2-2, 247–251.

8. Fishburne, P. (1978). *Utility theory for decision making*. Moscow: Nauka, 352.

9. Tsvetkov, A. N. (2011). Indicators for assessing the competitiveness of construction organizations. *Scientific and technical statements of SPbSPU*, 4

10. Shuvaev, M. A. (2011). Integral assessment of the competitiveness of a construction enterprise. *Modern competition*, 3(27).

Література

1. Батрак В. С. Методика оцінки рівня конкурентоспроможності регіонів. *Регіональна економіка: теорія і практика*. 2016. № 4. С. 89-103.

Стаття надійшла

до редакції : 20.05.2021 р.

2. Єдина міжвідомча інформаційно-статистична система Росстату. [Електронний ресурс]. URL: <http://fedstat.ru>

3. Кірсанова Д. А., Жариков В. Д. Критерії і показники понкуренто-здатності машинобудівної продукції. *Соціально-економічні явле-ня і процеси*. 2016. № 3 (11).

4. Колечко Д. В. Теоретичні аспекти конкурентоспроможності будівельного комплексу регіону. *Часопис економічних реформ*. 2019. № 2 (34). С. 6–15.

5. Мильчакова Н. М., Мандриченко А. А. Аналіз методик оцінки конкурентоспроможності галузі. *Економіка, бізнес, інновації-ції: збірник статей*. VIII Міжнародна науково-практична конференція: в 2 ч., м. Пенза, 5 червня 2019 р. Пенза: "Наука і Освіта", 2019. С. 93-95.

6. Постанова Уряду Республіки Комі від 11 квітня 2019 р № 185 «Про Стратегію соціально-економічного розвитку Республіки Комі на період до 2035 року»

7. Стрелкова Л. В., Кabanov С. С. Технологічний розвиток галузей промисловості: оцінка та перспективи. *Вісник Нижгородського університету ім. Н.І. Лобачевського*. 2012. № 2-2. С. 247–251.

8. Фішберн П. Теорія корисності для прийняття рішень. Москва: Наука, 1978. 352 с.

9. Цветков А.М. Показники оцінки конкурентоспроможності будівельних організацій. *Науково-технічні відомості СПбД-ПУ*. 2011. №4.

10. Шуваев М. А. Інтегральна оцінка конкурентоспроможності будівельного підприємства. *Сучасна конкуренція*. 2011. №3 (27).

Стаття прийнята

до друку: 30.06.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Kolechkov D. Analysis of the competitiveness of the construction complex of the northern regions / D. Kolechkov // Часопис економічних реформ. – 2021. – № 2 (42). – С. 6–14.

ECONOMICAL RETROSPECTIVE OF DEVELOPMENT OF VERTICAL SPECIALIZATION THEORY

DOI: 10.32620/cher.2021.2.02

Formulation of the problem. We explore the development of vertical specialization theory which is trade in goods across multiple stages of production on the relationship between trade and business cycle synchronization across countries. We study various papers about international trade model in which explores the degree of vertical specialization varying with trade barriers. We examine how and why these vertical specialization models created by economists and compare differences of those models. Since VS one of the most important changes involves the increasing interconnectedness of production processes in a vertical trading chain that stretches across many countries, with each country specializing in particular stages of a good's production sequence. *The purpose of the article* is to form a theoretical and methodological basis for an economic retrospective of the development of the theory of vertical specialization. The subject of the research is theoretical and methodological aspects of the economic retrospective of the development of the theory of vertical specialization. *Methods used in the study:* historical method, methods of verification of theoretical positions (morphological analysis of the content and relationship of categories, principles and laws, assessment of the correspondence of historical facts to theoretical hypotheses), methods of analysis and synthesis, induction and deduction, logical method (hypothetical and axiomatic approaches), comparison method. *Research hypothesis.* In the context of global challenges, it is necessary to change the nature of interaction, for which it is necessary to form a theoretical and methodological basis for an economic retrospective of the development of the theory of vertical specialization. *Presentation of the main material.* Vertical specialization occurs when a country uses imported intermediate parts to produce goods that it later exports. This definition reflects the idea that countries are consistently linked to each other to produce the final good. The fulfillment of the conditions is justified: the product must be produced in several successive stages, two or more countries must specialize in the production of some, but not all, stages, and at least one stage must cross the international border more than once. It is emphasized that vertical specialization occurs when a country uses imported intermediate parts to produce goods that it later exports. *Originality and practical significance of the research.* The study of the economic retrospective of the development of the theory of vertical specialization includes four interrelated blocks – the theoretical and exploratory basis of interaction, the substantive (paradigmatic and methodological), applied and managerial basis of the interaction of business entities, which will allow comprehensively cover possible aspects of interaction. *Conclusions of the study.* The article examines the theoretical and methodological basis of vertical trade also connects the growth of international trade with an increase in international production. The forces that have driven increased vertical trade – lowering trade barriers and improving transport and communication technologies – are likely to persist. Thus, we can conclude that the value of VS and vertical trade in world trade will grow from year to year.

Key words:

vertical trade, communication, technology, production, tariffs.

¹ **Расулев Алишер Файзійович**, д-р екон. наук, професор кафедри «Фундаментальна економіка», Ташкентський державний економічний університет, м.Ташкент, Узбекистан.

Rasulev Alisher, Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of Fundamental Economic Department, Tashkent State Economic University, Tashkent, Uzbekistan.

ORCID ID: 0000-0001-6702-8981

e-mail: arasulev@yandex.ru

² **Шомуродов Тохир Боймурод огли**, аспірант школи економіки, Пекінський університет технологій та бізнесу, м. Пекін, Китай.

Shomurodov Tokhir Boymurod ugli, PhD student of School of Economics, Beijing Technology and Business University, Beijing, China.

ORCID ID: 0000-0001-1571-7783

e-mail: tohirbek0206@gmail.com

ЕКОНОМІЧНА РЕТРОСПЕКТИВА РОЗВИТКУ ТЕОРІЇ ВЕРТИКАЛЬНОЇ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ

Постановка проблеми. Ми досліджуємо розвиток теорії вертикальної спеціалізації - торгівлі товарами на декількох етапах виробництва - на взаємозв'язку між торгівлею і синхронізацією бізнес-циклу в різних країнах. Вивчаємо різні статті про модель міжнародної торгівлі, в яких досліджуємо ступінь вертикальної спеціалізації в залежності від торгових бар'єрів. Досліджуємо, як і чому ці моделі вертикальної спеціалізації створені економістами, і порівнюємо відмінності цих моделей. Оскільки VS одне з найбільш важливих змін пов'язане зі збільшенням взаємозв'язку виробничих процесів у вертикальній торговій ланцюжку, яка охоплює багато країн, причому кожна країна спеціалізується на певних етапах виробничого послідовності товару. *Метою статті* є формування теоретико-методологічного базису економічної ретроспективи розвитку теорії вертикальної спеціалізації. *Предмет дослідження* – теоретичні та методологічні аспекти економічної ретроспективи розвитку теорії вертикальної спеціалізації. *Методи, використувані в дослідженні:* історичний метод, методи верифікації теоретичних положень (морфологічний аналіз змісту та взаємозв'язку категорій, принципів і законів, оцінка відповідності історичних фактів теоретичним гіпотезам), методи аналізу і синтезу, індукції і дедукції, логічний метод (гіпотетичний і аксіоматичний підходи), метод порівняння. *Гіпотеза дослідження.* В умовах глобальних викликів необхідно міняти характер взаємодії, для чого слід сформувати теоретико-методологічний базис економічної ретроспективи розвитку теорії вертикальної спеціалізації. *Виклад основного матеріалу.* Вертикальна спеціалізація виникає, коли країна використовує імпорتنі проміжні деталі для виробництва товарів, які вона пізніше експортує. Це визначення відображає ідею про те, що країни послідовно зв'язуються один з одним для виробництва кінцевого товару. Обґрунтовано виконання умов: товар повинен вироблятися на декількох послідовних стадіях, дві або більше країн повинні спеціалізуватися на виробництві деяких, але не всіх стадій, і хоча б один етап повинен перетинати міжнародний кордон більше одного разу. Підкреслено, що вертикальна спеціалізація виникає, коли країна використовує імпорتنі проміжні деталі для виробництва товарів, які вона пізніше експортує. *Оригінальність і практичне значення дослідження.* Дослідження економічної ретроспективи розвитку теорії вертикальної спеціалізації включає чотири взаємозалежних блоку - теоретико-експлейнарний базис взаємодії, змістовний (парадигмальної-методологічний), прикладної та управлінський базис взаємодії суб'єктів господарювання, що дозволить комплексно охоплювати можливі аспекти взаємодії. *Висновки дослідження.* У статті розглянуто теоретико-методологічний базис вертикальної торгівлі також пов'язує зростання міжнародної торгівлі зі збільшенням міжнародного виробництва. Цілком ймовірно, сили, які привели до збільшення вертикальної торгівлі - зниження торгових бар'єрів і вдосконалення транспортних і комунікаційних технологій – збережуться. Таким чином, можна зробити висновок, що значення VS і вертикальної торгівлі в світовій торгівлі буде зростати з року в рік.

Ключові слова:

вертикальна торгівля, комунікація, технологія, виробництво, тарифи.

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ РЕТРОСПЕКТИВА РАЗВИТИЯ ТЕОРИИ ВЕРТИКАЛЬНОЙ СПЕЦИАЛИЗАЦИИ

Постановка проблемы. Мы исследуем развитие теории вертикальной специализации торговли товарами на нескольких этапах производства на взаимосвязи между торговлей и синхронизацией бизнес-цикла в разных странах. Мы изучаем различные статьи о модели международной торговли, в которых исследуем степень вертикальной специализации в зависимости от торговых барьеров. Мы исследуем, как и почему эти модели вертикальной специализации созданы экономистами, и сравниваем различия этих моделей. Поскольку VS одно из наиболее важных изменений связано с увеличением взаимосвязанности производственных процессов в вертикальной торговой цепочке, которая охватывает многие страны, причем каждая страна специализируется на определенных этапах производственной последовательности товара. *Целью статьи* является формирование теоретико-методологического базиса экономической ретроспективы развития теории вертикальной специализации. *Предмет исследования* – теоретические и методологические аспекты экономической ретроспективы развития теории вертикальной специализации. *Методы, используемые в исследовании:* исторический метод, методы верификации теоретических положений (морфологический анализ содержания и взаимосвязи категорий, принципов и законов, оценка соответствия исторических фактов теоретическим гипотезам), методы анализа и синтеза, индукции и дедукции, логический метод (гипотетический и аксиоматический подходы), метод сравнения. *Гипотеза исследования.* В условиях глобальных вызовов необходимо менять характер взаимодействия, для чего следует сформировать теоретико-методологический базис экономической ретроспективы развития

теории вертикальной специализации. *Изложение основного материала.* Вертикальная специализация возникает, когда страна использует импортные промежуточные детали для производства товаров, которые она позже экспортирует. Это определение отражает идею о том, что страны последовательно связываются друг с другом для производства конечного товара. Обосновано выполнение условий: товар должен производиться на нескольких последовательных стадиях, две или более страны должны специализироваться на производстве некоторых, но не всех стадий, и хотя бы один этап должен пересекать международную границу более одного раза. Подчеркнуто, что вертикальная специализация возникает, когда страна использует импортные промежуточные детали для производства товаров, которые она позже экспортирует. *Оригинальность и практическое значение исследования.* Исследование экономической ретроспективы развития теории вертикальной специализации включает четыре взаимосвязанных блока – теоретико-эксплейнарный базис взаимодействия, содержательный (парадигмально-методологический), прикладной и управленческий базис взаимодействия субъектов хозяйствования, что позволит комплексно охватывать возможные аспекты взаимодействия. *Выводы исследования.* В статье рассмотрен теоретико-методологический базис вертикальной торговли также связывает рост международной торговли с увеличением международного производства. По всей вероятности, силы, которые привели к увеличению вертикальной торговли – снижению торговых барьеров и совершенствованию транспортных и коммуникационных технологий – сохранятся. Таким образом, можно сделать вывод, что значение VS и вертикальной торговли в мировой торговле будет расти из года в год.

Ключевые слова:

вертикальная торговля, коммуникация, технология, производство, тарифы.

Formulation of the problem. Numerous changes are occurring in the nature of international trade by the effect of globalization. Production procedures increasingly involve a sequential, vertical trading chain spreading out across many countries, with each country specializing in particular stages of a good's production sequence. In this literature review paper, we observe vertical specialization and its role in world trade by studying. We observe the evolution of vertical specialization in different papers and mainly pay our attention to international VS. In some cases, vertical specialization may span international boundaries and is associated with complex international production networks. We examine how and why these vertical specialization models created by economists and compare differences of those models. Since VS one of the most important changes involves the increasing interconnectedness of production processes in a vertical trading chain that stretches across many countries, with each country specializing in particular stages of a good's production sequence.

This paper expands the set of systematic evidence that characterize verticality in trade. We study the developed concept that is called vertical specialization, the key feature of which is that imported inputs are used to produce a country's export goods. The concept emphasizes the twin notions that the production sequence of a good involves at least two countries, and that during this sequence, the good-in-process crosses at least two international borders. This latter notion highlights the sequential production,

the multiple-border crossing, and the back-and-forth aspect of an increasing amount of international trade.

Analysis of recent research and publications. International trade has been major topic among economists for centuries, for instance by developing his classical theory [1-7] comparative advantage D. Ricardo stated that countries try to specialize in one kind of commodities and export them at maximum cost advantage and minimum comparative advantage [8]. Probably Ricardo promoted to establish the theory of vertical specialization.

Campa and Goldberg [9] created a theoretical framework that would explain the causes and economic implications of fragmentation on the structure and composition of trade. The new trade theory explains trade in final goods in a context of imperfect competition and product differentiation. Nevertheless, it does not provide appropriate background for the analysis of intermediate goods whose trade can be better explained in a context of comparative advantages and differences in factor endowments.

The localization of fragments of intermediate goods production in different regions or countries takes advantage of differences in productivity and factor prices as suggested in the Ricardian theory of comparative advantages. In this respect, the analysis of VS and fragmentation means a return to the Ricardian comparative advantage theory and the Heckscher-Ohlin-Vanek (HOV) model; together, the two models create a framework to explain the operation of production segmentation.

The theoretical model developed by Jones and Kierzkowski [10] has verified the feasibility of fragmented processes in the new area of international trade and can be explained within the classical theories of Ricardo and HOV. Jones and Kierzkowski's [8-10] contribution is to point to the advances in communications engineering and financial services as the main drivers of international fragmentation of production. Technological development of services (transportation, communications, and financial services) has enabled integrated production processes that can be broken into two or more production segments and coordinated through service links. Based on differences in factor endowments, the authors determined the pattern of product specialization between countries in which fragmentation should be seen as the result of biased technical progress.

The purpose of the article is to form a theoretical and methodological basis for an economic retrospective of the development of the theory of vertical specialization. The subject of the research is theoretical and methodological aspects of the economic retrospective of the development of the theory of vertical specialization.

Presentation of the main research material. In this section, we compare different definitions about VS by studying previous concept and ideas. Therefore, tried to collect other econoists definitions about vertical specialization for comparing with each other. The table on the below illustrates all definitions from the beginning to the end.

As Table 1 shows, several components of the definition are common to the different terms. Firms slice up production and divide it among different locations abroad (offshoring), with (intra-firm) or without (third-party service) ownership links. Parts and components or intermediate goods can cross borders several times, transformed as final products or as more elaborated intermediate goods. These products can go back to the same country or end up in a third or fourth country. Another common element is the domestic content of exports or the quantity of imports embedded in exports, since the final market is the global market. Lastly, multinational firms have contributed to the expansion of this new international economic specialization. Questions about the correct term for a production process spread among different countries often arise, but terminology depends on the focus of the study. VS has been used as

synonymous with product-sharing, intra-product specialization, external orientation, fragmentation and trade-in-tasks, for example.

Feenstra and Hanson have studied patterns of trade specialization with special focus on the North-South trade in several works. In several joint (1996, 1997, and 2003) and separate papers [2; 3], they analyze offshoring and its effects on the labor market (specifically on the demand for skilled labor and wages in the country of origin and the host country). Feenstra and Hanson point out differences in factor endowments and factor intensities as premises for deciding the fragmentation of production. According to them, offshoring can take the form of imported intermediate inputs (parts and components) as well as of service for the assembly of a product overseas while keeping the brand or company logo. They state that outsourcing will contribute to the growth of demand for skilled labor in both states, and consequently to increasing wages [2]. Thus, outsourcing increases the wage gap between skilled and unskilled labor, which can be considered as a form of technological change in capital intensive activities [2; 3; 4; 5]. In the same vein, Shelburne (2004) stresses that outsourcing results in a biased technological change with an increase in inequality in both developed and developing countries through downward pressures on wages for unskilled labor.

According to Hummels vertical specialization occurs when a country uses imported intermediate parts to produce goods it later exports. This definition captures the idea that countries link sequentially to produce a final good. Three conditions must hold for our definition of vertical specialization to occur: (1) a good must be produced in multiple sequential stages, (2) two or more countries must specialize in producing some, but not all, stages, and (3) at least one stage must cross an international border more than once. In other words, vertical specialization occurs when a country uses imported intermediate parts to produce goods it later exports.

Kleinert [7] recognized that trade patterns of intermediate goods differ from trade in final goods and extended Feenstra and Hanson's models accordingly in order to study the factors behind the increasing share of intermediate goods in total imports by developed countries, in particular when Foreign Direct Investment (FDI) is the reason for this type of trade.

Table 1: Definitions of development of the theory of vertical specialization

Name Authors Definition	Name Authors Definition	Name Authors Definition
International vertical integration/Vertical FDI/Vertical production network	Helpman and Krugman (1985); Hanson et al. (2005)	Refers to the trade and investment relationship that multinational firms establish with their subsidiaries in which headquarters has control and ownership of those subsidiaries. Multinationals spread their activities across different locations. An intra-firm trade results between the parent company and its subsidiaries.
External orientation	Campa and Goldberg (1997)	Defined as the difference between the participation of industrial exports and the share of imported inputs in production. One of the first works to make use of Input-Output tables as an alternative to trade statistics that were not extensive in accounting for intermediate goods.
Vertical specialization	Hummels et al. (1998)	Discusses the division of production in sequential steps performed in different countries. In regards to trade flows, refers to the import content of export production. This concept differs from outsourcing or vertical integration and FDI as the last two relate to the strategy of multinational enterprises, while vertical specialization refers to production operations that occur in countries without an explicit reference to the ownership status.
Subcontracting/ Outsourcing/ Offshoring	Feenstra (1998);	Defined as the practice in which a company divides production stages and then locates each stage in a country where the costs are the lowest. It includes the practice of hiring a third party (subcontracting) that conducts the whole production process, keeping the company logo
Intra-product specialization	Arndt (2001)	Refers to the trade in parts and components that corresponds to the same end use of a good. Depending on the product, imports of parts and components are not only for assembly, but also for transformation into other parts and components which in turn are exported either for final assembly in the country of origin or in a third country .
International product sharing	Yeats (2001)	Defined as the internationalization of manufacturing in which countries participate in different stages of the manufacturing of goods. Stages of production are located in the most efficient and lowest cost site. Additionally, it refers to special tariff provision 9802 (previously 806/807) of the Offshore Assembly Program (OAP) that governs trade in parts and components, not only between the U.S. and Mexico, also between other partner countries.
International fragmentation of production	Baldone et al. (2001); Kierzkowski (1990, 2001)	Defined as the segmentation of the product chain that is carried out in different countries, either by multinational enterprises or companies that hire third-party services. Made possible by technological innovations in communications and the liberalization of financial services.
Trade in tasks	Grossman and Rossi Hansberg (2006)	Assumes that the production of goods requires ongoing tasks for each of the factors of production. Once determined, tasks can determine what can be done in different locations assuming that marginal costs at all locations are equal.
Value-added trade	Daudin et al. (2011); Koopman (2012)	Koopman (2012) The growth of intermediate goods implied a redefinition of what is registered as a final good since a product in different stages of production crosses several borders until it becomes a final good. Therefore, the value-added of a good needs to be considered instead of the final value of a good.

Source: developed by the authors

Kleinert builds a model that includes intermediate goods in the production function of Multinational Enterprises (MNEs). The model highlights the relationship between foreign affiliates and the home-country supplier network and predicts that the MNEs' subsidiaries abroad tend to import intermediate goods in a greater proportion than the national counterpart [7].

Another stream of research examines trade flows of intermediate goods that relate to the flow of intra industry trade (IIT), which can be considered part of the new trade theory. Ethier (1982) was one of the first to extend a theoretical model of horizontal IIT in differentiated intermediate goods based on Dixit and Stiglitz's (1977) preferences for variety. However, a later

work by Lüthje (2003) cautions that Dixit and Stiglitz's ideas on preferences for variety cannot be used to analyze trade in intermediate goods since variety is not important for the intermediate goods demand because the intermediate goods need to meet the final good product specifications. Lancaster's preferences for an ideal better explain this type of trade (Lüthje 2003). Differences in factor endowments between countries again determine the pattern of trade specialization. Indeed, analyses of trade in intermediate goods often assume that the number of available varieties of intermediate goods in the production of a final good is negatively related to the difference in factor endowments between countries, while the number of adaptations in the intermediate good production of a final good is positively related to differences in factor endowments between countries.

A more recent explanation for the relationship between VS and intermediate goods comes from the theoretical framework where VS can be denoted as trade-in-task. The pioneering work of Grossman and Rossi-Hansberg (2006) indicates that the increase in the trade of parts and components, more than the trade in final goods in the last two decades, reflects changes in firms' production strategies. Instead of a production process that maximizes the best combination of inputs at lowest costs, firms seek production processes where tasks are performed at the lowest costs. On this subject, Grossman and Rossi-Hansberg offer a new paradigm with seemingly contradictory implications for standard trade theory [10]. Outsourcing of tasks affects the price of inputs and their productivity as well as trade policy. As noted by previous works, technological change is occurring at home and in host countries. In this case, Grossman and Rossi-Hansberg's theoretical model shows that offshoring tasks will increase productivity of factors involved in those tasks and thus increase wages.

The literature treating the formation of trade agreements in the early 90's [7; 9; 11] suggested that engaging in trade agreements was the result of an exogenous process guided by the quantification of Vinerian gains. Countries would engage in regionalism if they expected trade creation to outpace trade diversion. However this exogenous approach to FTA formation gave way to a more endogenous approach with the emergence of the notion of 'natural trading blocs'. Baldwin (1993) put forward the domino theory of FTA formation

where he suggested that governments engage in FTAs by weighing up national pro-membership forces against anti membership forces (promembership forces can be seen as export oriented firms and anti-membership forces as import competing firms). Baldwin argued that as FTAs become bigger, the pro-membership forces of nations outside the region become stronger. This brings about incentives for countries that have been left out to try to engage in bilateral talks. Essentially, as markets get bigger through regionalism, the cost of being left out of a preferential area increases as do the benefits from being inside. This contrasts with Grossman and Helpman's (1995) political economy approach which saw FTA formation as a result of the weighted interests of domestic player's preferences i.e. voter's utilities and import competing and export firms (lobbies). FTAs are then the result of targeted trade creation benefits for exporting firms and targeted trade diversion benefits for domestic firms. However, it was not till the work of Magee (2003), Baier and Bergstrand (2002, 2004, 2007) and Baier, Bergstrand and Egger (2006) that a more endogenous approach to FTA formation was formulated.

Magee's work (2003), provided compelling evidence on the endogeneity of FTA formation and trade flows. He found that high levels of bilateral trade play an important role in increasing the probability of forming a FTA. In a cross sectional gravity model setting for the year 1980 Magee found a positive FTA coefficient for agreements that were only present in the period 1985-2001. This suggested that countries engaging in preferential trade deals were already heavily engaged in trade. Baier and Bergstrand (2001, 2004 and 2007) then developed a series of papers which sought to control for the endogenous formation of trade agreements in a gravity setting. They argued that selection into agreements (unobserved heterogeneity) is likely to be the biggest cause of endogeneity. The unobserved variables affecting trade flows are also likely to play an important role in the formation of FTAs. Hence estimating a gravity model that does not account for this is likely to yield severe downwards biases on the FTA coefficients. They also suggest that IV techniques [9] will not adjust for the unobserved heterogeneity as well as panel estimations with fixed effects. This is because using fixed effects allows for arbitrary correlation of unobservables with the FTA dummy. Baier and Bergstrand [11]

find that when one controls for endogeneity, FTAs approximately double the amount of trade between partners.

Hitherto, researchers have seen VS in relation to trade of intermediate goods, explained by differences in factor endowments between countries and facilitated by the decrease of transportation and communication costs. Furthermore, the traditional North-South inter-industry trade specialization changed with the rise of vertical IIT led by the flows of intermediate goods. One of the primary challenges in the analysis of VS has been the issues with measurement. The next section will review the empirical evidence related to the quantification of VS and the databases used in order to quantify the trade of intermediate goods.

The initial model of VS is the Dornbusch-Fischer-Samuelson (DFS) model of international trade was created by three Massachusetts Institute of Technology (MIT) professors in 1977. This model expands the widely accepted theory of comparative advantage of classical economist David Ricardo (1772–1823) to a conceptually infinite number of commodities, and the model integrates money and payments into what essentially had been a barter model. The differing from modern VS models, the model assumes the traditional classical framework of two trading countries and of labor being the sole factor of production. The countries are A and B. Country A exports any good where the wage rate for A’s workers (WA) multiplied by the labor time needed to produce a unit of the good (LA) is less than the wage rate for B’s workers (WB) multiplied by the labor time needed to produce a unit of that good in B (LB); that is, A exports any good where $WA \cdot LA < WB \cdot LB$. Country A imports goods where $WA \cdot LA > WB \cdot LB$. Expressed alternatively, country A will export goods where $(WA/WB) < (LB/LA)$ and import goods for which $(WA/WB) > (LB/LA)$, and, in DFS, a continuum of goods is specified in descending order of (LB/LA) .

Authors of this model did not take into consideration transport costs, tariffs, and that the exchange rate or they assumed for they are fixed at one unit of A’s currency = one unit of B’s currency. Yet the model plays as a role of basis for latter VS models.

Rudiger Dornbusch, Stanley Fischer, and Paul Samuelson themselves (1980) later incorporated a second factor (capital) into the model in a Heckscher-Ohlin framework and produced further conclusions. (Heckscher-Ohlin

[or alternatively, Heckscher-Ohlin-Samuelson] refers to a standard trade model based on relative factor endowments of countries and relative factor intensities in the production of commodities.) The DFS model also has been extended, among much other research, in its Ricardian formulation to more than two countries in growth and customs union contexts (Wilson 1980; Appleyard et al. 1989) and into a multicountry framework, combined with monopolistic competition and econometric work, in its Heckscher-Ohlin formulation (Romalis 2004). A considerable amount of empirical work over the years has supported the relationship between labor productivity/costs and trade patterns predicted by the classical economists and DFS, a comprehensive example being Wendy Carlyn, Andrew Glyn, and John Van Reenen (2001). Criticisms of the model can be directed toward the realism of its assumptions of perfect competition and of smooth adjustment to technological change and other disturbances.

Dornbusch-Fischer-Samuelson conducted two studies to investigate the strength of the theoretical relationship between labor cost and vertical specialization. Authors posited two models to account for vertical specialization. In the first model, labor cost, fixed currency rate are studied as a main factors. In the second model, labeled labor cost, fixed currency and capital are observed as a trade patterns.

Alan Deardorff, in his “Weak Links in the Chain of Comparative Advantage” (1979), discovered the basic logic of comparative advantage extended to many goods and countries, many factors, without factor price equalization, and with costly trade. His propositions are an early example of the now common approach of looking for sufficient statistics that describe distributions of outcomes implied by models as opposed to a full catalog. On average, a country’s trade vector will export goods that in autarky would be relatively cheap and import goods that in autarky would be relatively expensive. “On average” is defined as an easily interpreted covariance or correlation. On average, the factor content of a country’s trade vector will export factors that in autarky would be relatively cheap and import factors that in autarky would be relatively expensive. Here the logic required “on average” to mean a covariance among three variables that Alan termed a “comvariance.” In the H-O approach presented by Deardorff, vertical specialisation occurs through differences in factor endowments across countries. The US

exports skilled labour intensive goods to Mexico where they are assembled by unskilled labour and re-exported back as final goods to the US (e.g. Maquiladoras trade). Firms take advantage of lower costs of labour to decrease costs of production.

Hummels, “Vertical Specialization and the Changing Nature of World Trade”, developed VS modelling by adding extra factors which effects on trading intermediate goods. Like pioneer economists they stated that, two countries and two stages of production, there are four possible production techniques or specialization patterns for each good:

HH: Home country produces both stages.

HF: Home country produces first stage; foreign country produces second stage.

FH: Foreign country produces first stage; home country produces the second stage.

FF: Foreign country produces both stages.

The equation above plays crucial role for developing new model:

$$w_1(z) + w^* a^2(z) < w_1(z) + w_2(z), \text{ (HH)}$$

$$w_1(z) + w^* a^2(z) < w^* a^1(z) + w_2(z), \text{ and (FH)}$$

$$w_1(z) + w^* a^2(z) < w^* a^1(z) + w^* a^2(z), \text{ (FF)}$$

Authors assume that reductions in trade barriers, such as tariffs and transportation costs, are the exogenous shocks driving the growth of vertical specialization and trade. In particular, “iceberg” transportation costs implemented, which can be equivalently modeled as a uniform, proportional tariff levied on all imports, where the tariff revenue finances government purchases that generate no productive or consumption value. They also present a simple numerical application of the second special case to illustrate the effect of tariff liberalization on vertical specialization and trade growth.

According to the paper VS occurs only when:

1. A good is produced in two or more sequential stages,

2. Two or more countries provide value-added during the production of the good,

3. At least one country must use imported inputs in its stage of the production process, and some of the resulting output must be exported

It’s clear that for VS a product must pass two or more sequential processes, in second condition countries participate in value-added during the creating the product but it happens not only cross-border actions but also domestic economy there sectors acts as participants. Their

third condition focuses on the sequential, ‘back-and-forth’ aspect of trade that recent case study evidence suggest has risen dramatically.

Conclusions and prospects for further research. For concludes, all economists, who researched VS, did different approaches on opening importance and role of vertical specialization in trade. Some of them observed VS in terms of intra industry level (Lüthje (2003) Ethier (1982)) and others focused on international level (Hummels(2001) Feenstra and Hanson Kierzkowski, Heckscher-Ohlin-Vanek). The theory and modelling of VS has been developing, for instance initial economists like Heckscher-Ohlin studied VS on the behalf of labor wages, latter economists added extra factors like capital, currency rate, trade barriers, transportation costs and technologies in order to increasing quality of research.

Impact of Vertical specialization is increasing from year to year on international trade. Yet the nature of trade has changed to the point where countries increasingly specialize in producing particular stages of a good, rather than making a complete good from start to finish. However, countries need not to spend extra costs for completing the products, instead of this they can export intermediates to other partner countries. In XX century transportation costs was common problem for countries, so that they would have rather completing all production stages in their national economies. Yet, in XXI century new innovations and technologies introduced in transportation sector, recent reforms promoted creating new services and decreasing transportation costs. Indeed, falling transportation costs highly effected on rising VS level among countries. This vertical trade is also what links heightened international trade to greater international production. In all likelihood, the forces that have led to increased vertical trade –lower trade barriers and improvements in transportation and communications technologies – will continue. Thus, we can conclude that significance for VS and vertical trade in the world trade will continue to rise from year to year.

References

1. Schumpeter, E. (1954). *History of Economic Analysis*. N.Y.: Ricardian, 569.
2. Hummels, D., Rapoport, D. (1998). Vertical Specialization and the Changing Nature of World Trade. *Economic policy review*.

3. Feenstra, R. (1998). Integration of trade and disintegration of production in the global economy. *Journal of Economic Perspectives*, 12(4), 31–50.

4. Chen, H., Kondratowicz, M. and Kei-Mu Yi. (2005). Vertical specialization and three facts about U.S. international trade. *North American Journal of Economics and Finance*, 16(1), 35–59.

5. Walderhaug, Al. (1973). The composition of value added in the 1963 input-output study. *Survey of Current Business*, 53(4), 34–72.

6. Donbusch, R., Stanley F. and Samuelson, P. (1977). Comparative Advantage, Trade, and Payments in a Ricardian Model with a Continuum of Goods. *American Economic Review*, 67(5), 823–839.

7. The 'Making' of an Entrepreneur: Testing a Model of Entrepreneurial Intent Among Engineering Students at Mit R&D. (2003). *Management*, 33, 135–147.

8. Deardorff, A. (2001). International provision of trade services, trade, and fragmentation. *Policy Research Working Paper*, 2548.

9. Campa, J., Goldberg, L. (1997). The Evolving External Orientation of Manufacturing Industries: Evidence from Four Countries NBER. *Working Paper*, 5919.

10. Ganiev, B., Karimova, L., Shomurodov, T., Quziyeva, G. and Rahmonov, B. (2021). Analysis of factors affecting Labor Demand in Non-Government Sector. *International Journal on Economics, Finance and Sustainable Development*, 3(3), 121–127.

11. Shomurodov, T., Karimova, L. Sadulayevna, G., Bakhtiyor Z., Quziyeva, G. and Rahmonov, B. (2021). Analysis of relationship between trade costs and Uzbekistan bilateral trade: theories and concepts. *International Journal on Economics, Finance and Sustainable Development*, 3(3), 132–140.

Література

1. Шумпетер Е. *Історія економічного аналізу*. Нью-Йорк: Рікардіан, 1954. 569 с.

Стаття надійшла

до редакції : 15.02.2021 р.

2. Хаммелс Д., Рапопорт Д. Вертикальна спеціалізація та мінливий характер світової торгівлі. *Огляд економічної політики*. 1998.

3. Феєнстра Р. Інтеграція торгівлі та дезінтеграція виробництва у світовій економіці. *Журнал економічних перспектив*. 1998. № 12 (4). С. 31–50.

4. Чен Х., Кондратович М., Кей-Му Й. Вертикальна спеціалізація та три факти про міжнародну торгівлю США. *Північноамериканський журнал економіки та фінансів*. 2005. № 16(1). С. 35–59.

5. Вальдергог А. Склад доданої вартості в дослідженні вводу-виводу 1963 року. *Огляд поточного бізнесу*. 1973. № 53(4). С. 34–72.

6. Донбуш Р., Стенлі Ф., Самуельсон П. Порівняльна перевага, торгівля та виплати в Рікардіанській моделі з континуумом товарів. *Американський економічний огляд*. 1977. № 67(5). С. 823–839.

7. «Виготовлення» підприємця: тестування моделі підприємницьких намірів серед студентів-інженерів в науково-дослідних роботах Mit. *Управління*. 2003. № 33. С. 135–147.

8. Дірдорф А. Міжнародне бачення торгових послуг, торгівлі та фрагментації. *Робочий документ з питань політичних досліджень*. 2001. 2548 с.

9. Кампа Дж., Голдберг Л. (1997). Еволюція зовнішньої орієнтації виробничих галузей: дані чотирьох країн NBER. *Робочий документ з питань політичних досліджень*. 1997. 5919 с.

10. Ганієв Б., Карімова Л., Шомуров Т., Кузієва Г., Рахмонов Б. Аналіз факторів, що впливають на попит на працю у недержавному секторі. *Міжнародний журнал з економіки, фінансів та сталого розвитку*. 2001. № 3(3). С. 121–127.

11. Шомуродов Т., Карімова, Л. Садуллаївна, Г., Бахтійор З., Кузієва, Г., Рахмонов, Б. Аналіз взаємозв'язку між торговими витратами та двосторонньою торгівлею Узбекистану: теорії та концепції. *Міжнародний журнал з економіки, фінансів та сталого розвитку*. 2021. № 3(3). С. 132–140.

Стаття прийнята

до друку: 30.06.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Rasulev A. Economical retrospective of development of vertical specialization theory / A. Rasulev, T. Shomurodov // Часопис економічних реформ. – 2021. – № 2 (42). – С. 15–23.

INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE FOREST COMPLEX OF THE REPUBLIC OF KOMI: STATUS AND PROSPECTS

DOI: 10.32620/cher.2021.2.03

Formulation of the problem. Global manufacturers of timber products and specialized research institutes are actively developing innovative materials and improving production processes. The fastest growing groups include innovative packaging materials, innovative building materials, biodegradable polymers and biofuels. *The aim of the article* is to form a theoretical and methodological basis for the innovative development of the forestry complex of the Komi Republic. *The subject of the research* is theoretical and methodological aspects of innovative development of the forestry complex. *Methods used in the study:* historical method, methods of verification of theoretical positions (morphological analysis of the content and relationship of categories, principles and laws, assessment of the correspondence of historical facts to theoretical hypotheses), methods of analysis and synthesis, induction and deduction, logical method (hypothetical and axiomatic approaches), comparison method. *Research hypothesis.* The innovative development of the forestry complex in Russia is associated with forest chemistry. In particular, tall oil rosin and tall oil fatty acids in the markets of Russia and Asia are considered the most priority segments for Russian manufacturers. *Presentation of the main material.* Analysis of the current state of the forestry complex of the Komi Republic revealed an extremely low level of innovation activity. Over the years after the collapse of the Soviet Union, development proceeded along the extensive path of increasing the production and export of forest products of primary and secondary levels of redistribution, and the share of innovative products in the commodity and industry structure was measured at the level of statistical error. *Originality and practical value of the research.* The production of innovative products of the second generation is a promising direction for the development of the timber processing industry in the Komi Republic. The main ones are: bioconversion of cellulose-containing raw materials; biomass torrefaction technology based on plant waste; production of sulphate turpentine; highly active preparations for agriculture from pine needles. *Conclusions of the study.* It is planned to implement these directions by increasing the output of products with high added value, organizing new production of innovative products, commissioning medium and small innovative enterprises for the production of wood flour, biosorbents and other products, and developing regional wooden housing construction.

Key words:

forestry complex, innovations, efficiency, development prospects.

ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ЛІСОВОГО КОМПЛЕКСУ РЕСПУБЛІКИ КОМІ: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ

Постановка проблеми. Світові виробники лісопромислової продукції і профільні НДІ активно займаються розробкою інноваційних матеріалів і поліпшенням виробничих процесів. До найбільш динамічно розвиваються груп можна віднести інноваційні пакувальні матеріали, інноваційні будівельні матеріали, біорозкладні полімери і біопаливо. *Метою статті* є формування теоретико-методологічного базису інноваційного розвитку лісового комплексу Республіки Комі. *Предмет дослідження* – теоретичні та методологічні аспекти інноваційного озвиток лісового комплексу. *Методи, використані в дослідженні:* історичний метод, методи верифікації теоретичних по-

¹ Шиселов Максим Олександрович, канд. екон. наук, старший науковий співробітник Федеральної державної бюджетної установи Інститут соціально-економічних та енергетичних проблем Півночі Комі Уральського відділу Російської академії наук, м. Сиктивкар, Республіка Комі, Росія.

Shishelov Maksim, Ph.D. in Economic, Senior Research Fellow Federal government budget institutions Sciences Institute socio-economic and the energy problems North Komi Scientific Center, Ural-division of the Russian Academy of Sciences, Syktyvkar, Komi, Russia.

ORCID ID: 0000-0002-9849-8112

e-mail: shishelov.maksim@gmail.com

ложень (морфологічний аналіз змісту та взаємозв'язку категорій, принципів і законів, оцінка відповідності історичних фактів теоретичним гіпотезам), методи аналізу і синтезу, індукції і дедукції, логічний метод (гіпотетичний і аксіоматичний підходи), метод порівняння. *Гіпотеза дослідження.* Інноваційний розвиток лісового комплексу Росії пов'язано з лісохімією. Зокрема, талловим каніфоль і жирні кислоти талової олії на ринках Росії та країн Азії розглядаються як найбільш пріоритетні сегменти для російських виробників. *Виклад основного матеріалу.* Аналіз сучасного стану лісового комплексу Республіки Коми виявив вкрай низький рівень інноваційної активності. За роки, після розпаду Радянського союзу розвиток йшло екстенсивним шляхом збільшення обсягів виробництва та експорту лісових товарів первинних і середніх рівнів переділу, а частка інноваційних продуктів в товарно-галузевій структурі вимірювалася на рівні статистичної похибки. *Оригінальність і практичне значення дослідження.* Виробництво інноваційних продуктів другого покоління є перспективним напрямком розвитку лісопереробної промисловості Республіки Коми. Основні з них: біоконверсія целюлозовмістні сировини; технологія торрефікації біомаси на основі відходів рослинної сировини; виробництво сульфатного скипидару; високоактивні препарати для сільського господарства з хвої. *Висновки дослідження.* Реалізувати дані напрямком передбачається за рахунок збільшення обсягів випуску продукції з високою доданою вартістю, організації нових виробництв інноваційних продуктів, введення середніх і малих інноваційних підприємств з випуску деревної муки, біосорбентів та інших продуктів, розвитку регіонального дерев'яного домобудівництва.

Ключові слова:

лісовий комплекс, інновації, ефективність, перспективи розвитку.

**ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ ЛЕСНОГО КОМПЛЕКСА РЕСПУБЛИКИ КОМИ:
СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ**

Постановка проблеми. Мировые производители лесопромышленной продукции и профильные НИИ активно занимаются разработкой инновационных материалов и улучшением производственных процессов. К наиболее динамично развивающимся группам можно отнести инновационные упаковочные материалы, инновационные строительные материалы, биоразлагаемые полимеры и биотопливо. *Целью статьи* является формирование теоретико-методологического базиса инновационного развития лесного комплекса Республики Коми. *Предмет исследования* – теоретические и методологические аспекты инновационного азвития лесного комплекса. *Методы, используемые в исследовании:* исторический метод, методы верификации теоретических положений (морфологический анализ содержания и взаимосвязи категорий, принципов и законов, оценка соответствия исторических фактов теоретическим гипотезам), методы анализа и синтеза, индукции и дедукции, логический метод (гипотетический и аксиоматический подходы), метод сравнения. *Гипотеза исследования.* Инновационное развитие лесного комплекса России связано с лесохимией. В частности, талловая каніфоль и жирные кислоты таллового масла на рынках России и стран Азии рассматриваются как наиболее приоритетные сегменты для российских производителей. *Изложение основного материала.* Анализ современного состояния лесного комплекса Республики Коми выявил крайне низкий уровень инновационной активности. За годы, после распада Советского союза развитие шло по экстенсивному пути увеличения объёмов производства и экспорта лесных товаров первичных и средних уровней передела, а доля инновационных продуктов в товарно-отраслевой структуре измерялась на уровне статистической погрешности. *Оригинальность и практическое значение исследования.* Производство инновационных продуктов второго поколения является перспективным направлением развития лесоперерабатывающей промышленности Республики Коми. Основные из них: биоконверсия целлюлозосодержащего сырья; технология торрефикации биомассы на основе отходов растительного сырья; производство сульфатного скипидара; высокоактивные препараты для сельского хозяйства из хвои. *Выводы исследования.* Реализовать данные направление предполагается за счет увеличения объемов выпуска продукции с высокой добавленной стоимостью, организации новых производств инновационных продуктов, ввода средних и малых инновационных предприятий по выпуску древесной муки, биосорбентов и других продуктов, развития регионального деревянного домостроения.

Ключевые слова:

лесной комплекс, инновации, эффективность, перспективы развития.

Formulation of the problem. According to the federal law "On Science and State Scientific and Technical Policy" No. 254 of July 21, 2011 [1], innovation means a new or significantly improved product (product, service) or process, a new sales method or a new organizational method introduced into use. in business practice, workplace organization or in external relations. Innovative development is characterized as "a continuous process of qualitative changes in the structure of production or the social sphere as a result of the creation, application and dissemination of new knowledge, machines, technologies, materials, types of energy, forms and methods of organization and management, raising the level of education, etc.

Innovative products can be conditionally divided into those obtained by mechanical and chemical processing of wood:

- the obtained mechanically include wood flour used in many industries and processed from logging and sawmilling waste, toys, interior items, furniture made of plywood by processing it on laser machines with software control, etc.

- the products of chemical processing of wood are: thermally modified wood, practically invulnerable to the influence of negative environmental factors, widely used in construction for external finishing; torrefied wood pellets and briquettes with better consumer properties in comparison with standard wood fuel; wood composites used in construction and decoration; bioethanol; food additives and medicines, etc.

Analysis of recent research and publications. Global manufacturers of timber products and specialized research institutes are actively developing innovative materials and improving production processes. The fastest growing groups include innovative packaging materials, innovative building materials, biodegradable polymers and biofuels. Such positions were revealed during a survey of key global players in the forest industry. According to the survey, the greatest impact on the market of innovative products from wood raw materials in the foreseeable future will have: innovative packaging materials - answered 72% of respondents; innovative construction and biodegradable polymers - 44% of respondents;

biodiesel - 28%; food additives - 11% of respondents answered [2].

Leading countries in the production and export of wood and paper products (Canada, USA, Finland, etc.), taking into account global trends, to maintain and strengthen their positions, invest heavily in research and creation of innovative wood processing products with high added value (biofuels, composite construction materials, plastics, drugs, chemicals, smart paper, etc.).

The Canadian example shows that transformations in the forestry complex begin with investments in traditional forestry sub-sectors in order to increase their economic competitiveness and environmental sustainability through the use of new technologies for harvesting, processing and transporting wood to the final consumer. The implementation of the Forest Innovation Program, which has been in effect since 2012, is designed to ensure the introduction of new technologies in the forest complex of Canada. Its purpose is to support research, development and technology transfer to enterprises in the forest complex of the country, which are carried out by research institutes and non-profit business support centers. The main areas of research:

- new building materials, biofuels to replace fossil fuels;
- biochemical products that can be used for the production of the biopharmaceutical industry, biodegradable plastics;
- personal hygiene products and industrial chemicals [3].

The purpose of the article is to form a theoretical and methodological basis for the innovative development of the forestry complex of the Komi Republic.

Presentation of the main research material. The Scandinavian countries are following a similar path. Finland, historically focused on the production and export of pulp and paper products, is actively investing in research and development of new bio-products. The country's forestry complex is set to create a sustainable and resource efficient bioeconomy that ensures the cyclic use of products to preserve the value of wood and maximize the added value of products.

In 2017, the Metsä Group launched a new plant for the production of traditional and new

bioproducts of the next generation. Pulp, cardboard, sanitary products, wrapping paper, as well as lumber, plywood and building materials are traditional products. New biological products include: textiles based on wood fibers, electronic components, agricultural fertilizers, paints, car tires, perfumes, household chemicals, fuel - bioethanol [4].

Innovative vectors of development of the forestry complex in Russia

Taking into account the global trends of growth in demand for wrapping paper and sanitary products, a multiple increase in the share of the use of construction materials in residential and non-residential construction, the dynamic development of bioeconomy, the domestic market of forest products and neighboring countries is also changing.

The target vision for the development of the forestry industry in Strategy 2030 [5] provides for: production of pulp, focused more on export, production of containerboard and sanitary and hygienic products to meet demand in the domestic market, oriented equally towards the domestic market and export production of sawn timber, plywood-board products, as well as products of wooden housing construction.

The most promising niches with a capacious domestic market are the production of paper and cardboard products to replace plastic counterparts at the expense of substitute types of paper and cardboard: molded paper fiber (packaging and disposable tableware) and moisture-resistant paper.

A 4% annual growth in sawnwood production will support domestic consumption and sawnwood exports at about the same annual rate. The domestic market and exports of plywood and panel products will grow at a slightly slower pace (3-3.6%).

The innovative development of the forestry complex in Russia is associated with forest chemistry. In particular, tall oil rosin and tall oil fatty acids in the markets of Russia and Asia are considered the most priority segments for Russian manufacturers.

New technologies are appearing on the world market of wooden housing construction, the most promising of which are cross-glued panels and panel-timber technology. For Russian manufacturers, these segments will be the most attractive both on the foreign market, due to the high profitability of Russian house kits made using the technology of cross-glued panels, and on the domestic market, with proper support

from the state, will lead the segment of wooden housing construction.

An example of a regional innovation initiative is the Arkhangelsk region. Where on the platform of the Scientific and Educational Center "Russian Arctic" enterprises of the forestry complex, included in the regional forest cluster ("Pomorinnovales"), scientific and educational organizations are united. Key initiatives and areas of its activity: deep processing of organic wood components and obtaining new environmentally friendly materials for packaging, medical use, composites, wood flour, technologies for processing and preserving forest biological resources of the Arctic, reforestation.

Considering all of the above, the authors understand by the innovative development of the timber processing industry at the regional level the introduction of innovations in technological, logistics and other processes at existing and new enterprises, as well as an increase in the share of innovative products in the commodity structure.

The state of innovative development of the forestry complex of the Komi Republic

In 2018, timber industry activities in the republic were carried out by more than 600 enterprises, which employed about 12.8 thousand people from the total number of people employed in the republic's economy [6].

In 2018, the share of the forestry complex in the republic's industry was: 18.7% of employed personnel, 16% of shipped products, 63.5% of exports, 6.2% of investments in fixed assets, 4% of tax revenues. The total production volume exceeded 100 billion rubles. The structure of shipped products was dominated by pulp and paper production (PPI) - 63%, the share of the woodworking industry and logging accounted for 28% and 9%, respectively [7].

According to the data of the Territorial Body of the Federal State Statistics Service for the Komi Republic (TOFSGS for the Komi Republic), in 2018 the enterprises of the complex produced 6170 thousand m³ of raw timber, 1101 thousand m³ of sawn timber, 402 thousand m³ of plywood, 347 thousand of particle boards. m³, cellulose - 820 thousand tons, paper - 793 thousand tons and cardboard - 320 thousand tons (Table 1).

The increase in the output of the main types of timber products, with the exception of particle boards, the consumption of which is decreasing throughout the world due to substitution by other types of materials, was

ensured by the implementation of priority investment projects in the field of forest development in the Komi Republic, the modernization of existing enterprises and an increase in demand in the Russian and international markets. The most significant projects:

- modernization of the pulp and paper production of Mondi SLPK, within the framework of the Step and Horizon projects;

- modernization of plywood and board production at the Syktyvkar Plywood Plant, Zheshart LPK, Knyazhpogostky Fiberboard Plant;

- modernization of Sevlespil, Luzales and Norwood SM, the largest logging and sawmills in the region;

Table 1: Dynamics of production of the main types of timber products in the Komi Republic in 2008–2018

Name	2008	2012	2014	2016	2018	2018 to 2008, %
Industrial timber, million m3	5896	5418	5383	5347	6170	104
Lumber, million m3	783	640	730	800	1101	140
Plywood, thousand m3	282	319	330	370	402	143
Particleboard, thousand m3	390	326	331	337	347	89
Market cellulose thous.t	546	655	760	800	820	151
Paper thousand tons	636	747	752	782	793	125
Cardboard thousand tons	207	234	270	300	320	155

Source: developed by the author

- implementation of investment projects for the creation of integrated timber processing enterprises (Pechoraenergoresurs, Azimut, Sawmill № 1, Promtech-invest, etc.).

The commodity and sectoral structure of the republic's forestry complex, despite the modernization of existing enterprises and the creation of new ones, continues to remain conservative with a predominance of wood and paper products of low (sawn timber) and medium (plywood, plates, paper, cardboard) levels of redistribution. The share of innovative products with high added value in the overall structure of production remains insufficient and amounts to less than 2%.

The author understands innovative products of the regional forestry complex as products of the first generation (various molded products, furniture panels, glued, profiled beams, massive panels and structures for wooden housing construction, essential oils, fuel briquettes and pellets), which are already presented in the commodity structure or announced to production in investment projects implemented in recent years.

Innovative products of the second generation (tall oil, turpentine, bioethanol, preparations for plants "Verva", thorified briquettes and pellets, wood flour, composite materials from wood, wooden construction, interior items, furniture and toys made of plywood) are completely new products,

previously not produced by forestry enterprises in the region.

The analysis of the commodity-sectoral structure determined the significant disproportions in the output of the woodworking and pulp-and-paper industry of the republic in comparison with the Scandinavian countries. In Komi, pulp, paper, plywood and board industries make the largest contribution to shipped products, while in Finland and Norway, sawmilling and planing of wood and the production of innovative first-generation products.

The underdevelopment of the production of innovative products with high added value is due to the historically established specialization of the region's forestry complex in the production and export of pulp and paper, board products and sawn timber, supported by a favorable market situation in the markets of the CIS countries and far abroad. As well as entry barriers to international markets for timber and paper products of high levels of redistribution: high competition, limited access to technology, high cost of borrowed funds in the financial sector of Russia.

Scientific and innovative developments in the use of wood raw materials

The production of innovative products of the second generation is a promising direction for the development of the timber processing industry in the Komi Republic. The research

teams of the Federal Research Center of the Komi Scientific Center of the Ural Branch of the Russian Academy of Sciences have proposed similar developments.

Bioethanol. Bioconversion of cellulose-containing raw materials. Enzymatic production of glucose and "cellulose" ethanol. Final products: Protein-carbohydrate feed for animals. Glucose is a carbohydrate for food and feed purposes. An enzyme preparation capable of breaking down cellulose - a biocatalyst for enzymatic hydrolysis of cellulose into glucose. "Cellulosic" ethanol is a second generation biofuel [9].

For the production of bioethanol, naturally renewable non-food cellulose-containing raw materials are used, namely, pulpwood, non-commercial wood, sawmill waste. The plant will require up to 450 thousand cubic meters to operate. m of pulpwood per year. The estimated capacity of the enterprise is 100,000 tons of motor biofuel - bioethanol - per year.

A potential location for such a production may be the Troitsko-Pechora region, where there are corresponding reserves of wood (more than 120 million cubic meters of mature and overmature forests) and a railway line for shipment of products to end users in the village. Troitsko-Pechorsk. However, a significant limitation of the creation of a bioethanol plant in this municipality is the low transport accessibility of wood.

Despite the significant volume of the allowable cut in the Troitsko-Pechora region, more than 3.0 million cubic meters. m, forests are developed extremely unevenly. The most transport-accessible Troitsko-Pechora forestry has an allowable cut of about 0.6 million cubic meters. m, therefore, its resources are insufficient for the construction of a bioethanol plant, even if the allowable cut is used by 100%. The solution may be the development of the Pechora-Ilych forestry, where the share of coniferous wood is about 80%, and possibly a low reserve per hectare of 83.5 cubic meters. m with a predominance of coniferous pulpwood will not be an obstacle to the creation of such a production. A significant limitation is the lack of infrastructure for its development, including the construction of large bridges and roads, which may not recoup the investment.

From a resource point of view, the Komsomolskoye forestry is more promising, where harvesting is concentrated in its western part and there is an opportunity to increase

harvesting volumes by 200-250 thousand cubic meters. m up to 400-450 thousand cubic meters m, which also does not cover the raw material requirement of the bioethanol plant. The use of the eastern part of the Komsomolskoye lesnichestvo also requires huge investment costs for the construction of roads and infrastructure, while here the foothills in front of the Ural Mountains begin with their own specifics for logging.

Another possible location may be industrial sites of large operating enterprises in the city of Syktyvkar and the Ust-Vymsky region in the event of agreements with the owners of the production facilities, the availability of appropriate infrastructure or opportunities for its creation, as well as the supply of raw materials for production, due to the supply of wood from forest-supplied areas republics.

Torreficates. Biomass torrefaction technology based on plant waste. In the process of torrefaction, biomass is exposed to temperature with limited air access, which leads to the loss of the least caloric part of volatile substances by the feedstock. As a result, the calorie content of the product increases. And after pressing in the form of pellets or briquettes, the bulk density of such biomass turns out to be the same or higher than the bulk density of traditional wood fuel pellets or briquettes [10].

Torrefied pellets and briquettes have an energy consumption of 5.6 MW * h / ton, which is 25% higher than conventional pellets. The global demand for torrefied biomass in the form of industrial fuel briquettes and pellets tends to increase in the last 5-10 years.

Organization of stations ionic or mobile high-tech complexes for biomass torrefaction are advisable in the immediate vicinity of logging and wood processing enterprises or in conjunction with them.

Turpentine. The new technology is aimed at processing a by-product of pulp and paper production - sulfate scpidar for the purpose of recycling waste from pulp and paper production and obtaining practically important products used in medicine, perfumery, agriculture, industry [11].

Despite the existing production capacities of the leading domestic wood chemical and pulp and paper enterprises and the availability of raw materials for the production of turpentine, as well as a significant amount of research and applied work devoted to its processing, in the

Russian Federation, turpentine is considered mainly as a solvent for paints and varnishes, and industrial production there are practically no products based on it.

At the same time, the assortment of the transnational company GLIDCO Chemical comprises more than 150 types of products obtained by deep processing of turpentine. The creation and practical implementation of such a concept through the development of scientific and applied foundations of technological processes for the complex processing of sulfate turpentine and their introduction into production, as well as promising directions for the use of turpentine products, will make it possible to offer competitive products based on environmentally friendly plant raw materials to the domestic and foreign markets.

Conclusions and prospects for further research. Analysis of the current state of the forestry complex of the Komi Republic revealed an extremely low level of innovation activity. Over the years after the collapse of the Soviet Union, development proceeded along the extensive path of increasing the production and export of forest products of primary and secondary levels of redistribution (round timber, lumber, plywood, board products, cellulose, cheap types of paper), and the share of innovative products in the structure was measured at the level of statistical error.

In many ways, this situation was a consequence of the favorable situation in the international forest products markets, supported by the constant depreciation of the ruble against other currencies, which made the production and export of products with low added value (round timber, sawn timber) more and more attractive.

The inclusion of enterprises in the list of priority investment projects in the field of forest development in the Komi Republic and obtaining a long-term lease with a 50% discount even more "relaxed" the owners and consolidated the existing export-oriented model of forest products with low added value.

Prospects for the innovative development of the forestry complex in Russia are associated with forest chemistry, new types of structures for wooden housing construction, paper and cardboard products.

References

1. Federal Law "On Science and State Scientific and Technical Policy" № 254 of July 21, 2011.
2. Review of the timber industry complex in Russia. 2018. Retrieved from: <https://proderevo.net/analytics/main-analytics/obzor-lesopromyshlennogo-kompleksa-rossii-za-2018-god.html/>
3. Forest Innovation Program - Canadian Wood Fiber Center. Retrieved from: <https://cfs.nrcan.gc.ca/pubwarehouse/pdfs/40077.pdf>.
4. Innovations from the forest. Retrieved from: <https://www.metsagroup.com/en/Campaigns/IntelligentMetsa/intelligentfibre/Innovations-from-the-forests/Pages/default.aspx>
5. Strategy for the development of the forestry complex of the Russian Federation until 2030. Retrieved from: <http://static.government.ru/media/files/cA4eYSe0MOBgNpm5hSavTdlxID77KCTL.pdf>
6. Forest plan of the Komi Republic / Ministry of Natural Resources and Environmental Protection of the Komi Republic. (2019). Vologda, 314.
7. Statistical Yearbook of the Komi Republic. (2019). statistic sb. Komstat. Syktyvkar, 347.
8. Statistical base of the European Union. Retrieved from: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=sbs_na_ind_r2&lang=en
9. Volodin, V.V. (2008). State and prospects of biotechnological research at the Institute of Biology of the Komi Scientific Center of the Ural Branch of the Russian Academy of Sciences: from solving fundamental problems to innovative projects. *Bulletin of the Institute of Biology of the Komi Scientific Center of the Ural Branch of the Russian Academy of Sciences*, 8. 2–6.
10. Belyi, V. A., Udoratina, E. V. (2014). Kinetic study of wood pyrolysis in presence of metal halides. *Central European Journal of Chemistry*, 12, 1294–1303.
11. Kuchin, A. V., Skripova, N. N., Nikonova, N. N., Erofeevsky, N. I., Khurshkainen, T. V. (2019). Integrated processing of logging waste to obtain valuable products. In the collection: *Utilization of production and consumption waste: innovative approaches and technologies*. Materials of the All-Russian scien-

tific-practical conference with international participation, 167–170.

12. Chukicheva, I. Yu., Khurshkainen, T. V., Kuchin, A. V. (2018). Natural regulators of plant growth from coniferous raw materials. *Innovation and expertise: scientific works*, 3, 93–99.

Література

1. Федеральний закон «Про науку і державної науково-технічної політики» №254 21 липня 2011 р.

2. Огляд лісопромислового комплексу Росії. 2018 рік. URL: <https://proderevo.net/analytics/main-analytics/obzor-lesopromyshlennogo-kompleksa-rossii-za-2018-god.html>.

3. Forest Innovation Program – Canadian Wood Fibre Centre. [Електронний ресурс]. URL: <https://cfs.nrcan.gc.ca/pubwarehouse/pdfs/40077.pdf>.

4. Innovations from the forest. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.metsagroup.com/en/Campaigns/IntelligentMetsa/intelligentfibre/Innovations-from-the-forests/Pages/default.aspx>.

5. Стратегія розвитку лісового комплексу Російської Федерації до 2030 року. [Електронний ресурс]. URL: <http://static.government.ru/media/files/cA4eYSe0MObgNpm5hSavTdIxID77KCTL.pdf>.

6. Лісовий план Республіки Комі / Міністерство природних ресурсів і охорони навколишнього середовища Республіки Комі. Вологда, 2019. 314 с.

7. Статистичний щорічник Республіки Комі. 2019: Стат.сб./ Комістат. Сиктивкар, 2019. 347 с.

8. Статистична база Європейського союзу. [Електронний ресурс]. URL: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=sbs_na_ind_r2&lang=en.

9. Володін В. В. Стан і перспективи біотехнологічних досліджень в інституті біології Комі НЦ Уро РАН: від вирішення фундаментальних проблем до інноваційних проєктів. *Вісник інституту біології Комі наукового центру Уральського відділення РАН*. 2008. № 8. С. 2-6.

10. Bely V. A., Udoratina E. V. Kinetic study of wood pyrolysis in presence of metal halides. *Central European Journal of Chemistry*. 2014. vol. 12, pp. 1294–1303.

11. Кучин О. В., Скрипова М. М., Ніконова М. М., Єрофеевській Н. І., Хуршкайнен Т. В. Комплексна переробка відходів лісозаготівель для отримання цінних продуктів. *Утилізація відходів виробництва і споживання: інноваційні підходи та технології*. Матеріали Всеросійської науково-практичної конференції з міжнародною участю. 2019. С. 167-170.

12. Чукічева І. Ю., Хуршкайнен Т. В., Кучин О. В. Природні регулятори росту рослин з хвойного сировини. *Інноватика і експертиза: наукові праці*. 2018. № 3. С. 93-99.

Стаття надійшла до редакції : 15.02.2021 р.

Стаття прийнята до друку: 30.06.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Shishelov M. Innovative development of the forest complex of the republic of Komi: status and prospects / M. Shishelov // *Часопис економічних реформ*. – 2021. – № 2 (42). – С. 24–31.

УДК 657.631.8:336.02

JEL Classification: E62, F65, G28

КАЛІНЕСКУ Т. В.¹, ПЕРЕПЕЛИЦЯ Ю. Г.²

УДОСКОНАЛЕННЯ ОБЛІКУ ТА ОПОДАТКУВАННЯ ФІНАНСОВО-КРЕДИТНИХ УСТАНОВ

DOI: 10.32620/cher.2021.2.04

Постановка проблеми. Питання удосконалення податкового обліку та оподаткування банківських установ є особливо актуальним і важливість фінансово-кредитних організацій невпинно зростає, оскільки саме банк виступає сполучною ланкою між населенням та підприємствами, забезпечуючи їх сталу, ефективну роботу. Тому існує потреба у пошуку нових стимулів й мотивів щодо реформування податкової політики у банківській сфері з метою збалансування податкового навантаження на всі сфери діяльності національної економіки, підвищення репутації та активності банківського сектору. *Мета дослідження* спрямована на розробку практичних рекомендацій щодо застосування дієвих податкових заходів для удосконалення процесу оподаткування фінансово-кредитних установ та їх податкового обліку. *Методологічною основою дослідження* стали законодавчі та нормативно-правові акти, сучасні науково – прикладні дослідження в банківській сфері. В проведених дослідженнях використані методи діалектики, способи і принципи наукового пізнання, інструменти економічного аналізу для обґрунтування пропозицій щодо зміни оподаткування банківських установ. *Основною гіпотезою дослідження* стало припущення щодо можливості оптимізації податкової політики та удосконалення податкового обліку фінансово-кредитних установ шляхом введення податку на комісійні доходи. *Виклад основного матеріалу.* У статті досліджено основні проблемні аспекти оподаткування фінансово-кредитних установ, розроблено шляхи оптимізації податкової політики банків та удосконалення процесу податкового обліку, запропоновані нововведення в оподаткуванні, банків, обґрунтована необхідність їх реалізації задля ефективного розвитку банківського сектору та стимулювання їх діяльності. *Оригінальність та практична значимість* підтверджується запропонованими в прибутковому оподаткуванні банківських операцій, що дозволить оптимізувати процеси оподаткування фінансово-кредитних установ. *Висновки та перспективи подальших досліджень.* Доведено, що оптимізація податкової політики за допомогою введення податку на комісійні доходи може бути реалізована, бо відповідає усім викликам, що відповідають сучасним етапу розвитку національної економіки та податковій політиці, що проводиться у зарубіжних європейських країнах по відношенню до банківських установ. Подальші дослідження будуть спрямовані на аналіз чинників, що можуть впливати на реформування та удосконалення обліку й оподаткування фінансово-кредитних установ.

Ключові слова:

податкова політика, банківський сектор, комісійні доходи, оптимізація оподаткування, удосконалення податкового обліку.

¹ **Калінеску Тетяна Василівна**, д-р екон. наук, професор, завідувач кафедри фінансів, обліку і оподаткування, Національний аерокосмічний університет ім. М. С. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна.

Calinescu Tetyana, Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of Finance, Accounting and Taxation Department, National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», Kharkiv, Ukraine.

ORCID ID: 0000-0003-4919-5788

e-mail: tetyana.calinescu@gmail.com

² **Перепелиця Юліанна Геннадіївна**, студентка спеціальності 071 «Облік і оподаткування», Національний аерокосмічний університет ім. М. С. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна.

Perepelytsia Yuliana, student of 071 Accounting and Taxation Speciality, National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», Kharkiv, Ukraine.

ORCID ID: 0000-0001-6684-161X

e-mail: y.g.perepelitsya@student.khai.edu

IMPROVEMENT OF ACCOUNTING AND TAXATION THE FINANCIAL AND CREDIT ESTABLISHMENTS

Formulation of the problem. A question of improvement the fiscal accounting and taxation of bank institutions is especially actual and importance of financial and credit organizations grows, because a bank comes forward as an interlink between a population and enterprises, providing its stability, effective activity. Therefore, there is a requirement in the search of new stimuli and reasons in relation to reformation of tax policy in a bank sphere with the aim of balanced of the tax loading on all spheres of national economy activity, increase of reputation and activity bank to the sector. *A research aim* is sent to development of practical recommendations in relation to application of effective tax measures for the improvement the process of taxation the financial and credit establishments and its fiscal accounting. *Methodological basis of research* is becoming legislative and normatively-legal acts modern scientifically - applied researches in a bank sphere. In the conducted researches are used methods of dialectics, methodic and principles of scientific cognition, instruments of economic analysis for the ground of suggestions in relation to the change of taxation the bank institutions. *The basic hypothesis of research* is becoming supposition in relation to possibility of optimization the tax policy and improvement of the fiscal accounting the financial and credit establishments by introduction of tax on commission profits. *Exposition of basic material.* In the article are investigate the basic problem aspects of taxation the financial and credit establishments, the ways of optimization the tax policy of banks and improvement of process the fiscal accounting, offered innovations in taxation of banks, reasonable necessity of its realization for the sake of effective development bank to the sector and stimulation of its activity. *Originality and practical meaningfulness* are confirmed by offered in profitable taxation of bank transactions that will allow optimizing the processes of taxation the financial and credit establishments. *Conclusions and prospects of further researches.* It is well-proven that optimization of tax policy by means of introduction of tax on commission profits can be realized, because answers all calls, that answer modern to the stage of development the national economy and tax policy that is conducted in the foreign European countries in relation to bank institutions. Further researches will be sent to the analysis of factors that can influence on reformation and improvement of accounting and taxation the financial and credit establishments.

Key words:

tax policy, bank sector, commission profits, optimization of taxation, improvement of the fiscal accounting.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ УЧЕТА И НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ ФИНАНСОВО-КРЕДИТНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ

Постановка проблемы. Вопросы совершенствования налогового учета и налогообложения банковских учреждений сегодня особенно актуальны и их значимость для банковских организаций постоянно растет, так как банки выступают связующим звеном между населением и предприятиями, обеспечивая постоянную стабильную эффективную деятельность. Отсюда вытекает потребность в поиске новых стимулов и мотивов относительно реформ в налоговой политике банковской сферы с целью сбалансирования налоговой нагрузки всех сферах деятельности национальной экономики, увеличения репутации банков и активизации деятельности всех секторов. *Целью исследования* является разработка практических рекомендаций относительно применения эффективных налоговых мероприятий по совершенствованию процесса налогообложения финансово-кредитных учреждений и их налогового учета. *Методологической основой исследования* стали современные законодательные и нормативные акты, применяемые для исследования банковской сферы. В проведенных исследованиях *использованы методы* диалектики, методики и принципы научного познания, инструменты экономического анализа, предложения относительно изменения налогообложения банковских учреждений. *Основной гипотезой исследования* стало предположение относительно возможной оптимизации налоговой политики и совершенствования налогового учета финансово-кредитных учреждений, введение налога на комиссионные доходы. *Изложение основного материала.* В статье исследуются основные проблемные аспекты налогообложения финансово-кредитных учреждений, пути оптимизации налоговой политики банков и совершенствование процессов налогового учета, предложены нововведения в налогообложении банков, обоснована потребность в их реализации для эффективного развития банковского сектора и стимулированию его деятельности. *Оригинальность и практическую значимость* подтверждают предложенное подходящее налогообложение банковских операций, что позволит оптимизировать процессы налогообложения финансово-кредитных

учреждений. *Выводы и перспективы дальнейших исследований.* Доведено, что оптимизация налоговой политики посредством введения налога на комиссионные доходы может быть реализована, потому что отвечает всем вызовам, которые отвечают современным этапам развития национальной экономики и налоговой политики, которая проводится в зарубежных Европейских странах относительно банковских учреждений. Дальнейшие исследования будут сосредоточены на анализ факторов, которые могут повлиять на реформирование и совершенствование учета и налогообложение финансово-кредитных учреждений.

Ключевые слова:

налоговая политика, банковский сектор, комиссионные доходы, оптимизация налогообложения, совершенствование налогового учета.

Постановка проблеми. На сьогодні податковий облік та оподаткування банківських установ в Україні здійснюються згідно затверджених на законодавчому рівні норм, принципів та правил регулювання основних бізнес-процесів банків [1, 2]. Сучасні податкові відносини між державою та банками наразі є неефективні, а державне податкове регулювання діяльності фінансово-кредитних установ більш стримує банківську активність, ніж сприяє оптимізації їх оподаткування і удосконаленню процесів обліку податків. Більша частина банківських операцій наразі не обкладається одним із найбільш бюджетоутворюючих податків, - податком на додану вартість (ПДВ), а загалом оподатковуються прибутковими податками, що, знижує податкову активність та зобов'язання банківського сектору економіки. Схожа ситуація відбувається також із податковим обліком фінансово-кредитних установ, що мають своєчасно сплачувати та заповнювати різні форми оперативної й податкової звітності. Тому виникає потреба у пошуку нових стимулів й мотивів щодо реформування податкової політики у банківській сфері з метою збалансування податкового навантаження на всі сфери діяльності національної економіки, підвищення репутації та активності банківського сектору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблемних питань щодо обліку і оподаткування фінансово-кредитних установ присвячено праці учених таких як: О. Д. Данилов, Д. Є. Денисенко [3], І. І. Д'яконова [4], Л. А. Ключко [5, 6], А. Т. Ковальчук [7], Н. Й. Реверчук [8], О.Г. Сербина [9], А. В. Сурженко [10] та інших. Більшість наукових розробок розк-

ривають питання податкового обліку та оподаткування без урахування змін, що постійно відбуваються у банківській системі України, внаслідок глобальних викликів. Важливе місце у даних працях займають законодавчі зміни мають відбутися у банківській системі. Тому пошук можливих шляхів удосконалення оподаткування фінансово-кредитних установ є багатограним питанням, що потребує подальшого дослідження та ефективного розв'язання відповідності світовим трансформаціям у суспільстві.

Звідки **метою статті** є розробка дієвих заходів щодо удосконалення обліку і оподаткування фінансово-кредитних установ відповідно сучасних вимог і задля сприяння подальшого економічному розвитку банківської системи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Облік та оподаткування банківських операцій в Україні сьогодні досить часто порівнюється із станом в зарубіжних банках. для створення ефективної системи оподаткування та організації досканалого обліку і аудиту банківських операцій [10]. Євроінтеграційні процеси відіграють важливу роль у розвитку банківської системи України [11], в том числі для аналізу й прийняття коректних рішень щодо трансформації податкової політики України відповідно до політики ЄС (рисунки 1).

Треба зазначити, що вітчизняні банки хоч і мають меншу кількість податків, проте обкладаються значною кількістю зборів, що стримує розвиток банківської системи. Тому до негативних рис оподаткування та податкового обліку банків слід віднести:

збори, що не сприяють наповненню державного бюджету країни;

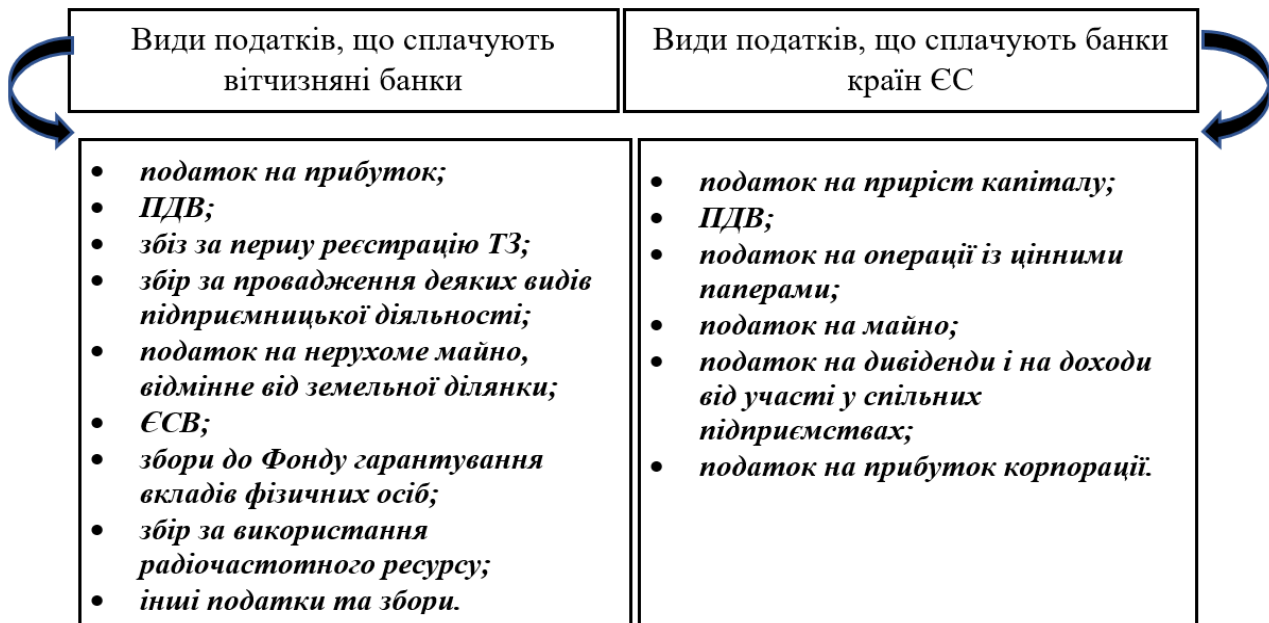

Рисунок 1 – Склад податків, що сплачуються фінансово-кредитними установами в Україні та ЄС
Джерело: розроблено авторами на підставі [11]

процес розрахунку та сплати податків фінансово-кредитними установами є занадто трудомістким;

надмірна кількість заповнення різної звітності та подача її у визначені терміни.

Усі ці обов'язкові податкової активності та надмірне обкладання фінансово-кредитних установ зборами є раціональним як з точки зору їх обліку, так із погляду мотивування і стимулювання щодо повної їх сплати. Що стосується податкового обліку нарахування різних зборів, а саме їх кількість, можуть знизити податкову репутацію банківських установ та переводити ці процес у тіньову економіку. Тому у якості удосконалення обліку та оподаткування банківських операцій рекомендовано впровадити більш ефективний податок, що за своєю сутністю може замінити усі існуючі банківські збори. Цей податок буде сприяти збалансуванню фінансових взаємовідносин між державою та банками, мотивуватиме розвиток банківської системи, забезпечить якість надання банківських послуг, банкрутство фінансово-кредитних установ, зниження податкового навантаження як на населення, так і на банки.

На даний момент рівень податкового навантаження, що впливає на банківські установи знаходиться у межах 20-40% [3]. Для розрахунку реального показника податкового навантаження на банківський сек-

тор за 2015-2020 роки, можна скористуватися формулою:

$$ПН = (ВП / ФР) \times 100\% \quad (1),$$

де ПН – податкове навантаження з податку на прибуток;

ВП – витрати з податку на прибуток;

ФР – фінансовий результат.

Проведених розрахунки показують, що банківський сектор має досить низький рівень податкового навантаження. А значить сучасна податкова політика, що проводиться по відношенню фінансово-кредитних установ є не ефективною, не стимулюючою та не використовує податковий потенціал банківських установ у повному обсязі. За 2015 - 2020 роки податкове навантаження досягло лише значення 22,4% у 2018 році, а за всі інші періоди, податкове навантаження майже, вдвічі – втричі нижче, що свідчить про нестабільність функціонування сучасної банківської системи та проведення податкової політики.

Метою діяльності будь-якої фінансово-кредитної, банківської установи як і комерційних підприємств чи організацій, є отримання прибутку, тому для раціонального формування бази прибуткового оподаткування слід переглянути структуру доходів та витрат банківських установ.

Таблиця 1: Податкове навантаження банківських установ України за 2015–2020 рр., (млрд. грн.)

Показник	Роки						
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	I кв. 2021
Податок на прибуток	-0,406	-0,418	3,681	5,057	4,769	3,811	1,208
Фінансовий результат (прибуток/збиток)	-66,600	-159,388	-26,491	22,339	58,356	39,727	10,935
Показник податкового навантаження	0,6%	0,26%	-13,9%	22,4%	8,2%	9,6%	11%

Джерело: розроблено авторами на підставі [12, 13, 14, 15].

Рекомендовано розглядати у складі доходу банків основні процентні та непроцентні доходи. Як правило, процентні доходи становлять до 70% доходів банку [12, 13, 14, 15], в той час як комісійні – 30%, ці складові доходів займають відчутний відсоток у доходах банків. Саме вони мають бути підґрунтям для визначення розміру податкового навантаження в банках.

Проведені розрахунки показали негативну динаміку змін процентних витрат банків та загальної суми витрат (таблиця 2). Величина комісійних витрат у середньому зростала на 1,5-2% за рік, проте зростання витрат є меншим за показник росту доходів і ця ситуація є стійкою.

Таблиця 2: Структура та динаміка доходів та витрат банківських установ за 2015-2020 рр.

Доходи та динаміка їх змін за період 2015-2020 рр.				Комісійні витрати та динаміка їх змін за період 2015-2020 рр.			
Роки	Види доходів	Абсолютні значення (млн, грн)	Питома вага в загальних доходах, %	Роки	Структура витрат	Абсолютні значення (млн, грн)	Питома вага в витратах, %
2015	комісійні доходи	28414	14,3%	2015	комісійні витрати	5846	2,2%
	процентні доходи	135145	67,8%		процентні витрати	96079	36,1%
2016	комісійні доходи	31362	16,4%	2016	комісійні витрати	7182	2,05%
	процентні доходи	135807	71,2%		процентні витрати	91638	26,2%
2017	комісійні доходи	37138	20,8%	2017	комісійні витрати	9650	4,7%
	процентні доходи	124009	69,6%		процентні витрати	70971	34,7%
2018	комісійні доходи	50969	24,9%	2018	комісійні витрати	13159	7,2%
	процентні доходи	140803	68,8%		процентні витрати	67760	37,2%
2019	комісійні доходи	62057	25,5%	2019	комісійні витрати	18096	9,8%
	процентні доходи	152954	62,9%		процентні витрати	74062	40,1%
2020	комісійні доходи	70640	28,2%	2020	комісійні витрати	24132	11,5%
	процентні доходи	147743	59%		процентні витрати	62895	29,9%

Джерело: розроблено авторами на підставі [12, 13, 14, 15]

Проведені дослідження структури доходів та витрат банківських установ довело доречність впровадженні податку для непроцентних доходів банківських установ. Більша частина банківських операцій не оподатковується податком на додану вартість, тому податок на непроцентні доходи – це, по суті, податок, який можна включати в ціну комісії. Цей податок можна порівняти до податку на приріст капіталу, бо комісійні доходи вітчизняних банків стабільно зростають, що можна розцінювати як постійний приріст капіталу.

Результати дослідження показали необхідність оптимізації оподаткування і податкового обліку фінансово-кредитних установ. Одним із можливих шляхів удосконалення цього питання є впровадження «комісійного податку», який може бути встановлений в діапазоні 10 - 20% на комісійний доход, в залежності від територій, де знаходяться фінансово-кредитні установи. Впровадження цього податку з одного боку підвищить податкове навантаження на банківський сектор економіки, підвищить ефективність податкової політики та зробить її більш вмотивованою як для активізації розвитку банківського сектору економіки, так й для населення окремих територій щодо користування послугами банківських установ й виступить ефективний стимулятором з боку держави.

Запропоновані шляхи удосконалення оподаткування фінансово-кредитних установ, безумовно, сприяють розвитку сучасного стану фіскальної політики держави та здатні стимулювати банківські установи до успішного розвитку й запровадження різних банківських операцій.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, удосконалити сучасний стан обліку та оподаткування банківських установ можна за допомогою нових, ефективних комісійного податку. Впровадження певних податків потребує експертного та незалежного аудиторського дослідження, в тому числі всебічного аналізу, юридичної оцінки та обґрунтованості. Подальші дослідження будуть спрямовані на аналіз чинників, що можуть впливати на реформування та удосконален-

ня обліку й оподаткування фінансово-кредитних установ.

Література

1. «Засади стратегічного реформування державного банківського сектору (стратегічні принципи)» від 20 серпня 2020 року. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.oschadbank.ua/sites/default/files/files/documents-2020>.
2. Закон України «Про внесення змін до статті 62 Закону України «Про банки і банківську діяльність» щодо забезпечення доступу центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, до банківської таємниці» від 08.09.2020 р. № 4073. [Електронний ресурс]. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/GI03122A>.
3. Данілов О. Д., Денисенко Д. Є. Тенденції оподаткування капіталу в Україні і світі. Бізнес Інформ. 2014. № 3. С. 295–300.
4. Д'яконова І. І., Мордань Є. Ю. Дослідження оцінки рівня фінансової стабільності як складового елементу механізму державного регулювання банківської системи. Бізнес Інформ. 2015. № 1. С. 302–306.
5. Ключко Л. А. Грошово-кредитне регулювання в умовах макроекономічної нестабільності. Збірник наукових праць Університету державної фіскальної служби України. 2018. № 2. С. 107–119.
6. Ключко Л. А. Інновації у сфері банківського бізнесу. Збірник наукових праць Університету державної фіскальної служби України. 2019. № 2. С. 109–128.
7. Ковальчук А. Т. Фінансове право: проблеми утвердження та ефективного застосування. Публічне право. 2017. № 1. С. 10–17.
8. Реверчук Н. Й., Дзямучич О. С. Сутність та необхідність управління репутацією суб'єктів підприємництва. Молодий вчений. 2015. № 4(2). С. 30–33.
9. Сербина О. Г., Пономар В. В. Тенденції розвитку мобільного банкінгу в Україні. Молодий вчений. 2014. № 3(06). С. 53–55.
10. Старостенко Г. Г., Сурженко А. В. Податкове регулювання банків в умовах становлення інформаційного суспільства. Ефективна економіка. 2013. № 11. [Електронний ресурс]. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_11_4
11. Зарубіжний досвід оподаткування фінансових установ та можливості його за-

стосування в Україні [Електронний ресурс]. URL: <http://gufer.net/podatkova/653/>

12. Інформація про стан доходів і витрат банків / Офіційний сайт Міністерства Фінансів України [Електронний ресурс]. URL: <https://www.minfin.gov.ua>

13. Інформація про статистичну інформацію про діяльність банків / Офіційний сайт Державної служби статистики України. [Електронний ресурс]. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

14. Інформація про склад податків, що сплачуються банками / Офіційний сайт НБУ [Електронний ресурс]. URL: <http://www.bank.gov.ua/control/uk/index>.

15. Інформація про суму податку на прибуток, сплаченого банками / Офіційний веб-сайт Державної податкової служби України [Електронний ресурс]. URL: <http://www.sta.gov.ua/control/uk/index>

References

1. «Principles of strategic reform of the public banking sector (strategic principles)» of August 20, 2020. Retrieved from: <https://www.oschadbank.ua/sites/default/files/files/documents-2020>.

2. Law of Ukraine "On Amendments to Articles 62 of the Law of Ukraine" On Banks and Banking "to ensure access of the central executive body implementing state tax policy to banking secrecy" of 08.09.2020 № 4073. - Retrieved from: <https://ips.ligazakon.net/document/GI03122A>.

3. Danilov, O. D. Denisenko, D. E. (2014). Tendencies of capital taxation in Ukraine and the world. *Business Inform*, 3, 295–300.

4. Dyakonova, I., Mordan, E. (2015). Research of assessing the level of financial stability as a component of the mechanism of state regulation of the banking system. *Business Inform*, 1, 302–306.

5. Klyusko, L. A. (2018). Monetary regulation in conditions of macroeconomic instabil-

ity. *Collection of scientific works of the University of State Fiscal Service of Ukraine*, 2, 107–119.

6. Klyusko, L. A. (2019). Innovations in the field of banking. *Collection of scientific works of the University of the State Fiscal Service of Ukraine*, 2, 109–128.

7. Kovalchuk, A. T. (2017). Financial law: problems of approval and effective application. *Public law*, 1, 10–17.

8. Reverchuk, N. Y. Dzyamulych, O. S. (2015). The essence and necessity of managing the reputation of business entities. *Young scientist*, 4(2), 30–33.

9. Serbina, O. G., Ponomar, V. V. (2014). Tendencies of mobile banking development in Ukraine. *Young scientist*, № 3(06), 53–55.

10. Starostenko, G. G., Surzhenko, A. V. (2013). Tax regulation of banks in terms of information society. *Effective economy*, 11. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_11_4

11. Foreign experience of taxation of financial institutions and the possibility of its application in Ukraine. Retrieved from: <http://gufer.net/podatkova/>

12. Information on the state of income and expenses of banks / Official site of the Ministry of Finance of Ukraine. Retrieved from: <https://www.minfin.gov.ua>

13. Information on statistical information on the activities of banks / Official site of the State Statistics Service of Ukraine. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

14. Information about composition of taxes paid by banks / Official website of the NBU. Retrieved from: <http://www.bank.gov.ua/control/uk/index>.

15. Information on the amount of income tax paid by banks / Official website of the State Tax Service of Ukraine. Retrieved from: <http://www.sta.gov.ua/control/uk/index>

Стаття надійшла
до редакції : 05.05.2021 р.

Стаття прийнята
до друку: 30.06.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Калінеску Т. В. Удосконалення обліку та оподаткування фінансово-кредитних установ / Т. В. Калінеску, Ю. Г. Перепелиця // Часопис економічних реформ. – 2021. – № 2(42). – С. 32–38.

УДК 336.24

JEL Classification: M41, M42, O23

ЛІХОНОСОВА Г. С.¹, МАРТИНЕНКО К. Р.²

СОЦІАЛЬНО-ВІДПОВІДАЛЬНІ АСПЕКТИ АДМІНІСТРУВАННЯ ПОДАТКІВ: ВАЖЕЛІ ПРОТИДІЇ УХИЛЕННЮ ВІД ОПОДАТКУВАННЯ

DOI: 10.32620/cher.2021.2.05

Постановка проблеми. Жодна країна в світі, як би вона не прагнула, не могла, не може і не зможе, судячи по-всьому, позбутися неформальної економіки. Реальність така, що сьогодні, за різними оцінками фахівців, від однієї третини до більшої половини ВВП України створюється в неформальному секторі економіці. Неформальна економіка в Україні - це не окреме явище, а результат системної кризи економіки, він має вплив на всі сфери економічної діяльності, в тому числі на ефективність функціонування податкової системи, що в свою чергу має вплив на стійкість і потужність держави. Зі свого боку однією з ознак дієвості податкової системи є масштаби використання схем ухилення від сплати податків. *Метою статті є* дослідження процесів адміністрування податків з позиції забезпечення соціально-відповідального сервісу органів державної фіскальної служби України, використання важелів протидії ухиленню від оподаткування, надання рекомендацій зменшення обсягів неформального сектору економіки та основних схем ухилення від сплати податків в Україні. *Предмет дослідження* – безпосередньо неформальний сектор та методи запобігання одного з наслідків – ухилення від сплати податків. *Методи, використані в дослідженні:* системний аналіз, економіко-статистичні методи, опрацювання інформації, метод логічного узагальнення результатів, експертних оцінок тощо. *Виклад основного матеріалу.* У статті досліджено основні тенденції зайнятості населення в неформальному секторі національної економіки. Була розкрита сутність поняття ухилення від сплати податків та причини виникнення. Зазначено найпоширеніші схеми, внаслідок яких бюджет України зазнає найбільших втрат, в ході чого були виділені пропозиції удосконалення податкового адміністрування як вагомого важеля мінімізації податкових правопорушень у сфері ухилення від сплати податків в рамках неформального сектору економіки. *Практичне значення одержаних результатів* полягає у можливості використання розроблених рекомендацій для самостійного аналізу економічного становища в Україні. *Висновки та перспективи подальших дослідження.* Проведений аналіз різних механізмів ухилення оподаткування показав, що більшість з них пов'язано з відсутністю контролю з боку фіскальних органів, слабким рівнем розвитку системи електронного адміністрування товарів та коштів між суб'єктами господарювання та з нездатністю правильно здійснювати нарахування та сплату податкових платежів. Тому з запропонованих рекомендацій задля зменшення обсягів та втрат бюджету від схем ухилення від сплати податків в рамках неформального сектору економіки, можна виділити, що ключовим є послідовність. Перш за все, відповідно до пріоритетів, що впливають із чинного рейтингу, це заходи, спрямовані на боротьбу з агресивним податковим плануванням. За цим має йти завершення реформи адміністрування ПДВ та, що важливо, подальше відчутне зменшення частки держави, яке має забезпечити фіскальний простір для значного зменшення податку на доходи та скасування податку на працю, однак це потребує більше часу через різні проблеми в країні.

Ключові слова:

неформальний сектор економіки, ухилення від сплати податків, адміністрування податків, офшорні схеми.

SOCIALLY RESPONSIBLE ASPECTS OF TAX ADMINISTRATION: LEVERS TO COMBAT TAX AVOIDANCE

Formulation of the problem. No country in the world, no matter how hard it tries, could not, cannot and will not be able to get rid of the informal economy. The reality is that today, according to various experts, from one third to more than half of Ukraine's GDP is created in the informal sector of the economy. The informal economy in Ukraine is not a separate phenomenon, but the result of a systemic economic crisis, it affects all areas of economic activity, in-

¹ **Ліхоносова Ганна Сергіївна**, д-р екон. наук, професор кафедри фінансів, обліку і оподаткування, Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна.

Likhonosova Ganna, Doctor of Economic Sciences, Professor of Finance, accounting and taxation Department National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», Kharkiv, Ukraine.

ORCID ID: 0000-0001-6552-8920

e-mail: a.likhonosova@gmail.com

² **Мартиненко Катерина Романівна**, студентка спеціальності 071 «Облік і оподаткування», Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна.

Martynenko Kateryna, student of 071 Accounting and Taxation Speciality, National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», Kharkiv, Ukraine.

ORCID ID: 0000-0003-3340-5090

e-mail: k.r.martynenko@student.khai.edu

cluding the efficiency of the tax system, which in turn affects the stability and power of the state. For its part, one of the signs of the effectiveness of the tax system is the scale of the use of tax evasion schemes. *The purpose of the article* is to study the processes of tax administration from the standpoint of providing socially responsible service of the state fiscal service of Ukraine, the use of levers to combat tax evasion, provide recommendations for reducing the informal sector and the main schemes of tax evasion in Ukraine. *The subject of the study* is the informal sector and methods of preventing one of the consequences - tax evasion. *Methods used in the study*: systems analysis, economic and statistical methods, information processing, the method of logical generalization of results, expert assessments, etc. *Presenting main material*. The article examines the main trends in employment in the informal sector of the national economy. The essence of the concept of tax evasion and the reasons for it were revealed. The most common schemes as a result of which the budget of Ukraine suffers the greatest losses are indicated, during which proposals to improve tax administration as a significant lever for minimizing tax offenses in the field of tax evasion within the informal sector of the economy were identified. The practical significance of the obtained results lies in the possibility of using the developed recommendations for independent analysis of the economic situation in Ukraine. *Conclusions and further prospects of the study*. An analysis of various tax evasion mechanisms has shown that most of them are due to lack of control by fiscal authorities, weak level of development of the system of electronic administration of goods and funds between businesses and the inability to properly calculate and pay taxes. Therefore, from the proposed recommendations to reduce the amount and loss of the budget from tax evasion schemes within the informal sector of the economy, we can highlight that consistency is key. First of all, according to the priorities arising from the current rating, these are measures aimed at combating aggressive tax planning. This should be followed by the completion of VAT administration reform and, importantly, a further significant reduction in the share of the state, which should provide fiscal space for a significant reduction in income tax and abolition of labor tax, but this takes more time due to various problems in the country.

Key words:

informal sector of the economy, tax evasion, tax administration, offshore schemes.

СОЦИАЛЬНО-ОТВЕТСТВЕННЫЕ АСПЕКТЫ АДМИНИСТРИРОВАНИЕ НАЛОГОВ: РЫЧАГИ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ УКЛОНЕНИЯ ОТ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ

Постановка проблемы. Ни одна страна в мире, как бы она ни старалась, не могла, не может и не сможет избавиться неформальной экономики. Реальность такова, что сегодня, по разным оценкам специалистов, от одной трети до более половины ВВП Украины создается в неформальном секторе экономике. Неформальная экономика в Украине – это не отдельное явление, а результат системного кризиса экономики, он влияет на все сферы экономической деятельности, в том числе на эффективность функционирования налоговой системы, что в свою очередь влияет на устойчивость и мощь государства. Со своей стороны, одним из признаков действенности налоговой системы являются масштабы использования схем уклонения от уплаты налогов. *Целью статьи* является исследование процессов администрирования налогов с позиции обеспечения социально-ответственного сервиса органов государственной фискальной службы Украины, использование рычагов противодействия уклонению от налогообложения, предоставление рекомендаций уменьшение объемов неформального сектора экономики и основных схем уклонения от уплаты налогов в Украине. *Предмет исследования* - непосредственно неформальный сектор и методы предотвращения одного из наследствий - уклонение от уплаты налогов. *Методы, использованные в исследовании*: системный анализ, экономико-статистические методы, обработки информации, метод логического обобщения результатов, экспертных оценок и др. *Изложение основного материала.* В статье исследованы основные тенденции занятости населения в неформальном секторе национальной экономики. Была раскрыта сущность понятия уклонения от уплаты налогов и причины возникновения. Указано распространенные схемы, в результате которых бюджет Украины испытывает наибольшие потери, в ходе чего были выделены предложения усовершенствования налогового администрирования как весомого рычага минимизации налоговых правонарушений в сфере уклонения от уплаты налогов в рамках неформального сектора экономики. *Практическое значение* полученных результатов заключается в возможности использования разработанных рекомендаций для самостоятельного анализа экономического положения в Украине. *Выводы исследования и перспективы дальнейших исследований.* Проведенный анализ различных механизмов уклонения налогообложения показал, что большинство из них связано с отсутствием контроля со стороны фискальных органов, слабым уровнем развития системы электронного администрирования товаров и средств между субъектами хозяйствования и неспособностью правильно осуществлять начисление и уплату налоговых платежей. Поэтому с по-предлагаемых рекомендаций для уменьшения объемов и потерь бюджета от схем уклонения от уплаты налогов в рамках неформального сектора экономики, можно выделить, что ключевым является последовательность. Прежде всего, в соответствии с приоритетами, вытекающие из действующего рейтинга, это меры, направленные на борьбу с агрессивным налоговым планированием. По этим должно последовать завершение реформы администрирования НДС и, что важно, подальше ощутимое уменьшение доли государства, которое должно обеспечить фискальное пространство для значительного уменьшения налога на доходы и отмены налога на труд, однако это требует больше времени из-за различных проблем в стране.

Ключевые слова:

неформальный сектор экономики, уклонение от уплаты налогов, администрирование налогов, оффшорные схемы.

Постановка проблеми. В Україні в останні роки спостерігається погіршення загальної економічної ситуації, значні затримки в реальному житті від існуючих стандартів і високий ступінь незадоволеності населення діяльністю уряду. Наприклад, надмірна інфляція, зниження продуктивності, вимушене безробіття та неповна зайнятість, низький рівень заробітної плати, велика нездатність адаптуватися до нових умов в системі соціального захисту, відсутність законодавчих важелів призводять до реального зниження доходів домогосподарств, посилення різноманітності державної власності та поширення бідності [1, с. 1]. Зрозуміло, що тіньова економіка в таких економічних умовах набирає обертів.

Актуальність тематики дослідження пов'язана не тільки з важливістю фінансових результатів в економічному розвитку підприємств, але й невирішеністю багатьох проблем, у тому числі відсутності єдиного підходу до розкриття змісту поняття «фінансовий результат», неповноти нормативно-законодавчої бази з питань обліку, аналізу та аудиту фінансових результатів, недосконалість сучасної концепції систематизації фінансових результатів тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для повного розуміння будь-якого феномена необхідно, насамперед, знайти його точне сутнісне визначення. З визначенням терміну «неформальний сектор економіки» виникають деякі труднощі через різне його трактування фахівцями з економіки. Проблеми неформальної економіки досліджували такі вчені, як І. Ангелко [1, с. 2], П. Вавілов [3, с. 8], Т. Кузнецова [7, с. 3], Е. Лібанова [8, с. 245], В. Попович [12, с. 6-7] та інших. Щодо основної складової цього явища, а саме ухилення від оподаткування, масштаби якого суттєво впливають на макроекономічні показники держави, у науковій літературі відсутній єдиний підхід стосовно трактування сутності цього поняття, причин його виникнення та шляхів подолання. По-перше, думки науковців розділилися стосовно законності таких дій. Так, С. О. Баранов [2, с. 1], І. А. Майбууров, А. М. Соколовська [9, с. 385], О. В. Мірошніченко [11, с. 89] та Т. Л. Томнюк [14, с. 279] вважають, що при ухиленні від оподаткування мають місце тільки незаконні дії платника податків. А Н. І. Главацька [5, с. 22] зазначає, що це можуть бути дії як з порушенням, так і не порушенням чинного законодавства. По-друге, немає єдиної думки стосовно усвідомленості відповідних дій платником податків. Так, А. П. Вавілов [6] вважає, що обов'язковою ознакою ухилення від оподаткування є свідомі дії платника податків, спрямовані на зниження

розміру податкових відрахувань або їх уникнення. А науковці І. А. Майбууров, А. М. Соколовська [9, с. 385] та О. В. Мірошніченко [11, с. 89] зазначають, що також це можуть бути ненавмисні дії внаслідок неухважності [15], технічних помилок або інших факторів.

Метою статті є дослідження процесів адміністрування податків з позиції забезпечення соціально-відповідального сервісу органів державної фіскальної служби України, використання важелів протидії ухиленню від оподаткування, надання рекомендацій зменшення обсягів неформального сектору економіки та основних схем ухилення від сплати податків в Україні

Виклад основного матеріалу дослідження. Неформальна економіка охоплює більше половини світової робочої сили і більш 90% мікро і малих підприємств у всьому світі. В Україні спостерігається приплив верств населення з формального сегмента економіки в тіньовий, що є реальною проблемою, що загрожує безпеці, суспільній моралі і благополуччю людей.

Розробку методологічних підходів статистичного дослідження зайнятості у вітчизняному неформальному секторі економіки було розпочато Держкомстатом у 1997 році. З урахуванням досвіду інших країн, міжнародних стандартів, матеріалів відповідних статистичних обстежень, розроблено національну методику визначення зайнятості населення у неформальному секторі економіки.

З урахуванням положень керівних принципів щодо статистичного визначення неформальної зайнятості, що були прийняті на 17-й Міжнародній конференції статистиків праці у 2003 році, а також відповідно до Методологічних положень щодо визначення неформальної зайнятості населення, до неформально зайнятих належать такі категорії населення [10, с. 8]:

- особи, які працюють за власний рахунок (самозайнятих), та роботодавців, які працюють на власних підприємствах у неформальному секторі;
- безкоштовно працюючі члени сімей, незалежно від того, працюють вони на підприємствах формального чи неформального секторів;
- наймані працівники, які виконують неформальні роботи, тобто не охоплені правовим чи соціальним захистом як працюючі особи, не мають права на інші пільги, пов'язані із зайнятістю (наприклад завчасне повідомлення про звільнення, вихідна допомога, щорічна оплачувана відпустка або лікарняний), а також

наймані домашні працівники у домогосподарствах;

– члени неформальних виробничих кооперативів;

– самозайняті працівники, що виробляють товари виключно для власного кінцевого споживання домогосподарства (якщо вони враховуються в зайнятому населенні).

Отже, виходячи з наданих категорій, Державний комітет статистики збирає статистичні дані, які групує за такими критеріями, як: за віком, за статтю, за місцем проживання та за видами економічної діяльності. Обсяги неформально зайнятого населення за даними критеріями в Україні наведено в таблиці 1.

Таблиця 1: Неформальне зайняте населення за ознаками класифікації, 2017 – 2019 рр.

Показник	Рік					
	2017		2018		2019	
	Тис осіб	у % до загальної кількості зайнятого населення віком 15-70 років	Тис осіб	у % до загальної кількості зайнятого населення віком 15-70 років	Тис осіб	у % до загальної кількості зайнятого населення віком 15-70 років
Кількість неформально зайнятого населення віком 15-70 років	3695,6	22,9%	3541,3	21,6%	3460,4	20,9%
За статтю						
Чоловіки	2180,9	26,0%	2071,8	24,5%	2057,1	23,8%
Жінки	1514,7	19,5%	1469,5	18,6%	1403,3	17,7%
За місцем проживання:						
Міська місцевість	1697,2	15,3%	1599,6	14,2%	1586,2	13,9%
Сільська місцевість	1998,4	39,6%	1941,7	38,2%	1874,2	36,3%
За видами економічної діяльності (у % до кількості неформально зайнятого населення віком 15-70 років)						
	<i>Тис осіб</i>	<i>%</i>	<i>Тис осіб</i>	<i>%</i>	<i>Тис осіб</i>	<i>%</i>
сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	1555,85	42,1	1519,22	42,9	1463,75	42,3
промисловість	206,95	5,6	194,77	5,5	204,16	5,9
будівництво	594,99	16,1	563,07	15,9	588,27	17,0
оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	724,34	19,6	644,52	18,2	598,65	17,3
транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	121,95	3,3	148,73	4,2	134,96	3,9
тимчасове розміщення й організація харчування	88,69	2,4	77,91	2,2	89,97	2,6
інші види економічної діяльності	402,82	10,9	393,08	11,1	380,64	11,0

Джерело: розроблено авторами на підставі [10]

Дані показники лише підтверджують, що незважаючи на те, що зайняте населення у неформальному секторі економіки за останні роки зменшується, як за основним показником, так і за деякими критеріями, рівень тінізації економіки в Україні став вже масовим явищем, а не епізодичним. Виходячи з цього, зазначимо, що основними причинами поширення неформальної зайнятості населення, є:

– дефіцит гідної та високо оплачуваної роботи в офіційному секторі економіки;

– недосконалість нормативно-правової бази, яка регулює ринок праці та зайнятості;

– слабкий соціальний захист та порушення роботодавцем прав найманих працівників;

– високе навантаження на фонд заробітної плати та бажання уникнути високих податків;

– зміна трудових мотивацій в частині більшої самостійності в роботі та вільного розпорядження часом;

– нерегульована трудова міграція населення, представники якої часто стають неформально зайнятими [1, с. 125].

Основною складовою цього явища є ухилення від оподаткування, масштаби якого суттєво впливають на макроекономічні показники держави. Отже боротьба з ухиленням від сплати податків є пріоритетною для органів державної влади, так як чим більшими є обсяги ухилення від оподаткування, тим слабкішою є держава внаслідок недофінансованості державного бюджету, що проявляється, зокрема, в дефіциті фінансування соціальної сфери, а отже, низькому рівні соціального захисту населення. Тому з метою забезпечення сталого розвитку держави, зокрема, є необхідним розв'язання проблеми ухилення від сплати податків.

Ухилення від сплати податків являє собою свідомі й умисні дії платника податків, спрямовані на повну чи часткову несплату податків, зборів або інших обов'язкових платежів до бюджету, які можуть бути як незаконними, так і в межах чинного законодавства.

Серед основних чинників, котрі спонукають платників уникати сплати податків, виді-

ляють: кількість податків та рівень податкових ставок; складність у розрахунках податкових сум; високий рівень нестабільності (постійно змінюються не лише ставки оподаткування, а й види податків); нераціональна структура оподаткування (висока частка непрямих податків, низька частка особистого прибуткового податку і високі нарахування на фонд заробітної плати); рівень суспільної свідомості щодо необхідності сплачувати податки; рівень довіри платників до владних структур, котрі виконують функцію розподілу коштів, отриманих від податків; рівень корупції у державі.

Як відомо, в кожній державі існують свої способи та методи несплати податків. Аналізуючи найбільш актуальні для України інструменти ухилення від сплати податків, було здійснено оцінювання їхніх розмірів. Слід зазначити, що частина схем пов'язані між собою, обсяги одних частково враховані у обсягах інших, тому загальні втрати бюджету від всіх схем будуть дещо меншими, ніж їх математична сума. Перелік схем та розкриття їх сутності представлено у таблиці 2.

Таблиця 2: Схеми ухилення від оподаткування, які усуваються шляхом відповідального адміністрування податків

№	Схема ухилення	Сутність
1	2	3
1	Переміщення прибутку до «податкових гаваней» («офшорів»)	використання з боку платників податків всіх дозволених законом засобів уникнення від сплати податків, тобто легальна мінімізація податкових зобов'язань, зокрема агресивне податкове планування, податкова оптимізація, зловживання правом або використання недобросовісних практик, у тому числі використання розбіжностей, колізій та прогалів між різними системами оподаткування, а також пільгового оподаткування окремих видів діяльності або доходу, маніпулювання статусами резидентності, за допомогою якого здійснюється переведення прибутку українського походження без відповідного оподаткування податком на прибуток підприємств до країн з нижчими або нульовими ставками для зменшення податкового тягара.
2	Розкрадання податку на додану вартість (ПДВ)	- фіктивне підприємництво, зокрема карусельні схеми – схема незаконного відшкодування ПДВ коли товари багаторазово перепродаються і експортуються, внаслідок чого експортер відшкодує ПДВ, а постачальники, не сплативши податок, зникають. Один і той же товар може курсувати всередині країни по колу, дозволяючи використовувати відшкодування ПДВ як інструмент злочинного бізнесу; - формування схемного податкового кредиту («скрутки» або схемний ПДВ) – підприємство (у більшості випадків легальний імпортер) офіційно імпортує товари до України, сплачуючи до бюджету ПДВ на імпорт та отримуючи, відповідно, податковий кредит на цю суму. Далі товар реалізується всередині країни за готівкові кошти, але по документах все ще залишаючись на товарному обліку підприємства.
3	Порушення митних правил, контрабанда та корупція на кордоні	- викривлене декларування – маніпулювання даними; - подвійна контрабанда - незаконне переміщення товарів через митний кордон поза митним контролем; - зловживання пільгами – маскування ввезення промислових партій товарів на митну територію України під поштові та кур'єрські відправлення або під виглядом особистого імпорту або провозу особистих речей - ввезення фізичними особами товарів у ручній поклажі або у супроводжуваному багажі; - перерваний транзит – товар ввозиться на територію України (або вивозиться з неї) за митними режимами що не передбачають сплату митних платежів (транзит; тимчасове ввезення або вивезення; митний склад; переробка на митній території або за межами митної території) та зникає або підлягає фіктивному вивезенню.

1	2	3
4	Індустрія «конвертаційних центрів»	використовують фірми-прокладки (фірми-одноденки), та відкриті на них рахунки в банках
5	Контрафакт	фальсифіковані товари або новий продукт, який створений на основі існуючого оригіналу з порушенням інтелектуальних прав.
6	Схеми тіншового ринку оренди землі	значна частина орендних договорів не реєструється належним чином, відповідно з доходів орендодавців не сплачується ПДФО. Також, ймовірно, чимала частина землевласників, які обробляють наділи власноруч, не сплачує податків з виробленої продукції навіть коли розмір ділянки перевищує 2 га, щодо яких діє встановлена законом пільга.
7	Тіньові заробітні плати	- метою оптимізації податкового навантаження більша частина ФЗП виписується у вигляді зарплати на одного або кількох вищих керівників таким чином, аби зменшити виплати ЄСВ за рахунок значного перевищення верхньої межі його нарахування; - оплата праці за рахунок «чорного кешу», сгенерованого самим підприємством; - використання псевдо-ФОП 3 гр. для отримання готівки; - робота через конвертаційні центри.
8	Ухилення від сплати податків за допомогою ССО	- юридичні особи не оформлюють працівників, а співпрацюють з ФОП 3 групи єдиного податку за цивільно-правовими договорами (ЦПД), отримання готівки юридичними особами за допомогою ФОП 3 групи ЄП. - ФОП 1 та 2 групи спрощеної системи оподаткування реалізують товари та послуги, при цьому суттєво знижуючи свою виручку.

Джерело: розроблено авторами на підставі [6, с. 6-41]

На основі викладеної характеристики кожної зі схем, та рис. 1, можна прийти до підсумку порівняльного аналізу, що співвідношення між наведеними там цифрами в основному під-

тверджують міркування щодо структури уникнення податків в Україні.

Рисунок 1 – Порівняльний аналіз фіскального ефекту схем ухилення від оподаткування в Україні, 2019 р.

Джерело: розроблено авторами на підставі [6, с. 44–45]

Станом на 2019 рік бодай й незначне економічне відновлення призвело до суттєвого зростання обсягів імпорту, як офіційного так й неформального (що базуються на порушенні митних правил, контрабанді та корупції на кордоні).

Саме порушенні митних правил, контрабанді та корупції на кордоні останні роки стає найбільш вагомим та домінівним, потіснивши с першої сходинки беззаперечного чемпіона минулих років офшорні схеми.

Офшорні схеми, внаслідок високої та висхідної вартості обслуговування, що обумовлюється новими світовими стандартами податкової прозорості (antiBEPS, FATCA, ATAD та інші), все більш отримують ознаки «елітарності», тобто залишаються доступними великим українським компаніям та заможним українцям. При цьому обсяги втечі прибутків за кордон все ще залишаються надто високими та сягають до 220 мільярдів гривень на рік [6].

З цієї ж причини не спостерігається поліпшення у питанні протидії незаконному обігу контрафактних товарів, де зазвичай домінують підакцизні товари (спирт, алкогольні напої, тютюнові вироби та нафтопродукти). Більш того, політика жвавого зростання розмірів акцизного податку, що стимулюється як зобов'язаннями України в рамках угоди з ЄС, так й пошуками з боку Уряду та парламенту «популярних» шляхів покриття касових розривів державного бюджету, зробила Україну лідером виробництва та контрабанди сигарет до ЄС.

Отже, з огляду на швидкий розвиток процесу європейської інтеграції, вихід на нові рин-

ки товарів і послуг, важливу роль в загальній стратегії розвитку уряду відіграє аналіз та ідентифікація всіляких схем ухилення від сплати податків і формування незаконних фінансових потоків. Проведений аналіз показав наявність різних інструментів для приховування оподаткованого прибутку економічними суб'єктами, переважна більшість з яких пов'язана з недосконалістю існуючої системи нарахування та сплати податкових платежів. Відсутність належного контролю з боку податкових органів, слабкий розвиток електронної системи обліку перевезення вантажів і коштів між різними фінансовими агентами, значний рівень корупції в державних контролюючих, митних та податкових органах лише поглиблює ці процеси та сприяє зростанню їх обсягів.

Тому, задля скорочення обсягів використання цих інструментів ухилення від оподаткування та втрат бюджету, від ненадходження коштів, доцільно запропонувати рекомендації для покращення економічного становища країни. Запропоновані рекомендації представлені у таблиця 3.

Таблиця 3: Удосконалення адміністрування податків в системі схем ухилення від оподаткування

№ п/п	Шляхи удосконалення адміністрування податків щодо усунення схем ухилення від оподаткування
1	2
Уникнення від оподаткування за експортно-імпортними операціями, зокрема за допомогою офшорних схем	
1	активізувати міжнародне співробітництво з питань захисту національної податкової бази від транснаціональних схем уникнення сплати податків, а саме приєднання до процедури автоматичного обміну фінансовою інформацією за міжнародним стандартом Common Reporting Standard ОЕСР (CRS), так як це є дієвим інструментом досягнення податкової прозорості. Очікується, що найближчим часом Україна все ж таки приєднається до цього, адже цей стандарт забезпечить прозорість руху капіталу та надасть державі можливість зберігати суверенітет над податковою базою своїх резидентів незалежно від місця зберігання ними капіталу
2	запровадження посиленої фінансової відповідальності за приховування доходів в офшорних юрисдикціях
3	сконцентрувати міжнародний інструментарій захисту національної податкової бази від транснаціональних схем уникнення сплати податків в окремому потужному підрозділі податкової служби з належною чисельністю та відповідним рівнем підготовки персоналу, завдяки ТЦУ, МЛІ
Ухилення/уникнення від сплати ПДВ	
1	покращення поточних можливостей контролюючих органів (фіскальної та митної служб). Потрібна комплексна реформа контролюючих органів, яка включатиме і ліквідацію податкової міліції та всіх інших підрозділів різних органів по боротьбі із економічними злочинами та створення єдиного аналітичного Бюро економічної безпеки
2	автоматична система моніторингу (СМКОР) потребує модернізації
<i>Контрафакт</i>	
1	Україні необхідно приєднатися до Протоколу про ліквідацію незаконної торгівлі тютюновими виробами (далі - Протокол), метою якого визначено «ліквідація всіх форм незаконної торгівлі тютюновими виробами» (ст. 3), зокрема шляхом контролю усього ланцюжка поставок.
2	Уряду потрібно провести роботу «над помилками» в ході підбирання підсумків виконання Стратегії у сфері протидії незаконному виробництву та обігу тютюнових виробів на період до 2021 року та до кінця поточного року розробити та затвердити новий якісний програмний документ
Тіньова оренда с/г земель та сільгосппродукції	
1	Виділити земельний податок та податок на нерухомість з єдиного податку, в тому числі 4 гр.
2	Дозволити органам місцевого самоврядування вирішувати питання із встановленням на їхній території пільг з земельного податку для пенсіонерів, відповідно скоригувавши вищезазначені субсидії

1	2
3	Запровадити норму, за якою сплачений податок на землю зараховується при нарахуванні та сплаті ПДФО, таким чином, аби сумлінний платник не постраждав
4	Створення Комплексної системи контролю за ланцюжком постачання ризикових категорій товарів шляхом модернізації діючої системи електронного адміністрування ПДВ (СЕА ПДВ)
Заробітні плати «у конвертах»	
1	Суттєво знизити навантаження на фонд оплати праці, до цільового показника у 20% сукупно (замість поточних 41.5% номінал), компенсуючи недонадходження до бюджету за рахунок скорочення неефективних видатків бюджету та модифікацією податків на землю та майно (збільшуючи їх долю у ВВП)
2	Працівники у частині випадків не бажають офіційного оформлення через бажання отримувати субсидію на житлово-комунальні послуги.
3	Лібералізувати архаїчне трудове законодавство, привести його до сучасних реалій.

Джерело: розроблено авторами на підставі [6, с. 6-41]

Окрім рекомендацій, наданих за відповідними інструментами ухилення/уникнення від оподаткування, з метою мінімізації обсягів схем – загальною рекомендацією до усіх розділів є інституційна реформа податкової та митної служби, перенабір співробітників на відкритих конкурсах та забезпечення їм гідних заробітних плат.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз різних механізмів ухилення оподаткування показав, що більшість з них пов'язано з відсутністю контролю з боку фіскальних органів, слабким рівнем розвитку системи електронного адміністрування товарів та коштів між суб'єктами господарювання та з нездатністю правильно здійснювати нарахування та сплату податкових платежів. Тому з запропонованих рекомендацій задля зменшення обсягів та втрат бюджету від схем ухилення від сплати податків в рамках неформального сектору економіки, можна виділити, що ключовим є послідовність. Зокрема, якщо йдеться про фіскальні цілі, то з різних причин — управлінських, економічних, соціально-політичних та організаційних — найкращий спосіб діяти — це щоразу зосереджуватись на найбільших схемах ухилення від сплати податків, змінюючи пріоритети залежно від змін у реальному житті. З цієї точки зору, інструменти, здатні значно зменшити масштаби схем, уже існують або перебувають на етапі розробки. Перш за все, відповідно до пріоритетів, що впливають із чинного рейтингу, це заходи, спрямовані на боротьбу з агресивним податковим плануванням: податок на виведений капітал, заходи із протидії розмиванню податкової бази та переміщенню прибутків за кордон (BEPS), інституційні реформи ДФС та митної служби, заходи європейської спільноти, а також створення Бюро економічної безпеки України замість недієздатної й корумпованої податкової міліції. За цим має йти завершення реформи адміністрування ПДВ та, що важливо, подаль-

ше відчутне зменшення частки держави, яке має забезпечити фіскальний простір для значного зменшення податку на доходи та скасування податку на працю, однак це потребує більше часу через різні проблеми в країні.

Література

1. Ангелко І. В. Неформальна зайнятість населення України в сучасних умовах. *Український соціум*. 2010. № 3. С. 124–132.
2. Баранов С. О. Ухилення від сплати податків як основний чинник тіньової економіки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 12. С. 102–106.
3. Вавілов П. М. Ухилення від сплати податків в Україні: причини виникнення та шляхи подолання проблеми. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2013. № 2. С. 24–27.
4. Введение автоматического обмена финансовой информацией в Украине в 2020 году: как подготовит бизнес к первому обмену? [Електронний ресурс]. URL: <https://attorneys.ua/ru/publication/introduction-of-automatic-exchange-of-financial-information-in-ukr/>
5. Главацька Н. І. Визначення передумов та наслідків ухилення від сплати податків. *Управління розвитком*. 2016. № 21. С. 79–81.
6. Дубровський В., Черкашин В., Порівняльний аналіз фіскального ефекту від застосування інструментів ухилення / уникнення оподаткування в Україні. Київ, 2017. [Електронний ресурс]. URL: <https://rpr.org.ua/wp-content/uploa.pdf>
7. Кузнецова Т. Е., Хавина С. А. Неформальний сектор економіки: структура, масштаби, противоречивість функцій и результатів. Москва: М-Студио, 2008. 456 с.
8. Лібанова Е. М., Баланда А. Л. Неформальний сектор ринку праці: визначення та методи оцінки. *Зайнятість та ринок праці*. 1998. Вип. 6. С. 245–246.
9. Майбуров І. А., Соколовская А. М. *Теория налогообложения*. Продвинутый курс: учебник для магистрантов, обучающихся по спе-

ціальностям "Финансы и кредит", "Бухгалтерский учет, анализ и аудит". Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2011. 591 с.

10. Методологічні положення щодо визначення неформальної зайнятості населення / Наказ Державної служби статистики України від 23.01.2013 № 16 [Електронний ресурс]. – URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

11. Мірошніченко О. В. Використання офшорних механізмів ухилення від сплати податків серед загроз економічній безпеці України. *Вісник економічної науки України*. 2011. № 1 (19). С. 88–94.

12. Попович В. М. *Тіньова економіка як предмет економічної кримінології*. Київ: Правові джерела, 1998. 448 с.

13. Проект Закону №3131-1 «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо удосконалення системи оподаткування у сфері земельних відносин і сільського господарства» від 17.03.2020. [Електронний ресурс]. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=68409

14. Томнюк Т. Л. Ухилення від оподаткування: сутність, методи реалізації та економічні наслідки. *Сталий розвиток економіки*: 2011. Вип. 3. С. 279–282.

15. Ліхоносова Г. С., Чаплигін І. К. Концепція систематизації фінансових результатів підприємства: обліково-аналітичні аспекти забезпечення. *Часопис економічних реформ*. 2021. № 1 (41). С. 58–66.

References

1. Angelko, I. (2010). Informal employment of the population of Ukraine in modern conditions. *Ukrainian society*, 3, 124–132.

2. Baranov, S. O. (2016). Tax evasion as a major factor in the shadow economy. *Investments: practice and experience*, 2, 102–106.

3. Vavilov, P. M. (2013). Tax evasion in Ukraine: causes and ways to overcome the problem. *Scientific Bulletin of Kherson State University*, 2, 24–27.

4. Introduction of automatic exchange of financial information in Ukraine in 2020: how to prepare a business for the first exchange? [Retrieved from: <https://attorneys.ua/en/publication/introdu> -in-

ukraine-in-2020-how-shall-the-business-prepare-itself-for-the-first-exchange /

5. Hlavatka, N. I. (2016). Determination of preconditions and consequences of tax evasion. *Development management*, 21, 79–81.

6. Dubrovsky, V., Cherkashin, V. (2017). Comparative analysis of the fiscal effect of the use of instruments of tax evasion / avoidance in Ukraine. Kyiv. Retrieved from: <https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2018/02/Instrumenty-uhylannya-vid-splyaty-podatkov-2017-1.pdf>

7. Kuznetsova, T. E., Khavina, S. A. (2008). *Informal sector of the economy: structure, scale, inconsistency of functions and results*. Moscow: M-Studio, 2008. 456 p.

8. Libanova, E. M., Balanda, A. L. (1998). Non-formal sector of the labor market: definition and evaluation methods. *Employment and labor market*, 6, 245–246.

9. Mayburov, I. A., Sokolovskaya, A. M. (2011). *Theory of taxation*. Advanced course: a textbook for undergraduates majoring in "Finance and Credit", "Accounting, Analysis and Auditing". Moscow: UNITI-DANA, 591.

10. Methodological provisions for determining the informal employment of the population / Order of the State Statistics Service of Ukraine dated 23.01.2013 № 16. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua>

11. Miroshnichenko, O. V. (2011). The use of offshore mechanisms of tax evasion among the threats to the economic security of Ukraine. *Bulletin of Economic Science of Ukraine*, 1(19), 88–94.

12. Popovych, V. M. (1998). Shadow economy as a subject of economic criminology. Kyiv: Pravovi dzherela, 448.

13. Draft Law №3131-1 “On Amendments to the Tax Code of Ukraine and Certain Other Legislative Acts of Ukraine Concerning the Improvement of the Tax System in the Sphere of Land Relations and Agriculture” of March 17, 2020. Retrieved from: <https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb29>

14. Tomnyuk, T. L. (2011). Tax evasion: essence, methods of implementation and economic consequences. *Sustainable development of the economy*, 3, 279–282.

15. Likhonosova, G. S., Chaplygin, I. K. (2021). The concept of systematization of financial results of the enterprise: accounting and analytical aspects of support. *Time description of Economic Reforms*, 1(41), 58–66.

Стаття надійшла до редакції : 11.02.2021 р.

Стаття прийнята до друку: 30.06.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Ліхоносова Г. С. Соціально-відповідальні аспекти адміністрування податків: важелі протидії ухиленню від оподаткування / Г. С. Ліхоносова, К. Р. Мартиненко // Часопис економічних реформ. – 2021. – № 2 (42). – С. 39–47.

УДК 657.1

JEL Classification: M41

РЕШЕТНИКОВА І. Л.¹

ТРАНСФОРМАЦІЯ ФУНКЦІЙ І СТРУКТУР МАРКЕТИНГУ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ

DOI: 10.32620/cher.2021.2.06

Постановка проблеми. Сучасна пандемія, яка охопила всі країни світу і призвела до глобальної економічної кризи, внесла суттєві корективи в бізнес середовище і організацію бізнес процесів підприємства. Частина з них перейшла в офф-лайн. Як наслідок – змінилися функції і характер діяльності маркетингових підрозділів підприємства. Все це вимагає переосмислення процесів трансформації структур маркетингу підприємств, які відбулись під впливом діджител-революції. *Метою статті* є узагальнення існуючих теоретичних підходів і сучасних тенденцій трансформації організаційних структур маркетингу підприємств в умовах цифрової економіки. *Предметом дослідження* є концептуальні положення і методичні підходи щодо побудови організаційних структур маркетингу і їх адаптації під впливом зовнішнього середовища. *Методи використані в дослідженні:* системного і комплексного аналізу, аналітичного підходу, теоретичного узагальнення і порівняння, спостереження. *Виклад основного матеріал.* В статті сформульовані основні тенденції в зміні бізнес – середовища підприємства і його внутрішнього середовища, які відбулись під впливом діджител – революції і обґрунтована необхідність швидкої адаптації і трансформації організаційних структур маркетингу для швидкого реагування на виклики часу. Доведено, що в сучасних умовах формування цифрової економіки, маркетингові структури підприємств, які пройшли етапи еволюції від неінтегрованих до інтегрованих структур, все частіше переходять до трансформації в координовані структури, виносячи функцію збуту (продажу своєї продукції) на аутсорсинг інтернет магазинів і спеціалізованих платформ. *Оригінальність та практичне значення одержаних результатів* полягає в можливості застосування наданих рекомендацій для вдосконалення організаційних структур маркетингу підприємств в умовах цифрової економіки. *Висновки дослідження.* Формування цифрового середовища створює передумови переходу від інтегрованих структур маркетингу на рині підприємства до координованих, до складу яких входять незалежні Інтернет посередники, які спеціалізуються на наданні інформаційних послуг.

Ключові слова:

трансформація, функції, структури маркетингу, цифрова економіка, координовані структури маркетингу.

TRANSFORMATION OF FUNCTIONS AND STRUCTURES OF MARKETING OF ENTERPRISES IN THE CONDITION OF DIGITAL ECONOMY

Formulation of the problem. The modern pandemic, which has spread to all countries of the world and led to the global economic crisis, has made significant adjustments to the business environment and the organization of business processes of the enterprise. Some of them went offline. As a result, the functions and nature of the marketing departments of the enterprise have changed. All this requires a rethinking of the processes of transformation of marketing structures of enterprises that took place under the influence of the digital revolution. *The aim of the research* is to generalize the existing theoretical approaches and current trends in the transformation of organizational structures of enterprise marketing in a digital economy. *The subject of the research* is the conceptual provisions and methodological approaches to building organizational structures of marketing and their adaptation under the influence of the external environment. *Methods of the research:* system and complex analysis, analytical approach, theoretical generalization and comparison, observation. *The statement of basic materials.* The article formulates the main trends in changing the business environment of the enterprise and its internal environment, which took place under

¹ Решетнікова Ірина Леонідівна, д-р екон. наук, професор, професор кафедри маркетингу ім. А. Ф. Павленка, ДВНЗ «Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана», м. Київ, Україна.

Reshetnikova Irina, Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of Marketing Department named after A. Pavlenko, National Economic University named after Vadym Hetman, Kyiv, Ukraine.

ORCID ID: 0000-0003-1445-4233

e-mail: reshet2002@gmail.com

the influence of the digital revolution and substantiates the need for rapid adaptation and transformation of organizational structures of marketing to respond quickly to the challenges of time. It is proved that in modern conditions of digital economy formation, marketing structures of enterprises, which have passed stages of evolution from non-integrated to integrated structures, more and more often pass to transformation into coordinated structures, transferring sales function (outsourcing of their products) to outsourcing online stores and specialized platforms. *The practical significance of the research* lies in the possibility of applying the provided recommendations to improve the organizational structures of enterprise marketing in a digital economy. *Conclusions and perspectives of further research.* The formation of the digital environment creates the preconditions for the transition from integrated marketing structures in the enterprise to coordinated, which include independent Internet intermediaries specializing in the provision of information services.

Key words: transformation, functions, marketing structures, digital economy, coordinated marketing structures.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ФУНКЦІЙ І СТРУКТУР МАРКЕТИНГА ПРІДПРИЯТТІВ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Постановка проблеми. Сучасна пандемія, яка охопила всі країни світу і привела до глобального економічного кризи, внесла суттєві корективи в бізнес середовище і організацію бізнес процесів на підприємстві. Частина з них перейшла в режим офф-лайн. Як наслідок - змінилися функції і характер діяльності маркетингових підрозділів підприємства. Все це потребує переосмислення процесів трансформації структур маркетингу підприємств, які відбулися під впливом диджител- революції. *Цілью статті* є узагальнення існуючих теоретичних підходів і сучасних тенденцій трансформації організаційних структур маркетингу підприємств в умовах цифрової економіки. *Предметом дослідження* є концептуальні положення і методичні підходи до побудови організаційних структур маркетингу і їх адаптації під впливом зовнішнього середовища. *Методи використані в дослідженні:* методи системного і комплексного аналізу, аналітичного підходу, теоретичного узагальнення і порівняння, спостереження. *Визначення основного матеріалу.* В статті сформульовані основні тенденції в зміні бізнес - середовища підприємства і його внутрішнього середовища, які відбулися під впливом диджител - революції і обґрунтована необхідність швидкої адаптації і трансформації організаційних структур маркетингу для швидкого реагування на виклики часу. Доведено, що в сучасних умовах формування цифрової економіки, маркетингові структури підприємств, пройшовши етапи еволюції від неінтегрованих до інтегрованих структур, все частіше переходять до трансформації в координовані структури, вносячи функцію продажу (продаж своєї продукції) на аутсорсинг інтернет магазинів і спеціалізованих платформ. *Оригінальність і практичне значення отриманих результатів* полягає в можливості застосування наданих рекомендацій до удосконалення організаційних структур маркетингу підприємств в умовах цифрової економіки. *Висновки дослідження.* Формування цифрового середовища створює передумови переходу від інтегрованих структур маркетингу на гальку підприємства до координованих, в які входять незалежні Інтернет посередники, спеціалізуються на наданні інформаційних послуг.

Ключові слова:

трансформація, функції, структури маркетингу, цифрова економіка, координовані структури маркетингу.

Постановка проблеми. Світова пандемія останніх років призвела до швидкої зміни бізнес середовища і прискорення процесів діджиталізації всіх сфер економіки. Значна частина організації виробничих процесів, і особливо процесів менеджменту перейшли в режим оф-лайн. Сформувався нове поняття «цифрова економіка», яке передбачає активне використання інтернет технологій у всіх сферах діяльності суспільства. Через це змінилася не лише поведінка споживачів, а й ролі

учасників обміну. Такі докорінні зміни не можуть не вплинути на характер маркетингової діяльності підприємства. Будь яке підприємство залишається «відкритою системою», залежить від зовнішнього середовища і намагається адаптуватися під нього. Отже актуальним є дослідження впливу процесів інформатизації на характер функцій, що їх виконують маркетингові служби підприємства і можливих тенденцій трансформації маркетингових структур в умовах цифрової економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематика «цифрової економіки» останнім часом жваво обговорюється і досліджується в світовій і вітчизняній науковій літературі. В цьому науковому напрямку є напрацювання, зокрема, у Ілляшенка С. М та Шипуліної Ю. С. [1], Летуновської Н. Є. та Хоменко Л. М. [2], Літовченко І. Л. [3, 4, 6], Кулеш О. [5], Котлера Ф. [7]. Переважна більшість публікацій стосується понятійного апарату «цифрової економіки», та нових діджител інструментів. Разом з тим, недостатньо дослідженою залишається проблема трансформації функцій та організаційних структур підприємства під впливом нових чинників інформаційного середовища.

Метою статті є узагальнення існуючих теоретичних підходів і сучасних тенденцій трансформації організаційних структур маркетингу підприємств в умовах цифрової економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Успішна реалізація маркетингової стратегії підприємства можлива лише за умови ефективного організаційного механізму, головним компонентом якого є організаційна структура маркетингу. Ось чому, формування маркетингових структур підприємства є фундаментальним в теорії і практиці маркетингового менеджменту. Згідно методології системного підходу і класифікації систем [8, 9], маркетингові системи можна вважати «кібернетичними». Вони – великі, складні, динамічні, ймовірного характеру, гомеостатичної природи (докладно це обґрунтовано в [10]). Гомеостатичність маркетингових систем означає їх прагнення до збереження рівноваги та стійкості. Вона реалізується через їх властивість адаптації до оточуючого середовища, в наслідок якої забезпечується їх ефективне функціонування з точки зору оптимізації заданих параметрів. Як кожна кібернетична система, маркетингові системи є організованими, системами, в яких відбуваються процеси управління, тобто існує «об'єкт» управління, «суб'єкт» управління, вхід, вихід, зворотній зв'язок, внутрішнє та зовнішнє середовище. В таких системах завжди присутній орган, який здійснює функції управління, і структура якого залежить від концепції маркетингу, яка домінує на підприємстві, і визначає пріоритети у використанні маркетингових інструментів, роль і місце маркетингових підрозділів в організаційній структурі підприємства. Концепція ж маркетингової

діяльності, в першу чергу, залежить від зовнішнього середовища, і крім того, від корпоративної філософії і цілей, які ставить перед собою підприємства. Маркетингові концепції пройшли довгий шлях еволюції, разом з розвитком економічних відносин і науково – технічного прогресу в суспільстві (фактично зі зміною зовнішнього середовища), і кожного разу, із зміною і виникненням нової концепції змінювалися маркетингові структури підприємств і їх місце в організаційній структурі підприємства. Тобто, можна стверджувати, що кожного разу відбувалась адаптація функцій і структур маркетингу підприємства під виклики його зовнішнього середовища.

В табл. 1 узагальнено зміни в маркетингових структурах підприємств, які відбувалися на тлі еволюції основних концепцій маркетингу до початку 2000 років.

Бурхливі зміни в зовнішньому середовищі на межі ХХІ століття, що пов'язані з розвитком Інтернет технологій і діджител інструментів, призвели до формування зовнішнього середовища нової якості - «цифрового середовища», яке обумовило виникнення нових маркетингових концепцій і сприяло подальшій трансформації функцій і структур маркетингу. В сучасній літературі, незважаючи на актуальність ще не сформувався чіткого визначення зазначеній категорії.

На думку Кулеш О., цифрове середовище – це інтегроване місце комунікацій, де цифрові пристрої спілкуються й керують складовими та діями в ньому. Концепція базується на системах електроніки, інтегрованої й упровадженої для глобальної спільноти. Основними компонентами цифрового середовища є вебсайти, хмарні сервери, пошукові системи, соціальні мережі, мобільні додатки, аудіо-, відео- та інші вебресурси [5].

Натомість проф. Літовченко І. Л. розглядає явище «цифрової економіки» значно ширше. Говорячи о наслідках широкого застосування зазначених вище технологій, вона наголошує на існуванні нової – дуальної (реально – віртуальної) економіки. За її словами, на реально - віртуальному ринку функціонують специфічні учасники: кінцеві споживачі - користувачі комп'ютерами, підприємства – гібридні (які здійснюють інтегровану господарську діяльність, як на реальному, так і у віртуальному ринках) і віртуальні (які здійснюють діяльність виключно у віртуальному середовищі), специфічні інформаційні

Таблиця 1: Зміна ролі і пріоритетів діяльності структур маркетингу в процесі еволюції концепцій маркетингу

Концепції маркетингу	Центри уваги концепції	Характерні тренди в трансформації маркетингових структур
Виробнича	Збільшення обсягів виробництва товарів і зниження їх собівартості.	В центрі структури управління – виробничий підрозділ. Головний інженер – найбільш впливова людина після директора. Відділи маркетингу відсутні. Функції маркетингу здійснюються фрагментарно, головним чином, пов'язані із збутом продукції
Товарна	Споживчі якості товару, дизайн, технічні характеристики	Центральними підрозділами є конструкторсько – технологічні. Функції маркетингу здійснюються фрагментарно, головним чином, пов'язані із розробкою і збутом товарів.
Збутова	Канали збуту, реклама, просування продуктів, навчання персоналу збуту	Головним підрозділом в організаційній структурі підприємства, що виконує більшість функцій маркетингу стає Відділ збуту. Комерційний директор стає найбільш впливовою особою. Планування діяльності здійснюється на основі звітів відділу збуту.
Ринкова (традиційного маркетингу)	Цільовий ринок, потреби споживачів та засоби їх задоволення	Виникають відділи маркетингу, які координують виконання всіх функцій маркетингу на підприємстві від дослідження ринку до збуту продукції. Однак роль їх на підприємстві залишається другорядною по відношенню до виробничих підрозділів. Відділи збуту входять до складу відділів маркетингу. Останні - стають більш ієрархічними.
Стратегічного маркетингу	Стратегічні конкурентні переваги; задоволення потреб споживачів краще, ніж це роблять конкуренти	Маркетинг стає інтегруючою функцією підприємства. Директор з маркетингу відіграє провідну роль. Виробництво підпорядковується маркетинговому менеджменту. На підприємствах існують окремо відділи маркетингу і збуту. Перші виконують аналітичну, управлінську (визначення стратегії), комунікаційну і контролю. Другі займаються комерціалізацією продуктів і послуг.

Джерело: розроблено автором

посередники, діє цифрова інфраструктура для ведення бізнесу з'являються нові місця (площадки) продажу, які є характерними виключно для віртуального ринку (наприклад, Інтернет – магазини), динамічно створюються і розвиваються особливі засоби маркетингового просування і комунікації.

І далі, ...віртуалізація я і цифровізація, які поширюються, призводять до зміни традиційних уявлень про ринки, границях галузей, стратегічних альянсів компаній. Форми і ролі окремих учасників ринку визначаються заново. Виникають нові нетрадиційні пакети товарів і послуг [6]. Все це безумовно потребує переосмислення змісту маркетингової діяльності

Про зміну характеру маркетингової діяльності і функцій маркетингу в умовах цифрової економіки говорить і Ф.Котлер, на його думку відбувається переоцінка маркетингу в цифровій економіці. Цифровий маркетинг не має на меті заміну традиційного. Навпаки, обидва види маркетингу повинні співіснува-

ти в Маркетингу 4.0, міняючись ролями на шляху покупця. Сутність маркетингу 4.0 полягає у визначенні мінливих ролей традиційного й цифрового маркетингу в сприянні залученню клієнтів і розповсюдженні інформації [7].

Підсумовуючи зазначене, можна сформулювати наступні тенденції зміни бізнес – середовища підприємства, які мають серйозний вплив на його маркетингову діяльність.

1. Проникнення Інтернету у всі сфери діяльності суспільства. Інтернет середовище стає доступним, дешевим і демократичним інструментом. З'явилося нове покоління користувачів, як з боку надавачів послуг, так і з боку споживачів, що «вирости разом з інтернет» і не потребують спеціальних навичок. Як, наслідок, поняття Інтернет - маркетинг поступово втрачає свій первинний сенс, оскільки альтернативи йому просто не існує - всі виключно функції маркетингу на підприємстві реалізуються за допомогою інтернету і діджител інструментів.

2. Зникнення для бізнесу географічних і галузевих бар'єрів через доступність і швидкість реалізації операцій і розрахунків в цифровій економіці. Саме швидкість прийняття рішень, обігу коштів стають головними критеріями організації бізнес – процесів та їх оптимізації. Для споживачів – головними критеріями в прийнятті рішень стають – зручність (пошуку інформації, здійснення розрахунків, умов доставки), доступність (через інструменти цифрової економіки) і також швидкість всього процесу купівлі.

3. Виникають нові форми ведення бізнесу, пов'язані з наданням віртуальних послуг (в першу чергу, доступу до релевантної інформації і розрахунками), або інтегровані підприємства, які надають одночасно і інтернет і реальні послуги. Прикладом останніх є діяльність Інтернет магазину Розетка, який перестав бути виключно віртуальним підприємством і активно відкриває реальні власні магазини – точки видачі товару, де відбувається окрім видачі, роздрібний продаж товарів першої необхідності.

4. Виникають стратегічні альянси традиційних (реальних) підприємств із віртуальними (які працюють головним чином через засоби цифрової економіки). В наслідок чого частина маркетингових функцій підприємства переходить до його партнерів з альянсів на умовах аутсорсингу або договірних відносин.

5. Швидкі постійні зміни, що відбуваються в цифровій економіці, спонукають до реагування на них та адаптації внутрішнього середовища, оскільки змінюється характер маркетингової діяльності і перелік функцій, що їх виконують маркетингові підрозділи.

Таким чином, можна наголошувати, що цифрова економіка призвела до виникнення нової парадигма (або концепція) маркетингу - «мережевої реально - віртуальної взаємодії» - в центрі уваги взаємодія реальних і віртуальних підприємств, максимальне залучення інтернет – посередників, і організація мережі партнерів за рахунок спільного створення додаткової цінності продукту та послуги для споживача і заради максимізації прибутку кожного окремого учасника мережі. Як правило учасники мережі – незалежні підприємства, які діють на договірній основі. При такій тісній формі взаємодії відбувається декомпозиція функцій і структур маркетингу, які перерозподіляються між учасниками створеної мережі.

В науковій літературі приділено достатньо уваги класифікації функцій і підфункцій (видів діяльності) маркетингу, однак більшість авторів повторюють, або інтерпретують перелік функцій, який свого часу запропонував Ф. Котлер, тому візьмемо їх за основу.

1. Аналітична, пов'язана із проведенням маркетингових досліджень за різними напрямками.

2. Виробнича, пов'язана з розробкою товарів, які відповідають запитам споживача, і налагодженням їх виробництва.

3. Збутова, або як її ще називають, функція продажу, пов'язана з організацією системи і каналів збуту, його стимулюванням, організацію сервісного обслуговування

4. Функція управління, комунікацій і контролю, пов'язана по – суті, із реалізацією маркетингового менеджменту – розробкою стратегій і механізму їх реалізації, створенням організаційних структур, налагодження маркетингових комунікацій в середині підприємства і зовні, забезпечення контролю функціонування маркетингової системи.

Під впливом змін, що відбуваються в цифровій економіці відбувається зміна пріоритетів в функціях маркетингу, деякі з них взагалі втрачають свою актуальність. Так, ще в межах застосування концепції «стратегічного маркетингу» більшість компаній віддають аналітичну функцію на аутсорсинг, тобто обирають собі надійного партнера в особі дослідницької агенції, яка регулярно проводить дослідження і надає консалтинг. Дуже поширеним явищем є передача на аутсорсинг логістичних функцій (пов'язаних із складуванням і транспортуванням продукції), так звана «контрактна логістика».

В умовах цифрової економіки, з настанням ери «мережевої взаємодії» (не плутати із сітьовим маркетингом), провідна роль в мережевих утвореннях (стратегічних альянсах) належить саме інтернет – посередникам (віртуальним, або дуальним), які беруть на себе збутову функцію, через організацію продажу, інформування покупців, залучення логістичних посередників для доставки продукції. Прикладом може бути, знов таки ж, «Розетка». Використовуючи капітал свого бренду і позитивну репутацію на вітчизняному ринку, цей Інтернет - магазин створив мережу із тисяч виробників – постачальників продукції, логістичних операторів, і використовуючи свою інтрнет - площадку здійс-

ное координуючий вплив: диктує ціни, умови та терміни постачання, гарантійного та сервісного обслуговування, необхідний асортимент продукції і т.п. Тобто, перебирає на себе не тільки збутову функцію, а навіть деякі функції, пов'язану з управлінням маркетинговою діяльністю і комунікаціями.

Скорочення функцій маркетингу, що їх виконує безпосередньо персонал підприємства призводить до спрощення організаційних структур маркетингу. Якщо на етапах застосування ринкової концепції маркетингу і концепції стратегічного маркетингу структури ускладнюються – збільшується кількість

структурних підрозділів, та їх ієрархічність, то на етапі концепції мережевої взаємодії маркетингові структури підприємств спрощуються, оскільки частина функцій передається цифровим посередникам.

Таким чином, аналізуючи еволюцію структур маркетингу підприємства, можна зазначити наступні їх види, залежно від їх ролі і місця в загальній організаційній структурі підприємства: неінтегровані, інтегровані, і нові - координовані, які виникли в умовах цифрової економіки (таблиця 2).

Таблиця 2: Стисла характеристика еволюції структур маркетингу

Види структур	Концепції, в яких вони домінують	Характеристика і основні риси структур маркетингу
Неінтегровані	Виробнича, товарна, збутова	Сукупність підрозділів підприємства, які виконують паралельно зі своїми, функції що пов'язані з маркетингом. Діють не скоординовано. На підприємстві може існувати посада маркетолога, але він немає реального впливу на діяльність підрозділів і стратегію підприємства.
Інтегровані	Ринкова, стратегічного маркетингу	Маркетингова діяльність здійснюється системно, координується з єдиного центру – відділу маркетингу підприємства. Або з двох центрів – відділів маркетингу і збуту, які тісно взаємодіють. Вони визначають загальну стратегію підприємства, за складом є багато ієрархічними, громіздкими, їх підрозділи спеціалізуються на окремих функціях маркетингу, продуктах, або цільових ринках, на яких працює підприємство.
Координовані	Мережевої реально – віртуальної взаємодії	Частина маркетингових функцій підприємства переходить реальним і віртуальним посередникам. Створюються мережі постійних партнерів, які взаємодіють і координують маркетингові цілі і стратегії. Маркетингові структури підприємств спрощуються, зменшується кількість їх рівнів і учасників.

Джерело: розроблено автором

Оскільки нова концепція мережевої взаємодії ще не є домінуючою і зазначені вище маркетингові концепції продовжують діяти на підприємствах, всі види маркетингових структур мають право на існування, і компоновка відділів маркетингу конкретних підприємств мають будуватися з урахуванням особливостей їх функціонування у власному зовнішньому середовищі. Головною ж вимогою має бути їх адаптивність, тобто здатність швидко змінювати свою компоновку, кількість підрозділів, їх підпорядкованість.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Для підприємств, які активно застосовують інструменти цифрового маркетингу і взаємодію із віртуальними посередниками характерним є скорочення функцій

маркетингу і спрощення структур управління. В подальших дослідженнях увага зосередиться на особливостях трансформації структур підприємства залежно від їх обсягів і частки цифровізації процесів.

Література

1. Ілляшенко С. М., Ілляшенко Н. С., Шипуліна Ю. С. Проблеми і перспективи розвитку промисловості України в умовах четвертої промислової революції. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки.* 2020. № 5. С. 85–89.
2. *Маркетинг у цифровому середовищі:* підручник / Н. Є. Летуновська, Л. М. Хоменко, О. В. Люльов та ін. ; за заг. ред. Н. Є.

Летуновської, Л. М. Хоменко. Суми: Сумський державний університет, 2021. 259 с.

3. Литовченко І. Л. *Генезис и еволюция информационной концепции маркетинга*. Монографія. Київ: Наукова думка, 2011. 228 с.

4. Литовченко І. Л. Маркетинг в условиях дуальности современного промышленного рынка. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Економічні наук*. 2015. № 1. С. 60–63.

5. Kulesz O. *Culture in the digital environment: assessing impact in Latin America and Spain*. UNESCO, 2017. 64 p.

6. Литовченко І. Л. *Маркетинг: виклики та рішення* : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, м. Одеса, 21 квітня 2021 р. / за ред. д.е.н., проф. І.Л. Литовченко. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. 155 с.

7. Kotler P. *Marketing 4.0: Moving from Traditional to Digital* / Philip Kotler, Hermawan Kartajaya. New Jersey: Wiley, 2016. 208 с.

8. Мильнер Б. З., Евенко Л. И., Рапопорт В. С. *Системный подход к организации управления*. Москва: Экономика, 1983. 224 с.

9. *Системный анализ и структуры управления* / Под ред. В. Г. Шорина. Москва: «Знание», 1975. 304 с.

10. Решетникова И. Л. *Стратегия маркетинга: особенности формирования на отечественных предприятиях*. Монографія. Луганск: изд-во ВГУ, 1998. 270 с.

References

1. Pyashenko, S. M., Pyashenko, N. S. and Shipulina, Yu. S. (2020). Problems and pro-

spects of industrial development of Ukraine in the fourth industrial revolution. *Herald of Khmelnytskyi National University. Economic sciences*, 5, 85–89.

2. Letunovskaya, N. E., Khomenko, L. M. and Lyulov, O. V. (2021). *Marketing in the digital environment*. Sumy: Sumy State University, 259.

3. Litovchenko, I. L. (2011). *Genesis and evolution of the information concept of marketing*. Monograph. Kyiv: Science think, 228.

4. Litovchenko, I. L. (2015). Marketing in the duality of the modern industrial market. *Scientific Bulletin of Kherson State University. Economic Sciences Series*, 3, 60–63.

5. Kulesz, O. (2017). *Culture in the digital environment: assessing impact in Latin America and Spain*. UNESCO, 64.

6. Litovchenko, I. L. (2021). *Marketing: challenges and decisions*: materials of the II International scientific-practical conference, Odessa, April 21, 2021. Odessa: Gel-Vetika Publishing House, 155.

7. Kotler, P. (2016). *Marketing 4.0: Moving from Traditional to Digital* / Philip Kotler, Hermawan Kartajaya. New Jersey: Wiley, 208.

8. Milner, B. Z., Evenko, L. I., Rapoport, V. S. (1983). *System approach to the organization of management*. Moscow: Ekonomika, 224.

9. Shorina, V. G. (1975). *Systems analysis and management structures*. Moscow: "Knowledge", 304.

10. Reshetnikova, I. L. (1998). *Marketing strategy: features of formation at domestic enterprises*. Monograph. Luhansk: Publishing House, 270.

Стаття надійшла

до редакції : 10.05.2021 р.

Стаття прийнята

до друку: 30.06.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Решетникова І. Л. Трансформація функцій і структур маркетингу підприємств в умовах цифрової економіки / І. Л. Решетникова // Часопис економічних реформ. – 2021. – № 2(42). – С. 48–54.

УДК 336.64

JEL Classification: G32, G17

СЕРЕДА О. О.¹

КОРПОРАТИВНІ ОБЛІГАЦІЇ ЯК ДЖЕРЕЛО РОЗВИТКУ ФІНАНСОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

DOI: 10.32620/cher.2021.2.07

Постановка проблеми. Успішність функціонування суб'єктів господарювання залежить від можливостей вчасного залучення необхідного обсягу фінансових ресурсів для здійснення діяльності. Одним із актуальних питань щодо залучення капіталу шляхом емісії корпоративних облігацій є визначення факторів та тенденцій, що впливають на цей процес в контексті розвитку фінансового потенціалу суб'єктів господарювання. *Метою статті* є аналіз сучасного стану емісійної активності суб'єктів господарювання та визначення впливу емісії корпоративних облігацій на формування капіталу суб'єктів господарювання. *Предмет дослідження* – формування капіталу шляхом випуску облігацій в контексті розвитку фінансового потенціалу суб'єктів господарювання. *Методи, використані в дослідженні:* узагальнення, порівняння, трендовий аналіз, моделі трендів. *Виклад основного матеріалу.* У статті висвітлено особливості корпоративних облігацій як додаткового джерела розвитку фінансового потенціалу суб'єктів господарювання. Проаналізовано стан та динаміку емісійної активності суб'єктів господарювання щодо випуску облігацій та активності на вторинному ринку корпоративних облігацій. Сформовано модель нелінійної регресії, що віддзеркалює динаміку емісійної активності суб'єктів господарювання. Побудовано поліноміальну модель залежності капіталу від емісії облігацій суб'єктів господарювання. *Практичне значення одержаних результатів* полягає в можливості застосування побудованих моделей в процесі формування стратегії фінансового регулювання розвитку суб'єктів господарювання. *Висновки дослідження.* Потенційним джерелом фінансування розвитку суб'єктів господарювання є корпоративні облігації. Трендовий аналіз емісійної активності підприємств щодо випуску корпоративних облігацій свідчить про недостатню розвиненість цього сегменту фондового ринку. В процесі дослідження фінансового потенціалу розвитку суб'єктів господарювання слід враховувати залежність сформованого капіталу та емісійної активності, активність на вторинному ринку корпоративних облігацій. Побудовані моделі нелінійної регресії динаміки емісії облігацій та поліноміальна модель залежності капіталу від емісії облігацій суб'єктів господарювання дасть змогу підвищити об'єктивність прогнозування.

Ключові слова:

фінансовий потенціал, корпоративні облігації, емісійна активність, ринок цінних паперів, капітал.

CORPORATE BONDS AS A SOURCE OF DEVELOPMENT OF FINANCIAL POTENTIAL OF BUSINESS ENTITIES

Formulation of the problem. The success of business entities depends on the ability to attract the necessary amount of financial resources to carry out activities. One of the most important issues in raising capital through the issuance of corporate bonds is to identify the factors and trends that affect this process in the context of developing the financial potential of economic entities. *The aim of the research* is to analyze the current state of the issue activity of business entities and determine the impact of the issue of corporate bonds on the capital formation of business entities. *The subject of the research* is the formation of capital through the issuance of bonds in the context of the development of the financial potential of economic entities. *The methods of the research:* generalization, comparison, trend analysis, trend models. *The statement of basic materials.* The article highlights the features of corporate bonds as an additional source of development of the financial potential of economic entities. The state and dynamics of issue activity of business entities on bond issue and activity on the secondary market of corporate bonds are analyzed. A nonlinear

¹ **Середа Олена Олександрівна**, канд. екон. наук, старший викладач кафедри фінансів та банківської справи, Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, Северодонецьк, Україна.

Sereda Olena, Ph.D. of Economics, Senior lecturer of Finance and Banking Department, Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, Severodonetsk, Ukraine.

ORCID ID: 0000-0003-0547-2077

e-mail: sered1010@gmail.com

regression model has been formed, which reflects the dynamics of emission activity of economic entities. A polynomial model of capital dependence on bond issues of economic entities has been built. *The practical significance of the research* lies in the possibility of applying the built models in the process of forming a strategy of financial regulation of the development of economic entities. *Conclusions and perspectives of further research.* Corporate bonds are a potential source of financing for the development of economic entities. Trend analysis of the issue activity of enterprises on the issue of corporate bonds indicates the underdevelopment of this segment of the stock market. In the process of studying the financial potential of the development of economic entities should take into account the dependence of the formed capital and emission activity, activity in the secondary market of bonds of economic entities. The constructed models of nonlinear regression of the dynamics of bond issues and the polynomial model of the dependence of capital on bond issues of economic entities will increase the objectivity of forecasting.

Key words:

financial potential, corporate bonds, issue activity, securities market, capital.

КОРПОРАТИВНЫЕ ОБЛИГАЦИИ КАК ИСТОЧНИК РАЗВИТИЯ ФИНАНСОВОГО ПОТЕНЦИАЛА СУБЪЕКТОВ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ

Постановка проблемы. Успешность функционирования субъектов хозяйствования зависит от возможностей своевременного привлечения необходимого объема финансовых ресурсов для осуществления деятельности. Одним из актуальных вопросов привлечения капитала путем эмиссии корпоративных облигаций является определение факторов и тенденций, влияющих на этот процесс в контексте развития финансового потенциала субъектов хозяйствования. *Целью статьи* является анализ современного состояния эмиссионной активности субъектов хозяйствования и определения влияния эмиссии корпоративных облигаций на формирование капитала субъектов хозяйствования. *Предмет исследования* - формирование капитала путем выпуска облигаций в контексте развития финансового потенциала субъектов хозяйствования. *Методы, использованные в исследовании:* обобщение, сравнение, трендовый анализ, модели трендов. *Изложение основного материала.* В статье освещены особенности корпоративных облигаций как дополнительного источника развития финансового потенциала субъектов хозяйствования. Проанализировано состояние и динамика эмиссионной активности субъектов хозяйствования по выпуску облигаций и активности на вторичном рынке корпоративных облигаций. Сформирована модель нелинейной регрессии, которая отражает динамику эмиссионной активности субъектов хозяйствования. Построено полиномиальную модель зависимости капитала от эмиссий облигаций субъектов хозяйствования. *Практическое значение полученных результатов* заключается в возможности применения построенных моделей в процессе формирования стратегии финансового регулирования развития субъектов хозяйствования. *Выводы исследования.* Потенциальным источником финансирования развития субъектов хозяйствования являются корпоративные облигации. Трендовый анализ эмиссионной активности предприятий по выпуску корпоративных облигаций свидетельствует о недостаточной развитости этого сегмента фондового рынка. В процессе исследования финансового потенциала развития субъектов хозяйствования следует учитывать зависимость сформированного капитала и эмиссионной активности, активности на вторичном рынке корпоративных облигаций. Построенные модели нелинейной регрессии динамики эмиссий облигаций и полиномиальная модель зависимости капитала от эмиссий облигаций субъектов хозяйствования позволит повысить объективность прогнозирования.

Ключевые слова:

финансовый потенциал, корпоративные облигации, эмиссионная активность, рынок ценных бумаг, капитал.

Постановка проблеми. В сучасних умовах національної економіки успішність функціонування суб'єктів господарювання залежить від можливостей вчасного залучення необхідного обсягу фінансових ресурсів для здійснення поточної та інвестиційної діяльності. Ринок корпоративних облігацій забезпечує емітентів переважно довгостроковим капіталом шляхом створення альтернативних джерел фінансування. Використання

механізмів залучення капіталу шляхом емісії облігацій суб'єктами господарювання сприяє пом'якшенню негативних наслідків впливу фінансової кризи, якщо інші канали фінансування будуть недоступні. У перспективі, конкуруючи з банківським кредитуванням, корпоративні облігації поступово дозволять зменшити вартість запозичених коштів, що буде сприятиме швидшому розвитку реального сектора економіки. Саме корпоративні облігації можуть виступати джерелом капіта-

лу для його динамічного розвитку, створення конкурентних переваг, розширення його діяльності, створенню і реалізації інноваційної продукції. З огляду на вищезазначене, актуалізується необхідність узагальнення тенденцій, виокремлення проблем, пов'язаних з залученням капіталу шляхом емісії корпоративних облігацій та побудові прогнозних моделей, що буде сприятиме прийняттю рішень щодо вибору зовнішніх джерел фінансування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми процесів залучення капіталу традиційно знаходяться у центрі уваги дослідників та отримали висвітлення у науковій економічній літературі.

Питання визначення параметрів облігацій та факторів впливу на дохідність корпоративних облігацій на ринку цінних паперів є предметом дослідження зарубіжних вчених. М. Флемінг і Н. Крішнан [1] вивчали державні облігації в США, а Б. Біас і Р. Грін [2] досліджували особливості корпоративних та муніципальних облігацій. Зміни ціни корпоративних облігацій та премію, яку пропонують інвесторам за рентабельність цінних паперів розглянув Г. Стефані [3] на основі огляду від теоретичних моделей до емпіричних детермінант цін на корпоративні облігації. В свою чергу Го Хайфенг, Контонікас Александрос і Майо Пауло [4] зробили припущення, що шоки грошово-кредитної політики впливають на дохідність корпоративних облігацій. Вони отримали значну негативну реакцію повернення облігацій на шоки, що особливо проявилось серед низькокласних облігацій. Це було пов'язано з більш високим очікуваним прибутком за облігаціями (премією за ризик) у порівнянні з очікуванням майбутніх процентних ставок. Е. Нувеллон, Х. Пірот Шпедер [5] запропонували методичний підхід до синтетичної структури похідних інструментів власного капіталу, що імітує поведінку грошових потоків у портфелі корпоративних облігацій.

Механізми залучення капіталу шляхом емісії облігацій та функціонування ринку боргових цінних паперів розглянуто в дослідженнях вітчизняних вчених: І.В. Білоус [6], Т.Д. Косової, Л.А. Костирко, М. О. Кужелева [7], А. Пересади, В.В. Зимовця, В.В. Руденко [8], М.В. Стецько [9], І. Є. Якушевої [10] та інших.

Стецько М.В. [9] в дослідженні визначив детермінанти премії за ризик вкладень у кор-

поративні облігації в Україні, основним з яких є: фактор ліквідності ринку загалом та конкретних цінних паперів, ризик зміни відсоткових ставок, ризик дефолту емітенті.

Науковці Кужелев М. О., Стабіас С. М. [8] підкреслюють, що «...функціонування ринку корпоративних цінних паперів є важливою складовою фінансового сектора економіки та регулятором процесів ринкової системи країни». Вони запропонували модель функціонування ринку корпоративних цінних паперів в основі якої покладено аналіз його структурних та часових властивостей. Важливим результатом дослідження Кужелев М. О., Стабіас С. М. є визначення залежності «динаміки цін на корпоративні цінні папери від внутрішніх пріоритетів; від зовнішніх пріоритетів (курсу національної валюти до дол. США); від випуску корпоративних цінних паперів та динаміки часу». Практичне застосування дескриптивної моделі дозволило авторам визначити чинники, що найбільш суттєво впливають на розвиток ринку корпоративних цінних паперів: інфляція, рівень розвитку економіки, процентні ставки за альтернативними фінансовими інструментами.

Якушева І. Є. [10] приділила увагу визначенню місць, розкрито місця та ролі різних груп учасників вітчизняного ринку облігацій, а також їх «значенню в ефективному функціонуванні боргового сегмента фондового ринку».

В дослідженні Білоус І.В. [6] окреслено «проблеми, що стримують емісійну активність у реальному секторі економіки країни» та обґрунтовано причини слабкої активності фізичних осіб на ринку облігацій. Наукова робота Руденко В.В. [8] присвячено порівняльному аналізу сучасного стану ринку корпоративних облігацій в Україні у порівнянні з розвиненими країнами світу. Дослідник робить висновок про «відставання цього сегменту фінансового ринку за обсягами залучених фінансових ресурсів» та потенційність ринку корпоративних облігацій, як потужного джерела залучення капіталу суб'єктами господарювання, що, в свою чергу, вимагає сприяння його з боку держави.

Незважаючи на значний обсяг досліджень щодо інструментів та механізмів залучення фінансових ресурсів підприємств шляхом емісії облігацій, подальшого дослідження потребують визначення факторів та тенденцій, що впливають на цей процес, в

контексті розвитку фінансового потенціалу суб'єктів господарювання.

Метою статті є аналіз сучасного стану емісійної активності суб'єктів господарювання та визначення впливу емісії корпоративних облігацій на формування капіталу суб'єктів господарювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Довгостроковий позиковий капітал корпорацій формується за рахунок емісії корпоративних облігацій [9, 11].

Випуск корпоративних облігацій здійснюється у разі виникнення таких потреб [12]:

1) залучення додаткового капіталу без «розмивання» власності;

2) залучення додаткового капіталу з метою покриття дефіциту оборотних коштів, а також покриття потреби в середньо-і довгостроковому капіталі, необхідному для реалізації інвестицій в основний капітал;

2) залучення капіталу на умовах нижчого процентної ставки у порівнянні з ресурсами фінансово-кредитних інститутів;

3) забезпечення фінансування інвестиційного проекту;

б) створення біржової та кредитної історії для отримання більш пільгових умов фінансування як на міжнародних ринках так і всередині країни.

Вибір параметрів облігаційної позики як засобу фінансування залежить від мети залучення капіталу і розмірів самого підприємства. В умовах стабільної фінансової системи облігації суб'єктів господарювання стають інвестиційно-привабливими для професійних та інших учасників ринку цінних паперів.

Зазначимо, під час прийняття управлінських рішень щодо емісії корпоративних облігацій підприємств необхідно враховувати наступні умови та положення [12]:

1) згідно з законодавством не можна за рахунок емісії облігації формувати, поповнювати статутний фонд та покривати збитки;

2) умовою випуску облігацій підприємств в Україні є обмеження їх емісії до повної оплати всіх випущених акцій;

3) сума емітованих облігацій не може перевищувати трикратного розміру власного капіталу або розміру забезпечення;

4) у разі використання боргових цінних паперів, підвищується вплив фінансового ризику на діяльність підприємств у короткостроковому періоді;

5) облігації дозволяють планувати витрати на обслуговування боргу в силу різноманітності їх видів, можливості розповсюдження, методів погашення;

б) використання біржової інфраструктури та залучення професійних посередників дозволяє мінімізувати емісійні витрати підприємств.

Вартість облігаційного фінансування для корпоративних емітентів істотно диференційована в результаті різного рівня кредитної якості емітентів і, відповідно, рівнем попиту на їх боргові зобов'язання з боку інвесторів. Найбільш вигідні умови фінансування отримують емітенти "першого ешелону". Емісійна активність суб'єктів господарювання щодо випуску корпоративних облігацій наведена в табл. 1.

Незважаючи на поживлення ринку корпоративних облігацій за останні роки, цей сегмент фондового ринку є недостатньо розвинений. У 2019 році відбулося зменшення емісійної активності суб'єктів господарювання за кількістю та обсягом випусків облігацій (у порівнянні з 2018 р. обсяг зареєстрованих випусків облігацій зменшення на 27,5%, у порівнянні з 2014 р. – зменшення на 61,4%). Середня вартість випуску облігацій поступово зростає.

Таблиця 1: Емісійна активність суб'єктів господарювання щодо випуску облігацій за 2014-2019 рр.

Показник	Роки					
	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Обсяг зареєстрованих випусків облігацій, млрд. грн.	29,01	11,42	5,52	8,35	15,46	11,21
в % до капіталу суб'єктів господарювання	0,68	0,19	0,08	0,12	0,20	0,16
Кількість випусків облігацій	248	147	118	114	110	88
Середня вартість випуску облігацій, млрд. грн.	0,12	0,08	0,05	0,07	0,14	0,13

Джерело: розраховано автором на підставі [13]

Динаміку емісійної активності щодо облігацій суб'єктів господарювання (рисунок 1) відображає поліноміальний тренд третього ступеня на низхідній гілці, коефіцієнт детермінації $R^2 = 0,9822$, загальні потреби в капіталі за рахунок облігацій нової емісії у 2019 р. забезпечені на 0,16 % (табл. 1).

Визначення залежності капіталу та емісійної активності щодо облігацій суб'єктів

господарювання свідчить про нелінійний характер (рисунок 2). Залежність капіталу від емісій облігацій, випущених суб'єктами господарювання, характеризує поліноміальна функція 3 порядку: $y = -2,0581x^3 + 90,604x^2 - 1122,7x + 10863$. Коефіцієнт детермінації $R^2=0,8364$.

Рисунок 1 – Емісійна активність щодо облігацій суб'єктів господарювання
Джерело: складено автором на підставі [13]

За обсягами залучений капітал, який отримано за рахунок емісії облігацій (у 2019 р. – 0,16%), є нижчим за величиною чистого

прибутку, емісії акцій та банківських кредитів про що свідчить порівняння їх з капіталом суб'єктів господарювання.

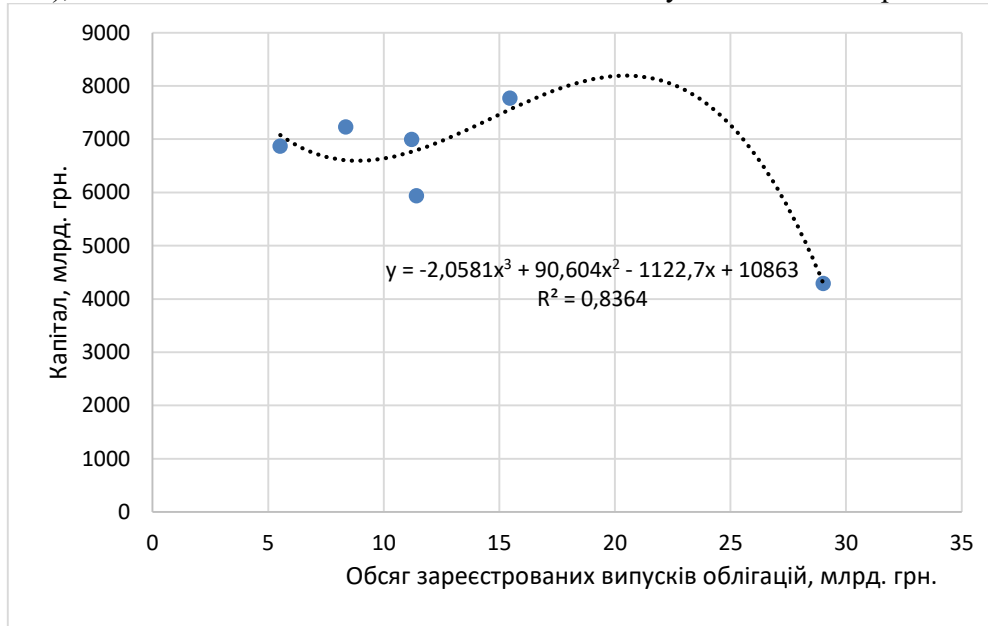

Рисунок 2 – Зв'язок капіталу та обсягом емісії облігації суб'єктів господарювання
Джерело: складено автором на підставі [13, 14]

Вторинний ринок корпоративних облігацій характеризувався зниженням обсягу торгів протягом 2017-2018 рр. (у 2016 р. становив 55,44 млрд. грн., у 2017 р. – 29,8 млрд. грн., у 2018 – 43,95 млрд. грн.) та збільшенням у 2019 до 43,95 млрд. грн. [13] Облігації українських підприємств становлять незначну частку цінних паперів в загальному обсягу торгів (3%-6%), у 2015 р. вона мала мінімальне значення 2,47%, у 2017 р. – максимальне 6,34%. Основними причинами низького попиту на корпоративні облігації є значний рівень ризику, пов'язаного зі строком позики, недовіра вітчизняних інвесторів до ринку облігацій, низька кредитоспроможність суб'єктів господарювання.

Висновки та перспективи подальших досліджень. 1. В умовах обмежених ресурсів комерційних банків та високої вартості традиційного кредитування потенційним джерелом фінансування розвитку суб'єктів господарювання є залучення капіталу шляхом емісії корпоративних облігацій. 2. Трендовий аналіз емісійної активності суб'єктів господарювання щодо облігацій суб'єктів господарювання свідчить про недостатню розвиненість цього сегменту фондового ринку, незважаючи на пошкваллення його пошкваллення за останні роки. Корпоративні облігації становлять незначну частку джерел фінансування суб'єктів господарювання у зв'язку зі значним рівнем ризику, пов'язаного зі строком позики, недовірою інвесторів до ринку облігацій, низькою кредитоспроможністю суб'єктів господарювання. 3. В процесі дослідження фінансового потенціалу розвитку суб'єктів господарювання слід враховувати залежність сформованого капіталу та емісійної активності, активність на вторинному ринку облігацій суб'єктів господарювання. Залежність капіталу від емісій облігацій, випущених суб'єктами господарювання носить нелінійний характер та описуються поліноміальною функцією третього порядку. Визначені залежності дозволяють підвищити об'єктивність прогнозування в процесі формування стратегії фінансового регулювання розвитку суб'єктів господарювання.

Подальші дослідження будуть спрямовані на розробку рекомендацій щодо використання ресурсів фондів прямого інвестування для формування фінансового потенціалу розвитку суб'єктів господарювання.

Література

1. Fleming Michael J., Krishnan Neel, The Microstructure of the TIPS Market. *Economic Policy Review*. 2012. [Електронний ресурс]. URL: <https://ssrn.com/abstract=1976375>
2. Bruno Biais, Richard Green, 2019. The Microstructure of the Bond Market in the 20th Century, *Review of Economic Dynamics*. Elsevier for the Society for Economic Dynamics. Vol. 33. P. 250-271.
3. Heck Stephanie. Corporate bond yields and returns: a survey. *Financial Markets and Portfolio Management*. 2021. DOI: 10.1007/s11408-021-00394-4.
4. Guo Haifeng, Kontonikas, Alexandros, Maio, Paulo. Monetary Policy and Corporate Bond Returns. *Review of Asset Pricing Studies*. 2020. №10. Vol. 3. P. 441-489.
5. Nouvellon, Edouard, Pirotte Speder, Hugues. Can an equity structure dominate the risk-return profile of corporate bonds? *Journal of Asset Management*. 2021. № 22. P. 1–14.
6. Білоус І.В. Сучасні тенденції функціонування ринку корпоративних облігацій в Україні. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія: Економіка і управління. 2018. Т. 29(68), № 6. С. 124–128.
7. Кужелев М. О., Стабіас С. М. Пріоритети розвитку ринку корпоративних цінних паперів в Україні: монографія. Київ: «Центр учбової літератури», 2020. 176 с.
8. Руденко В. В. Перспективи використання корпоративних облігацій як джерела залучення фінансових ресурсів в Україні. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2017. № 7. [Електронний ресурс]. URL: http://easterneurope-bm.in.ua/journal/7_2017/52.pdf. (дата звернення 20.01.2021).
9. Стецько М.В. Інструментарій корпоративних облігацій у фінансуванні підприємств. *Економічний аналіз*. 2017. Т. 27. № 2. С. 57–67.
10. Якушева І. Є. Ринок облігацій в Україні: стан, тенденції і перспективи розвитку. *Ефективна економіка*. 2021. № 4. [Електронний ресурс]. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=8809> (дата звернення: 20.05.2021).
11. Григораш Т. Ф., Мягков О. С., Воеводський Г. Ю. Облігації як інструмент залучення грошових ресурсів. *Гроші, фінанси і кредит*. 2019. Випуск 3(14). С. 362–368.

12. Серета О.О. Використання корпоративних облігацій як інструмента залучення фінансових ресурсів в Україні. *Пріоритети розвитку фінансової системи: традиції, моделі, перспективи*: матеріали V міжнар. наук.-практ. інтернет-конференції, м. Сєвєродо-нецьк, 12.04.–13.04.2018 р. Сєвєродо-нецьк: СНУ ім. В. Даля, 2018. С. 63-65.

13. Річні звіти НКЦПФР. Офіційний сайт Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/reports/> (дата звернення 12.12.2020).

14. Офіційний сайт Державної служби статистики України. [Електронний ресурс]. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 12.12.2020).

References

1. Fleming, M. J., Krishnan, N. (2012). The Microstructure of the TIPS Market. *Economic Policy Review*. Retrieved from: <https://ssrn.com/abstract=1976375>

2. Biaias, B., Green, R. (2019). The Microstructure of the Bond Market in the 20th Century. *Review of Economic Dynamics*. Elsevier for the Society for Economic Dynamics, 33, 250–271.

3. Stephanie, H. (2021). Corporate bond yields and returns: a survey. *Financial Markets and Portfolio Management*. DOI: 10.1007 / s11408-021-00394-4.

4. Guo, H., Kontonikas, A. and Maio, P. (2020). Monetary Policy and Corporate rate Bond Returns. *Review of Asset Pricing Studies*, 10 (3), 441–489.

5. Nouvellon, E., Pirotte, S. and Hugues, A. (2021). Can an equity structure dominate the risk-return profile of corporate bonds? *Journal of Asset Management*, 22, 1–14.

6. Belous, I. (2018). Current trends in the functioning of the corporate bond market in Ukraine. *Scientific notes of Tavriya National*

University named after VI Vernadsky. Series: Economics and Management, 29(68), 6, 124–128.

7. Kuzhelev, M. O., Stabias, S. M. (2020). *Priorities of development of the market of corporate securities in Ukraine*: monograph. Kyiv: Center for Educational Literature, 176.

8. Rudenko, V. V. (2017). Prospects for the use of corporate bonds as a source of financial resources in Ukraine. *Eastern Europe: Economy, Business and Management*, 7. Retrieved from: http://easterneurope-bm.in.ua/journal/7_2017/52.pdf. (date of application 20.01.2021).

9. Stetsko, M. V. (2017). Toolkit of corporate bonds in enterprise financing. *Economic analysis*, 27(2), 57–67.

10. Yakusheva, I. E. (2021). Bond market in Ukraine: status, trends and prospects for development. *Efficient economy*, 4. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8809> (access date: 20.05.2021).

11. Grigorash, T. F., Myagkov, O.S., Voevodsky, G. Yu. (2019). Bonds as a tool to attract monetary resources. *Money, finance and credit*, 3(14), 362–368.

12. Sereda, O. O. (2018). The use of corporate bonds as a tool to attract financial resources in Ukraine. *Priorities of financial system development: traditions, models, perspectives: materials of V international. scientific-practical Internet conference*, Severodonetsk, April 12 – April 13, 2018. Severodonetsk: V. Dahl EUNU, 63–65.

13. Annual reports of the NSSMC. Official site of the National Commission on Securities and Stock Market. Retrieved from: <https://www.nssmc.gov.ua/reports/> (accessed 12.12.2020).

14. Official site of the State Statistics Service of Ukraine. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (access date 12.12.2020).

Стаття надійшла
до редакції : 12.05.2021 р.

Стаття прийнята
до друку: 30.06.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Серета О. О. Корпоративні облігації як джерело розвитку фінансового потенціалу суб'єктів господарювання / О. О. Серета // Часопис економічних реформ. – 2021. – № 2(42). – С. 55–61.

УДК 338.439.02(470.1)

JEL Classification: D23; C5; L22

IVANOV V.¹

FOOD SECURITY: NORTH-ARCTIC SPECIFICATIONS

DOI: 10.32620/cher.2021.2.08

Formulation of the problem. In the context of increasing demand for food with limited agricultural resources, there is a widespread search for additional sources of biologically full-fledged local food. This also applies to the northern and Arctic territories. *The purpose of the article* is to consider the features of ensuring food security of the population of the northern and Arctic territories. *The subject of the study* is the process of food security management. The research methods used were analytical, historical, statistical, logical, and comparative. *The research hypothesis.* Regulation of the production of local agricultural products, the creation of enterprises for its processing, storage and sale of food, the formation of rear food bases in adjacent, favorable agricultural zones, the delivery of food from other regions of the country will eliminate the dependence of the population of the northern and Arctic territories on imported food, reduce losses and improve its quality. *Summary of the main material.* The content of food security is considered. Its main elements, including food independence, physical and economic accessibility of food for all social groups of the population, and food safety for consumers, are established. The current state of food independence is characterized. The northern and Arctic specifics of ensuring food security are revealed. The analysis of self-sufficiency of the population of the North and the Arctic with agricultural products is given. The risks and threats to food security have been identified. Measures to overcome them are considered. *Practical value.* The recommendations and suggestions can be used in the development and adjustment of State programs for the development of the agri-food sector and rural areas by the subjects of the Northern and Arctic zones, as well as in the further research work of the author. *Conclusions of the study.* The study of the specifics of the food supply of the population in extreme natural conditions will allow state and local authorities to effectively manage food security.

Key words:

food security, food independence, features of food security in the northern and Arctic territories, risks and threats to food security, the North, the Arctic.

ПРОДОВОЛЬЧА БЕЗПЕКА: ПІВНІЧНО-АРКТИЧНА СПЕЦИФІКА

Постановка проблеми. В умовах зростаючого попиту на продовольство при обмежених сільськогосподарських ресурсах повсюдно йде пошук додаткових джерел отримання біологічно повноцінних місцевих продуктів харчування. Це ставитися і до північних і арктичним територіям. *Метою статті* є розгляд особливостей забезпечення продовольчої безпеки населення північних і арктичних територій. *Предмет дослідження* – процес управління продовольчої безпеки. В якості *методів дослідження* застосовувалися аналітичний, історичний, статистичний, логічний, порівняльний. *Гіпотеза дослідження.* На регулювання виробництва локальної аграрної продукції, створення підприємств з її переробки, зберігання і реалізації продуктів харчування, формування тилових продовольчих баз в прилеглих, сприятливих сільськогосподарських зонах, завезення продуктів харчування з інших регіонів країни дозволять ліквідувати залежність населення північних і арктичних територій від імпортного продовольства, зменшити втрати і підвищити його якість. *Виклад основного матеріалу.* Розглянуто зміст продовольчої безпеки. Встановлено основні її елементи, що включають продовольчу незалежність, фізичну і економічну доступність продовольства для всіх соціальних груп населення, безпеку продуктів харчування для споживачів. Охарактеризовано сучасний стан продовольчої незалежності. Виявлено північна і арктична специфіка забезпечення продовольчої безпеки. Дан аналіз самозабезпечення населення зони Півночі і Арктики продукцією сільського господарства. Виявлено ризики і загрози забезпечення продовольчої безпеки. Розглянуто заходи щодо їх подолання. *Оригінальність і практичне значення.* Рекомендації та пропозиції можуть бути використані при розробці та коригуванні державних програм розвитку агропродовольчого сектору та сільських територій суб'єктами зони Півночі і Арктики, а також у подальшій науково-дослідній роботі автора. *Висновки дослідження і перспективи подальших досліджень.* Вивчення специфіки продовольчого забезпечення населення в екстремальних природних умовах дозволить державним і місцевим органам влади ефективно управляти продовольчою безпекою.

¹ **Іванов Валентин Олександрович**, д-р екон. наук, професор, головний науковий співробітник, Інститут соціально-економічних та енергетичних проблем Півночі Комі наукового центру Уральського відділення РАН, м. Сиктивкар, Республіка Комі, Росія.

Ivanov Valentin, Doctor of Economic Sciences, Professor, Chief Researcher, Institute of Socio-Economic and Energy Problems of the North Komi Scientific Center of the Ural Branch of the Russian Academy of Sciences, Syktyvkar, Komi Republic, Russia.

ORCID ID: 0000-0002-1934-5274

e-mail: ivanov@iespn.komisc.ru

Ключові слова:

продовольча безпека, продовольча незалежність, особливості продовольчої безпеки північних і арктичних територій, ризики і загрози забезпечення продовольчої безпеки, Північ, Арктика.

ПРОДОВОЛЬСТВЕННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ: СЕВЕРО-АРКТИЧЕСКАЯ СПЕЦИФИКА

Постановка проблемы. В условиях возрастающего спроса на продовольствие при ограниченных сельскохозяйственных ресурсах повсеместно идет поиск дополнительных источников получения биологически полноценных местных продуктов питания. Это относится и к северным и арктическим территориям. *Целью статьи* является рассмотрение особенностей обеспечения продовольственной безопасности населения северных и арктических территорий. *Предмет исследования* – процесс управления продовольственной безопасностью. В качестве *методов исследования* применялись аналитический, исторический, статистический, логический, сравнительный. *Гипотеза исследования.* На регулирование производства местной аграрной продукции, создание предприятий по ее переработке, хранению и реализации продуктов питания, формирование тыловых продовольственных баз в прилегающих, благоприятных сельскохозяйственных зонах, завоз продуктов питания из других регионов страны позволят ликвидировать зависимость населения северных и арктических территорий от импортного продовольствия, уменьшить потери и повысить его качество. *Изложение основного материала.* Рассмотрено содержание продовольственной безопасности. Установлены основные ее элементы, включающие продовольственную независимость, физическую и экономическую доступность продовольствия для всех социальных групп населения, безопасность продуктов питания для потребителей. Охарактеризовано современное состояние продовольственной независимости. Выявлена северная и арктическая специфика обеспечения продовольственной безопасности. Дан анализ самообеспечения населения зоны Севера и Арктики продукцией сельского хозяйства. Выявлены риски и угрозы обеспечения продовольственной безопасности. Рассмотрены меры по их преодолению. *Оригинальность и практическое значение.* Рекомендации и предложения могут быть использованы при разработке и корректировке Государственных программ развития агропродовольственного сектора и сельских территорий субъектами зоны Севера и Арктики, а также в дальнейшей научно-исследовательской работе автора. *Выводы исследования и перспективы дальнейших исследований.* Изучение специфики продовольственного обеспечения населения в экстремальных природных условиях позволит государственным и местным органам власти эффективно управлять продовольственной безопасностью.

Ключевые слова:

продовольственная безопасность, продовольственная независимость, особенности продовольственной безопасности северных и арктических территорий, риски и угрозы обеспечения продовольственной безопасности, Север, Арктика.

Formulation of the problem. Food security is an integral part of the national security of any state, preserving its sovereignty, improving the quality of life of its citizens through sufficient provision of high-quality and safe products. Ensuring world food security is the most important problem of humanity in the XXI century. According to the FAO (Food and Agriculture Organization of the United Nations) forecast, the demand for food in the world by 2050, caused by population growth by 40%, the growth of the middle class, with a decrease in the proportion of people living below the poverty line, will double [1]. In this regard, Russia must determine its place in solving the problems of ensuring world food security.

The northern zone can make a significant contribution to ensuring the country's food security. The regions of the Far North and equivalent areas occupy almost 70% of the territory of the Russian Federation. It includes 24 constituent entities of the Federation, the territories of 13 regions are completely included in the North zone. The northern territories are of particular importance in the socio-economic development of the country. Here, on average for 2017-2019, oil production amounted to 240 million tons, gas - 676 million

cubic meters. m. There are also significant reserves of coal, chromium, manganese, gold and diamonds, vermiculite, nickel, copper and other rare metals. The share of the North zone in the catch of fish and seafood is 56%. In the northern and arctic territories, there are over 1.7 million heads of domesticated reindeer, or about 2/3 of the world population of domesticated reindeer.

Among the factors that determine the effectiveness of the development of the mineral resource potential, it is important to provide the population of the northern and arctic territories with fresh biological safe food. Local foodstuffs - milk, meat, eggs, fish, potatoes, vegetables, wild plants - can satisfy the increased need of the population living in extreme climates for vitamins, proteins and fats. Economically justified production of products, mainly low-transportable and perishable, for which there are favorable conditions, frees the national economy of other regions of Russia from the need to procure, process and transport an equivalent amount of it. At the same time, savings in investment in transport are achieved, product losses are reduced, and its quality is improved. Agriculture of the North and Arctic zone not only provides the population with fresh biological nutritious food, but also stimulates

the development of the food industry, stabilizes employment, prevents the monopolization of local food markets by individual suppliers of products, restrains the prices of food imported from outside the region, performs the functions of traditional the way of life of the rural population, contributes to the improvement of the demographic situation, the system of settlement of people, the preservation of the environment and natural landscape. It should also be borne in mind that agricultural enterprises and peasant farms are often the city-forming and the only employers in the countryside. With their liquidation, the inhabitants of many villages are left without work, and most of the land will go out of agricultural use.

The factor determining the solution to the problem of food security is directly related to the participation of indigenous ethnic groups, the way of life, traditions and culture of which are based on traditional types of farming – reindeer husbandry, marine hunting, hunting and fishing. Predominantly small peoples are employed in the agricultural sector.

Analysis of recent research and publications. In our country, over the past two decades, a significant number of scientific works devoted to solving the problems of food security of the state and its regions have appeared [2; 3; 4; 5; 8; 9]. The study of scientific publications has shown that many provisions of the theory of food security re-

main controversial. There is no clear understanding of the essence of food security at the state and regional level, of the indicators of its assessment. There is no comprehensive scientific substantiation of the food security of the population in the North and Arctic zone, where agricultural production operates in difficult and unfavorable extreme conditions.

The purpose of the article is to consider the features of ensuring food security of the population of the northern and Arctic territories.

Presentation of the main material. In recent years, the situation in the agricultural sector has changed significantly in the country; it has been possible to significantly improve the supply of the population with domestic food products. This required the adoption of a new edition of the Food Security Doctrine. The new document clarifies the concept, the goal of food security, gives a new definition of food independence.

In the new version of the Doctrine, the threshold values of food independence have been changed towards an increase in sugar, vegetable oil, fish and fish products. The list of products was supplemented, for which threshold values of food independence are calculated. It includes vegetables and melons, fruits and berries, as well as seeds of the main agricultural crops of domestic selection (Table 1).

Table 1: Threshold values for food independence in the Food Security Doctrine, %

Product type	Doctrine 2010	Doctrine 2020
Corn	95	95
Sugar	80	90
Vegetable oil	80	90
Meat and meat products	85	85
Milk and dairy products	90	90
Fish and fish products	80	85
Potatoes	95	95
Vegetables and melons	-	90
Fruits and berries	-	60
Seeds of the main agricultural crops of domestic selection	-	75
Edible salt	85	85

Source: generated by the author

The constituent elements of food security adopted in official documents - food independence, physical availability of food, economic accessibility of food, food safety for consumers - are the basis for food security management.

So, the food security of the state is the ability of the agri-food system to ensure food independence, to guarantee the physical and economic accessibility of safe food for all social groups of the population at rational consumption rates.

Achieving food security is associated with the sustainable development of the agri-food sector of the country and its regions, overcoming the dependence of the food market on imports, and increasing the population's ability to pay.

At the present stage, in food security issues, the emphasis is on healthy nutrition. Every third inhabitant of the planet suffers from malnutrition [16]. In this regard, the demand for organic agricultural products is increasing.

FAO defines organic agriculture as a unique production management system that ensures and improves the health of the agro-ecosystem, including biodiversity, biological cycles and soil biological activity, and this is achieved through the use of agricultural agronomic, biological and mechanical methods and the elimination of all synthetic non-agricultural impacts [17]. The organic farming system is based on crop rotations, the use of plant residues, manure and composts, legumes and plant fertilizers, and non-agricultural organic waste. The use of mechanical tillage and biological agents [18].

Foreign experience in ensuring food security. Understanding food security is associated with the interaction of the national economy and the world food market. According to the degree of food security and security, the countries of the world can be divided into four groups: independent - fully providing residents with basic food products of their own production, taking into account current consumption and creating a certain reserve for unforeseen goals and circumstances; relatively independent - produce the bulk of food products, and import small amounts of food; partially dependent - a certain amount of food is imported from other countries; completely dependent - unable to produce enough food for residents on their own in accordance with the recommended norms. In modern conditions, only some industrially developed countries produce significantly more food products than is required by the living population.

For example, in Canada, New Zealand, the United States, France and some other countries, the production of their own food significantly exceeds the needs of residents in accordance with medical standards. Germany, Italy, Spain and many other developed countries produce at least 80-90% of domestic food products [19].

The first group of countries that, through their own agricultural production, provides full satisfaction of domestic needs, especially in livestock products, and a high export potential, is the Republic of Belarus, a member of the Eurasian Economic Union. The level of food independence of the Republic of Belarus for grain is 106%, potatoes - 100, vegetables - 97, sugar - 94, meat and meat products - 246 and eggs - 130% [20, p.9].

The Chinese experience in ensuring food security is very interesting and deserves close study. According to experts, China reached 80% of the level of self-sufficiency in all major groups of food products by the beginning of 2000, and to this day maintains this level. The increase in production for all main types of food was 2 times on average over 25 years, while consumption increased on average 2.5 times [9, p. 28].

The Chinese experience in ensuring food security is unique in that the country, possessing 7% of the world's arable land, managed to self-sufficiency for 18% of the world's population.

Representatives of the protectionist approach are Japan, Norway, Switzerland, South Korea, etc. The level of state support for agriculture to the value of products sold in 2005-2014. in Japan it was 47%, Korea – 52, Iceland – 53, Switzerland – 58, Norway – 61% [9, p. 11].

The protectionist approach is used by countries with limited agricultural resources. To protect the domestic market and achieve the required level of food independence, these states use a number of mechanisms aimed at protecting domestic production.

The food export-oriented approach is typical for countries with high agricultural and economic potential. These include the USA, Canada, Argentina, Brazil, Austria, New Zealand.

A mixed approach based on the principles of protectionist policies and food export orientation is used by the countries of the European Union and China.

All developed countries provide impressive financial support for agriculture and rural development [20]. Thanks to state support for agriculture, states with high agricultural and economic potential ensure food security and export a significant part of their products to the world market.

Consider changes in the volume of import and export of food resources is cyclical and depends on the development of agriculture. After the collapse of the USSR, the import of grain sharply decreased, with an increase in meat and dairy products. Grain imports decreased from 16.9 million tons in 1990 to 0.3 million tons in 2019. The volume of imports of meat and meat products increased from 1.5 million tons in 1990 to 2.9 million tons in 2010, then there was a decrease to 0.8 million tons in 2019. An increase in imports of milk and dairy products has been observed since 2000. the import of dairy products doubled, and in subsequent years there is a slight decrease. Since the beginning of the 2000s. grain export begins to grow. The volume of grain exports increased from 1.3 million tons in 2000 to 30.7 million in 2015, to 54.8 million in 2018 and 39.3 million tons in 2019 (Table 2).

The increase in the export of food products, primarily grain, made it possible to increase the flow of foreign exchange earnings and significantly reduce the negative balance of foreign trade in food. In 2019, exports amounted to \$ 24.8 billion, imports - \$ 30.0 billion. The negative balance of foreign trade in agricultural products decreased from \$ 27.6 billion in 2010 to \$ 5.2 billion in 2019.

Table 2: Export and import of food resources in Russia, thousand tons

Продукция	1990	2000	2010	2013	2015	2016	2017	2018	2019
Export									
Grain, million tons	2,0	1,3	13,9	19,0	30,7	33,9	43,3	54,8	39,3
Potatoes	329	26	85	74	207	292	246	268	464
Vegetables and melons	261	169	85	369	248	282	323
Meat and meat products	60	35	97	117	143	236	307	355	415
Milk and dairy products	335	507	460	628	606	645	608	576	611
Egg and egg products, million pieces	210	326	244	400	354	452	747	677	693
Import									
Grain, million tons	16,9	4,7	0,4	1,5	0,8	1,0	0,7	0,4	0,3
Potatoes	1056	566	1122	764	928	973	1344	1267	760
Vegetables and melons	2911	2273	3084	2817	2636	2357	2670	2485	2436
Meat and meat products	1535	2095	2855	2480	1360	1246	1085	880	772
Milk and dairy products	8043	4718	8159	9445	7917	7579	6997	6493	6728
Egg and egg products, million pieces	1589	1168	881	1206	1236	1241	1680	1701	2134

Source: generated by the author

Strengthening financial support for agriculture, the introduction of an embargo on food imports in response to Western sanctions made it possible to ensure a steady growth in production. For 2014-2019 the average annual growth index of agricultural production in comparable prices was 3%, which made it possible to increase the level of self-sufficiency for all basic food products.

As can be seen from the data presented, by 2015 it was possible to achieve the threshold values of the 2010 Food Security Doctrine for the main agricultural products (excluding milk and dairy products).

When developing specific approaches and ways to solve the problem of food security of the population of the northern and arctic territories, it is necessary to take into account their specific features.

Local agricultural production, due to unfavorable extreme conditions for development, is not able to provide the population of these territories with their own food. In 2019, the ratio of the level of consumption of own potato production per capita to rational consumption rates in the Far North and equivalent areas was 33.3%, vegetables - 14.0, meat - 17.4, milk - 20.0, eggs - 20.3%. The level of self-sufficiency is especially low in the Arctic zone of the Russian Federation (AZRF). Now these indicators are respectively 2.4%, 0.4%, 0.8%, 4.7%, 1.8% (Table 3).

The basis of food supply for the population of the North and the Arctic is formed by the import of food products from other regions and from abroad. Analysis of food imports showed that now the share of imports of food products of animal origin from the size of own production significantly exceeds this indicator in 1990.

Table 3: Self-sufficiency in agricultural products in the North and Arctic zones in 2019, %

Region	Potatoes	Vegetables	Meat	Milk	Egg
Areas of the Far North and areas directed to them	33,3	14,0	17,4	20,0	20,3
Arctic zone	2,4	0,4	8,0	4,7	1,8
Murmansk region	3,4	0,4	2,2	2,9	1,9
Nenets Autonomous District	8,3	0,6	42,6	22,7	0,0
Yamalo-Nenets Autonomous District	0,8	0,1	12,2	1,2	0,3
Chukotka Autonomous District	1,3	1,7	14,6	0,2	19,3

Source: developed by the author

The North zone, especially the Arctic territories, is characterized by a low rural population. If in Russia as a whole the share of the rural population is 2.5%, then in the regions of the Far North and equivalent areas - 21, and in the Arctic zone -

only 10%. With a small share of the rural population, its size in the North zone for 2000-2019, decreased by 430.8 thousand people.

Ensuring food security is fraught with risks and threats. Food security of the population of the

North and the Arctic largely depends on the effective functioning of the agri-food sector and its leading link - agriculture.

The agrarian sphere of the North zone is characterized by a tendency of destruction of the material and technical base due to investment insufficiency. In the 1990s. capital investments in agriculture fell 2.5 times. Over the past 18 years, there has been no sustainable investment growth, which has led to an increase in the depreciation of fixed assets.

An extremely insignificant share of agricultural producers apply innovations. The results of the All-Russian Agricultural Census of 2016 showed that the drip irrigation system was used only by 0.4% of agricultural organizations and 1.3% of farms and individual entrepreneurs, biological methods of protecting plants from pests and diseases - respectively 1.8 and 4.2% of the system. individual feeding of livestock - 3.6 and 4.2%, the method of cell-free keeping of poultry - 0.5 and 1.9%, treatment facilities on farms were available in 2.2% of agricultural enterprises and 1.4% of peasant farms and individual entrepreneurs, wastewater disposal and industrial wastewater treatment systems - 4.2 and 3.2%.

Agriculture suffers from a shortage of qualified personnel. The share of managers with higher education in large and medium-sized agricultural organizations was 63% (in Russia - 87%), including 33% with higher agricultural education, 25 with secondary vocational education, in small enterprises - 65 and 22%, respectively. The level of higher professional education is especially low among the heads of peasant farms and individual entrepreneurs (25%). 35% of managers of this form of management do not have higher or secondary vocational education.

During the period of transformation processes, the depopulation of rural areas accelerated. Over the past 20 years (2000-2019), the average annual rate of decline in the rural population due to outflow and natural decline amounted to 1%. In the countryside, the mortality rate is growing, which exceeds the birth rate. The risk of a decrease in labor potential associated with a decrease in the number and aging of the rural population will become an insurmountable obstacle to the development of the agricultural sector and other sectors of the rural economy. If the existing negative demographic situation in the countryside persists, in the future, only agriculture in the suburban areas will remain, and the procurement of fodder and the cultivation of crops in remote areas will be carried out on a rotational basis.

It should also be noted such a threat to food security as the economic availability of food. The

high differentiation of the urban and rural population in terms of income, as well as the unreasonable rise in food prices in the North and Arctic zone, lead to the fact that a significant part of rural citizens are unable to ensure the consumption of milk and dairy products, meat and meat products, fish and fish products. , vegetables and fruits in accordance with established rational nutritional standards.

Ensuring the physical availability of food is associated with the development of trade infrastructure in the sale of food products (accessible off-chain mechanisms, various markets, fairs, non-stationary and mobile shopping facilities).

For the population of remote northern and arctic territories, the problem of a guaranteed relatively uniform food supply is very urgent. This is due to the need to form the necessary food supplies and reserves for the population of these places.

Ensuring the food security of the country and its regions is associated with overcoming the threats associated with the dependence of agriculture on imported seeds, genetic material in animal husbandry, veterinary drugs and plant protection products, machinery and equipment, software, feed components and food ingredients. With the threshold value of providing seeds of the main agricultural crops of domestic selection of at least 75%, provided for in the new Doctrine of Food Security, now this share for wheat is 80-90%, spring barley - 63, corn - 46, vegetables - 43, soybeans - 42, spring rape - 32, sunflower - 27, potatoes - 10, sugar beets - about 1% [8, p. 7]. The new version of the Doctrine does not say anything about the self-sufficiency of livestock breeding with genetic material, veterinary drugs, the agri-food sector with machinery, equipment and technologies.

To overcome the risks and threats to food security, the subjects of the executive and legislative power of the northern and arctic territories need to:

- improve legal regulation in the field of food safety;
- to ensure the improvement of the demographic situation, improvement of transport, engineering, social, information, consulting and market infrastructure in rural areas;
- create conditions for sustainable development of agriculture and fisheries;
- stimulate the production of organic agricultural products;
- implement measures to overcome the low level of investment and innovation activity in the agricultural sector, reduce fertility and degradation of agricultural land;
- in order to increase the economic and physical accessibility of food, carry out measures to reduce the poverty level of the rural population,

develop interregional cooperation and integration in the field of food supply of the population;

- to increase the transport accessibility of remote areas for guaranteed food supply to their population;
- take measures to develop trade infrastructure in the field of food products sale;
- to form the necessary stocks and reserves of food in the regions;
- develop agricultural science, take measures aimed at attracting and retaining scientific workers

Conclusions and prospects for further research. The study of the content of food security, the state of food independence of the country, the specifics of ensuring food security of the population of the North and the Arctic allows us to draw the following conclusions and recommendations.

1. Food security of the state is the ability of the agri-food system to ensure food independence, to guarantee the physical and economic accessibility of safe food for all social groups of the population at rational consumption rates. The constituent elements of food security are food independence, physical availability of food, economic accessibility of food, food safety for the consumer.

2. Assessment of the level of food independence showed that the Russian Federation lags significantly behind in terms of self-sufficiency of the population in vegetables and melons, milk and dairy products. A serious threat and problem is the dependence of agriculture on imports of seeds, genetic material in animal husbandry, veterinary drugs, plant protection products, many types of machinery, equipment and technologies.

3. The northern and arctic territories, which have significant agricultural potential, good opportunities for the production of organic agricultural products, can make a significant contribution to the country's food independence. In the future, with the achievement of rational norms of food consumption by Russia through its own production, the great potential of the North zone can be used to provide the growing world population with organic food.

4. The main features of ensuring food security of the population of the North and Arctic zones are:

- low food self-sufficiency due to limited opportunities for production in extreme natural conditions and the dependence of food supply for the population on imports;
- high rates of decline in the rural population and poor provision of agricultural resources;

• underdevelopment of the agri-food sector and rural infrastructure;

• focal settlement and seasonal delivery of food to remote areas.

5. Ensuring food security in areas with extreme natural conditions will require overcoming the trend of destruction of the material and technical base of agriculture due to investment shortage, the outflow of qualified personnel from the industry, concentration of production in large agricultural enterprises; reducing the attractiveness of the rural way of life; unreasonable rise in food prices; insufficient level of development of the food market infrastructure.

6. The obtained research results should be taken into account when forming and adjusting the State programs for the development of the agri-food sector and the integrated development of rural areas of the subjects of the North and the Arctic.

References

1. The State of Food Insecurity in the World. Food and Agriculture Organization of the United Nations. (2012). Rome, 65.
2. Altukhov, A. I. (2008). Food security is an important factor in the stability of Russia. *Russian Agricultural Economics*, 12, 13–18.
3. Nazarenko, V. I. (2011). *Food security (in the world and in Russia)*. Moscow: Monuments of historical thought, 286.
4. Kostyaev, A. I., Kotusenko, I. I. (2012). Ensuring food security in Russia: a regional aspect. *Economics of agricultural and processing enterprises*, 5, 4–7.
5. Anfinogentova, A. A. (2012). *Socio-economic priorities for ensuring food security in Russia*. Saratov: "Saratov source", IAGP RAS, 273.
6. Ushachev, I. G. (2013). *Food security of Russia in the framework of the global partnership*. Moscow: GNU VNIIESH, 136.
7. Altukhov, A. I., Drokin, V. V. and Zhuravlev, A. S. (2015). Food security and import substitution are the main strategic objectives of modern agrarian policy. *Economy of the region*, 3, 256–266.
8. Ushachev, I., Chekalin, V. (2020). New doctrine of food security and measures for the implementation of its main provisions. *APK: economics, management*, 4, 4–12.
9. Paptsov, A. G., Shelamova, N. A. (2018). *Global food security in the context of climate change*. Moscow: RAS, 132.
10. Rome Declaration on World Food Security Rome, 13.11.1996. Retrieved from: <http://g20civil.com/ru/documents/205/577/>
11. Rome Declaration on World Food Security and Action Plan of the World Summit on Food Problems. Rome. 2009. Retrieved from: <http://g20civil.com/ru/documents/205/577/>

12. Declaration of the World Food Security Summit. Rome. 2009. Retrieved from: <http://www.un.org/ru/documents/declory/declfaratijns/pdf/summit2009declaration.pdf>

13. On food security of the Russian Federation: Federal Law of 04.07.1996. № 96700526-2.

14. Doctrine of food security of the Russian Federation: Decree of the President of the Russian Federation of January 30, 2010. № 120 (58).

15. Doctrine of food security of the Russian Federation: Decree of the President of the Russian Federation of 11/21/2020ю № 20.

16. Sustainable Development. Retrieved from: <http://www.fao.org/sustainable-development-goals/goals/goal-2/ep>.

17. What is organic agriculture? FAO Inter-Departmental Working Group on Organic Agriculture. Retrieved from: <http://www.fao.org/organicag/oa-faq/oa-faq/en/>.

18. Report Organic Farm 1980 USA. Retrieved from: <https://naldenaLusda.gov/download/CAT80742660/PDFXuaTa> accessed 12/20/2020).

19. Kudryasheva, A. A., Presnyakova, O. P. (2005). Food security: indicators, criteria, categories and scales. *Food industry*, 8, 16–20.

20. Ushachev, I., Serkov, A. and Paptsov, A. (2014). Problems of ensuring national and collective food security of the EAEU. *АПК: economics, management*, 10, 3–15.

Література

1. Стан справ у зв'язку з відсутністю продовольчої безпеки в світі. Продовольча і сільськогосподарська Організація Об'єднаних націй. Рим. 2012. 65 с.

2. Алтухов А. І. Продовольча безпека – важливий фактор стабільності Росії. *Економіка сільського господарства Росії*. 2008. №12. С. 13–18.

3. Назаренко В. І. Продовольча безпека (в світі і в Росії). Москва: Пам'ятки історичної думки, 2011. 286 с.

4. Костяев А. І., Котусенка І. І. Забезпечення продовольчої безпеки Росії: регіональний аспект. *Економіка сільськогосподарських і переробних підприємств*. 2012. №5. С. 4–7.

5. Соціально-економічні пріоритети забезпечення продовольчої безпеки Росії / під ред. акад. А. А. Анфіногентовой. Саратов: «Саратовський джерело», ІАГП РАН, 2012, 273 с.

6. Ушачев І. Г. *Продовольча безпека Росії в рамках глобального партнерства*. Москва: ГНУ ВШПЕСХ, 2013, 136 с.

Стаття надійшла до редакції : 25.02.2021 р.

7. Алтухов А. І., Дрокин В. В., Журавльов А. С. Продовольча безпека та імпортозаміщення – основні стратегічні завдання сучасної аграрної політики. *Економіка регіону*. 2015. № 3 (2015). С. 256–266.

8. Ушачев І., Чекалін В. Нова доктрина продовольчої безпеки та заходи щодо реалізації її основних положень. *АПК: економіка, управління*. 2020. №4. С. 4–12.

9. Папц А. Г., Шеламова Н. А. *Глобальна продовольча безпека в умовах кліматичних змін*. Москва: РАН, 2018. 132 с.

10. Римська декларація про всесвітню продовольчу безпеку. Рим, 13.11.1996. URL: <http://g20civil.com/ru/documents/205/577/>

11. Римська декларація про всесвітню продовольчу безпеку і План дій Всесвітньої зустрічі на вищому рівні з проблем продовольства. Рим. 2009. URL: [http // www / g20civil.com / ru / documents / 205/577 /](http://www/g20civil.com/ru/documents/205/577/)

12. Декларація Всесвітнього саміту з продовольчої безпеки. Рим. 2009. URL: [http //un.org/ru/documents/declory/declfaratijns/pdf/summit2009declaration.pdf](http://un.org/ru/documents/declory/declfaratijns/pdf/summit2009declaration.pdf)

13. Про продовольчу безпеку Російської Федерації: Федеральний закон від 04.07.1996. №96700526-2.

14. Доктрина продовольчої безпеки Російської Федерації: Указ Президента РФ від 30.01.2010. №120 (58).

15. Доктрина продовольчої безпеки Російської Федерації: Указ Президента РФ від 21.11.2020. №20.

16. Sustainable Development. URL: <http://www.fao.org/sustainable-development-goals/goals/goal-2/> (дата звернення: 20.02.2020).

17. What is organic agriculture? FAO Inter-Departmental Working Group on Organic Agriculture. URL: <http://www.fao.org/organicag/oa-faq/oa-faq/en/> (дата звернення: 20.12.2020).

18. Report Organic Farm 1980 USA. URL: <https://naldenaLusda.gov/download/CAT80742660/PDFXuaTa> (дата звернення: 20.12.2020).

19. Кудряшова А. А., Преснякова О. П. Продовольча безпека: показники, критерії, категорії і масштаби. *Харчова промисловість*. 2005. №8. С. 16–20.

20. Ушачев І. У., Серков А., Папц А. Проблеми забезпечення національної та колективної продовольчої безпеки ЄАЕС. *АПК: економіка, управління*. 2014. №10. С. 3–15.

Стаття прийнята до друку: 30.06.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Ivanov V. Food security: north-arctic specifications / V. Ivanov // *Часопис економічних реформ*. – 2021. – № 2 (42). – С. 62–69.

SPATIAL FACTORS OF ASSESSMENT OF COMFORT OF THE URBAN ENVIRONMENT OF A LARGE CITY

DOI: 10.32620/cher.2021.2.09

Formulation of the problem. The conditions and spatial factors for the implementation of national projects are considered. On the example of a large city, the factors of the comfort of the urban environment of a large city are assessed. Variants of effective combination of spatial urban complexes are identified. *The purpose of the article* is to analyze the spatial factors of assessing the comfort of the urban environment in a large city. *The subject of the research* is the process of assessing the comfort of the urban environment in a large city. Analytical, historical, statistical, logical, comparative methods were used as research methods. *Research hypothesis.* By the comfort of the urban space, the authors understand not only the level of the amenities of the adjoining territories, which the developers create at a high aesthetic and practical level. This refers to the convenience of receiving social services and their transport accessibility. Therefore, having successfully sold apartments of the first stage, the developer may and is faced with the problem of selling apartments of the second and subsequent stages of construction. *Presentation of the main material.* The authors of the article propose to use the original aggregate indicator for the purposes of assessing the comfort of the city - the index of the comfort of the urban environment, with a form already successfully tested in other studies, consisting of 35 private indicators combined into 7 sections: geographical location, level of development of public transport, state of the environment. environment, the level of development of social infrastructure (combined in 3 sections), the arrangement of the adjoining space. *Originality and practical value.* The problem of the housing stock deficit is gradually weakening and replaced by the problem of the excess of the supply of housing over the demand for it. In the new conditions, a potential buyer of an apartment is interested not only and not so much in its size and price, but also in the environment surrounding the chosen house. On the other hand, the commercial interest of the developer was traditionally manifested in the desire to sell the apartment soon. *Research conclusions and prospects for further research.* The comfort of the urban environment is becoming an increasingly monetized element of the total cost of purchased housing. Competent use of information about it makes it easier for the developer to offer and sell a particular apartment. In addition, the indicator of the comfort of the urban environment can be actively used in applied studies, for example, in geomarketing research.

Key words:

national projects, spatial factors, large city, comfort of the urban environment.

ПРОСТОРОВІ ФАКТОРИ ОЦІНЮВАННЯ КОМФОРТНОСТІ МІСЬКОГО СЕРЕДОВИЩА ВЕЛИКОЇ МІСТА

Постановка проблеми. Розглядаються умови і просторові чинники реалізації національних проектів. На прикладі великого міста оцінюються чинники комфортності міського середовища великого міста. Виявляються варіанти ефективного поєднання просторових міських комплексів. *Мета статті* – проаналізувати просторові чинники оцінки комфортності міського середовища великому місті. *Предмет дослідження* – процес оцінювання комфортності міського середовища у великому місті. В якості методів дослідження застосовувалися аналітичний, історичний, стати-стический, логічний, порівняльний. *Гіпотеза дослідження.* Під комфортністю міського простору автори розуміють не тільки рівень впорядкованості прибудинкових територій, які забудовники створюють на високому естетичному і практичному рівнях. Мається на увазі комфортність отри-

¹ Сидоров Валерій Петрович, канд. геогр. наук, доцент, завідувач кафедри географії, картографії та геоінформатики, завідувач лабораторії просторових досліджень «UrbanGEOlab», Удмуртський державний університет, м. Іжевськ, Росія.

Sidorov Valery, Ph.D. Geography, Associate Professor, Head of Geography, Cartography and Geoinformatics Department, Head of the Spatial Research "UrbanGEOlab" Laboratory, Udmurt State University, Izhevsk, Russia.

ORCID ID: 0000-0002-1434-5372

e-mail: sidorov@udm.ru

² Ситніков Павло Юрійович, асистент кафедри географії, картографії та геоінформатики, старший науковий співробітник лабораторії просторових досліджень «UrbanGEOlab», Удмуртський державний університет, м. Іжевськ, Росія.

Sitnikov Pavel, Assistant of Geography, Cartography and Geoinformatics Department, senior researcher of of the Spatial Research "UrbanGEOlab" Laboratory, Udmurt State University, Izhevsk, Russia.

ORCID ID: 0000-0001-1344-3574

e-mail: sitnikov-geo@yandex.ru

мання соціальних послуг та їх транспортна доступність. Тому, успішно продавши квартири першої черги, забудовник може зіткнутися і стикається з проблемою реалізації квартир другої і наступних черг будівництва. *Виклад основного матеріалу.* Автори статті пропонують використовувати для цілей оцінки комфортності міста оригінальний агрегований показник - індекс комфортності міського середовища, з уже успішно апробованої в інших дослідженнях формою, що складається з 35 приватних показників, об'єднаних у 7 розділів: географічне положення, рівень розвитку громадського транспорту, відбулися у-яние навколишнього середовища, рівень розвитку соціальної інфраструктури (об'єднаних в 3 розділу), облаштованість прибудинкової простору. *Оригінальність і практичне значення.* Проблема дефіциту житлового фонду поступово послаблюється і замінюється проблемою перевищення пропозиції житла над попитом на нього. У нових умовах потенційного покупця квартири цікавить вже не тільки і не стільки її заходів і ціна, а й середовище, що оточує обраний будинок. З іншого боку комерційний інтерес забудовника традиційно проявлявся в бажанні швидкого продажу квартири. *Висновки дослідження і перспективи подальших досліджень.* Комфортність міського середовища стає все більш монетизованим елементом загальної вартості житла, що купується. Грамотне використання інформації про нього полегшує забудовнику процедуру пропозиції і продажу конкретної квартири. Крім того, показник комфортності міського середовища можна активно використовувати і в прикладних, наприклад, в геомаркетингових дослідженнях.

Ключові слова:

національні проекти, просторові чинники, велике місто, комфортність міського середовища.

ПРОСТРАНСТВЕННЫЕ ФАКТОРЫ ОЦЕНКИ КОМФОРТНОСТИ ГОРОДСКОЙ СРЕДЫ БОЛЬШОМ ГОРОДЕ

Постановка проблемы. Рассматриваются условия и пространственные факторы реализации национальных проектов. На примере крупного города оцениваются факторы комфортности городской среды крупного города. Выявляются варианты эффективного сочетания пространственных городских комплексов. *Цель статьи* – проанализировать пространственные факторы оценки комфортности городской среды большого городе. *Предмет исследования* – процесс оценивания комфортности городской среды в крупном городе. В качестве *методов исследования* применялись аналитический, исторический, статистический, логический, сравнительный. *Гипотеза исследования.* Под комфортностью городского пространства авторы понимают не только уровень благоустроенности придомовых территорий, которые застройщики создают на высоком эстетическом и практическом уровнях. Имеется в виду комфортность получения социальных услуг и их транспортная доступность. Поэтому, успешно продав квартиры первой очереди, застройщик может столкнуться и сталкивается с проблемой реализации квартир второй и последующих очередей строительства. *Изложение основного материала.* Авторы статьи предлагают использовать для целей оценки комфортности города оригинальный агрегированный показатель – индекс комфортности городской среды, с уже успешно апробированной в других исследованиях формой, складывающийся из 35 частных показателей, объединенных в 7 разделов: географическое положение, уровень развития общественного транспорта, состояние окружающей среды, уровень развития социальной инфраструктуры (объединенных в 3 раздела), обустроенность придомового пространства. *Оригинальность и практическое значение.* Проблема дефицита жилого фонда постепенно ослабляется и заменяется проблемой превышения предложения жилья над спросом на него. В новых условиях потенциального покупателя квартиры интересует уже не только и не столько ее размеры и цена, но и среда, окружающая выбранный дом. С другой стороны, коммерческий интерес застройщика традиционно проявлялся в желании скорой продажи квартиры. *Выводы исследования и перспективы дальнейших исследований.* Комфортность городской среды становится все более монетизированным элементом общей стоимости приобретаемого жилья. Грамотное использование информации о нем облегчает застройщику процедуру предложения и продажи конкретной квартиры. Кроме того, показатель комфортности городской среды можно активно использовать и в прикладных, например, в геомаркетинговых исследованиях.

Ключевые слова:

национальные проекты, пространственные факторы, крупный город, комфортность городской среды.

Formulation of the problem. Housing, the availability of personal living space is one of the most important basic human needs. For the entire Soviet and early post-Soviet periods of Russian history, the average man in the street was quite satisfied with the very fact of receiving or acquiring an apartment. Its quality in the list of priorities was in second place, and the quality of the space surrounding the house was in third. Nowadays, the development of construction technologies, the emergence of more advanced structural materials and construction

mechanisms have significantly accelerated the very process of building buildings. The developed system of mortgage lending stimulates the growth of the purchasing power of the population. As a result, in almost all large Russian cities, a process of mass housing construction unfolded, which is rapidly changing the geography of population settlement in large cities. The problem of the housing stock deficit is gradually weakening and replaced by the problem of the excess of the supply of housing over the demand for it. In the new conditions,

the potential buyer of an apartment is interested not only and not so much in its size and price, but also in the environment surrounding the chosen house. On the other hand, the commercial interest of the developer was traditionally manifested in the desire to sell the apartment soon. The problem of the comfort of the urban environment was relegated to the background. In this case, the authors understand the comfort of the urban space not only as the level of the amenities of the adjoining territories, which the developers create at a high aesthetic and practical level. This refers to the convenience of receiving social services and their transport accessibility. Therefore, having successfully sold apartments of the first stage, the developer may and is faced with the problem of selling apartments of the second and subsequent stages of construction [2].

Analysis of recent research and publications. Having successfully sold apartments of the first stage, the developer may and is faced with the problem of selling apartments of the second and subsequent stages of construction [2]. If the quality of the offered apartments is equal, the developer who offers a comfortable environment around the house in the same package with the apartment will win. The need to assess the comfort of the urban environment in Russia has been talked about in the last 5-6 years.

However, the reaction speed of the relevant authorities was significantly reduced by the weak methodological support at the initial stage of both the above project and the municipal program, which determined the choice of the topic of the proposed research.

Initially, documents [5, 6] provided for the use of 4 indicators (indicators) to assess the comfort / quality of the urban environment: the number and area of landscaped courtyards; the share of landscaped courtyard areas of apartment buildings from the total number of courtyard areas; the number of landscaped public areas within the framework of the priority project; the area of landscaped public areas within the framework of the priority project within the framework of the priority project. But the above indicators allow us to assess only the well-being of city courtyards. But not the comfort of the urban environment. And even then it is very conditional, since the content of the concept of "livability" is not concretized.

The purpose of the article is to analyze the spatial factors of assessing the comfort of the urban environment in a large city.

Presentation of the main material. The use of the above indicators of comfort, originally proposed by the Ministry of Construction, was doomed to failure in advance due to the large capacity of the very concept of "comfort of the urban environment". Comfort is the optimal state of the surrounding social, economic, natural, infrastructural environment for a person, which ensures the health and performance of individuals or their communities [7]. Its level is assessed by a whole group of different-sized, multidirectional indicators, some of which have no quantitative form. For their successful joint use, it is necessary to use an aggregated, integral, that is, a composite indicator.

One of the first to use integral indicators for assessing the quality of the urban environment was the Institute of Spatial Planning "Urbanika" from St. Petersburg [8], which proposed the "Rating of the quality of the living environment" of residential complexes, based on mathematical and visual analysis of 30 criteria, combined into 6 groups. Namely: the distance from the object to the border of the center of St. Petersburg, to the nearest urban sub-center, the presence of cultural, historical and recreational attractors, environmental tension, sociotype of the area, building density, quality of the environment, pedestrian accessibility of public transport stops, educational and healthcare institutions, commercial services, the layout of the quarter, the availability of parking, the organization of road and pedestrian traffic, the improvement of the quarter, the articulation of the first floors, the quality and style of the facade, the quality and variety of commercial and social functions within the first floors, the quality, landscaping and accessibility of the courtyard area, safety and organization open areas, typology of residential buildings, the level of self-organization of residents, isolation of households [8]. With its obvious advantages, the technique has such significant disadvantages as:

- the use of the scoring method, which does not allow to fully take into account the differences in the absolute values of indicators, thus "coarsening" the final result;

- controversial distribution of weights by groups of indicators;

- the dominance of indicators of the architectural and planning component - to the

detriment of indicators of the provision of social infrastructure facilities.

At present, the Moscow-based company KB Strelka has been chosen by the Russian Ministry of Construction as the monopoly supplier of the methodology for such assessments.

At the end of 2019, the Ministry of Construction of Russia published the first (according to officials of the Ministry) urban environment quality index for more than 1,110 settlements in Russia [9]. The calculations were based on the method proposed by the Strelka Design Bureau (Moscow) [10]. The urban environment quality index is an aggregate indicator that includes 36 indicators, rated on a ten-point scale. The sum of the indicator values shows the quality level of the urban environment (maximum - 360 points). The indicator is approved at the federal ministerial level and is recommended for use and is already in use.

According to the authors of the article, the above index is far from perfect. If there are no serious complaints about the list of indicators. But the point (from 0 to 10) methodology for assessing each indicator looks too simple. Indicators are not standardized, not weighed, which is unacceptable. And the final division of settlements into only two groups: with a favorable urban environment and an unfavorable one does not at all stand up to criticism. That is, a locality that scored more than 180 points has a favorable urban environment, while one that scored 179 points is already unfavorable for living. In addition, the technique is suitable only for point objects, but not for areal ones.

The authors of the article propose to use an original aggregate indicator for such purposes - the urban environment comfort index (ICUE) (with the form already successfully tested in other studies [10]), which consists of 35 private indicators combined into 7 sections: geographical location,

level of public transport development, the state of the environment, the level of development of social infrastructure (combined into 3 sections), the arrangement of the adjoining space.

As a methodological result of the study, we can consider the proven possibility of using integral aggregated indicators (the same index of comfort of the urban environment – ICUE) to assess complex multicomponent phenomena. The formula for calculating the ICUE has the following form (1):

$$ICUE_i = \sum_{j=1}^m k_j b_{ij}^n, \quad (1)$$

where: $ICUE_i$ is the index of the comfort of the urban environment of the i -th microdistrict, residential complex or house;

b_{ij}^n is the normalized value of the j -th indicator of the quality of the urban environment of the i -th microdistrict, residential complex or house;

k_j is the weight coefficient of the j -th indicator of the comfort of the urban environment;

$k_j = \frac{I_j}{I_{max}}$, where I_j is the informativeness of the j -th indicator, determined by summing all the correlation coefficients of the j -th indicator with other indicators;

I_{max} is the maximum value of information content among all used indicators.

The greater the absolute value of ICUE, than in more comfortable conditions the microdistrict, residential complex or house is located.

The developed indicator was used to assess the comfort of the urban environment in the new buildings of Izhevsk. The work was carried out in the second half of 2019. Comfort was measured in 247 residential buildings and residential complexes built from 2015 to 2019, as well as those under construction with a deadline for commissioning in 2020–2021. The results were compiled into large graphical forms in Microsoft Excel (Table 1).

Table 1: Rating of developers in the city of Izhevsk by ICUE (arithmetic mean)

Location	Developer	Number of objects	Arithmetic mean
1	Region-Invest	8	12,656
2	GK Atlant (April)	2	11,767
3	UralDomStroy	23	11,390
4	ACCO-Строй	8	10,848
5	ITS City	3	10,680
...
...
28	StroyGroup	3	8,797
29	Roman square	1	8,562
30	LLC "Key"	1	8,514
31	Izh-Grad	1	8,239
32	LLC "Hills 2" ("Zardon")	1	7,791

Source: calculated by the authors

Based on the results of the study, the rating of the developers of the city of Izhevsk was determined by the value of ICUE, the objects they have built or are under construction: both by the arithmetic mean value and by the median.

Conclusions and prospects for further research. The comfort of the urban environment is becoming an increasingly monetized element of the total cost of purchased housing. Competent use of information about it makes it easier for the developer to offer and sell a particular apartment. In addition, the indicator of the comfort of the urban environment can be actively used in applied studies, for example, in geomarketing research.

The comfort of the urban environment is a multicomponent phenomenon in its composition and should be measured using integral indicators.

The calculations carried out by the authors proved the methodological efficiency of the proposed index of the comfort of the urban environment, showed the possibility of using the index of comfort in relation not only to urban conditions, but also to rural areas.

Cartographic images constructed on the basis of calculations allow you to visually show the territories of Izhevsk, which can be considered more prestigious or not.

References

1. National project "Formation of a comfortable urban environment". Retrieved from: // <https://nationalprojects.rf/projects/zhile-igorodskaya-sreda/blagoustroystvo>.

2. Sidorov, V. P. (2019). Comfort and contrast of transboundary urbanized spaces. *Actual problems of earth sciences: studies of transboundary regions: collection of articles. materials IV Int. scientific-practical conf., timed. to the 100th anniversary of the city of Brest*, 12-14 Sept. 2019 Brest: BrSU, 1, 283–286.

3. Sidorov, V. P. (2018). State regulation of the urban environment. *Regional Development: Problems and Prospects: Materials of the VII All-Russian Scientific and Practical Correspondence Conference with International Participation*. Neftekamsk: NF BashGU, 22–26.

4. Methodological recommendations for the preparation of state programs of the constituent entities of the Russian Federation and municipal programs for the formation of a modern urban environment as part of the implementation of the priority project "Formation of a comforta-

ble urban environment" for 2018-2022, approved by order of the Ministry of Construction, Housing and Utilities of April 6, 2017 № 691/pr.

5. The municipal program "Formation of a modern urban environment on the territory of the municipal formation" City of Izhevsk "for 2018-2022", approved by the resolution of the Administration of the city of Izhevsk dated 09.29.2017 № 428.

6. Sidorov, V. P. (2018). *The problem of assessing the comfort of urban space*. Siberian city in the focus of humanitarian research: to the 400th anniversary. Collection of articles of the All-Russian scientific-practical conference with international participation, Novokuznetsk, October 25-26. Novokuznetsk: NFI KemSU; "Art Express", 339–342.

7. Rating of the quality of the living environment: a detailed description of the methodology. // *Urbanica*. Retrieved from: <http://urbanica.spb.ru/research/ratings/rejting-kachestva-zhiloj-sredy-podrobnoe-opisanie-metodologii/>.

8. Ministry of Construction and Housing and Communal Services of the Russian Federation. Urban environment quality index. Retrieved from: <https://index-gorodov.rf/#/>.

9. Strelka, K. (2020). Urban Environment Quality Index project. Retrieved from: <https://strelka-kb.com/>.

10. Sidorov, V. P., Sitnikov, P. Yu. and Rubtsov, V. A. (2020). Evaluation of the comfort of the urban environment (for example, the city of Izhevsk). *Bulletin of the Udmurt University*. Series: "Biology. Earth Sciences", 30, 2, 244–254.

11. Sitnikov, P. Yu. (2020). Comfort of the urban environment of new housing construction objects on the territory of Izhevsk. *Digital geography: materials of Vseros. scientific-practical conf. with int. participation*, 16-18 Sep., Perm: PSNIU Publishing House, 95–98.

12. Sitnikov, P. Yu. (2019). Application of GIS in geomarketing research. *Problems of regional ecology and geography: materials of the international. scientific-practical conf.*, October 7-10. Izhevsk: Udmurt University, 264–267.

Література

1. Національний проект «Формування комфортного міського середовища». [Електронний ресурс]. URL: <https://національніпроекти.рф/projects/zhile-igorodskaya-sreda/blagoustroystvo>.

2. Сидоров В. П. Комфортність і контрастність транскордонних урбанізованих просторів. *Актуальні проблеми наук про Землю: дослідження транскордонних регіонів*: зб. матеріалів IV Міжнар. наук.-практ. конф., приурочені до 1000-річчя м Бреста, 12-14 сент. 2019 р Брест: БрДУ, 2019. Ч. 1. С. 283–286.

3. Сидоров В. П. Державне регулювання міського середовища. *Регіональний розвиток: проблеми і перспективи*: матеріали VII Всеукраїнській науково-практичній заочній конференції з міжнародною участю. Нефтекамськ: НФ БашГУ, 2018. С.22-26.

4. Методичні рекомендації з підготовки державних програм суб'єктів Російської Федерації і муніципальних програм формування сучасної міського середовища в рамках реалізації пріоритетного проекту «Формування комфортного міського середовища» на 2018-2022 роки, затверджених наказом Міністерства будівництва і житлово-комунального господарства від 6 квітня 2017 року № 691.

5. Муніципальна програма «Формування сучасної міського середовища на території муніципального освіти «Місто Іжевськ» на 2018-2022 рр.», Затверджена постановою Адміністрації м. Іжевська від 29.09.2017 р № 428.

7. Сидоров В. П. Проблема оцінки комфортності міського простору. *Сибірський місто в фокусі гуманітарних досліджень*: до 400-річчя. Збірник статей Всеросійської науково-практичної конференції з міжнародною участю, м Новокузнецк, 25-26 жовтня 2018

р. Новокузнецк: НФІ КемГУ; «Арт-експрес», 2018. С. 339–342.

8. Рейтинг якості житлового середовища: докладний опис методології. Урбанік. [Електронний ресурс]. URL: <http://urbanica.spb.ru/research/ratings/rejting-kachestva-zhiloj-sredy-podrobnoe-opisanie-metodologii>.

9. Міністерство будівництва та житлово-комунального господарства РФ. Індекс якості міського середовища. [Електронний ресурс]. URL: <https://индекс-городов.рф/#/>. - Дата звернення: 20.01.2020.

10. Стрелка К.Б. Проект «Індекс якості міського середовища». [Електронний ресурс]. URL: <https://strelka-kb.com/>.

11. Сидоров В. П., Ситніков П. Ю., Рубцов В. А. Оцінка комфортності міського середовища (на прикладі міста Іжевськ). Вісник Удмуртського університету. Серія: «Біологія. Науки про Землю», 2020 р Т.30, Вип. 2. Іжевськ: УДГУ, 2019. С. 244–254.

12. Ситников П. Ю. Комфортність міського середовища об'єктів нового житлового будівництва на території Іжевська. Цифрова географія: матеріали Всерос. наук.-практ. конф. з міжнар. участю, 16-18 сент. 2020 р. Пермь: Вид-во ПГНІУ, 2020. С. 95–98.

13. Ситников П. Ю. Застосування ГІС в геомаркетингових дослідженнях. *Проблеми регіональної екології та географії*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., посвящ. 100-річчя конструктора М.Т. Калашникова і 100-річчю професора С.І. Широкова, 7-10 жовтня 2019 р. Іжевськ: Удмуртська університет, 2019. С. 264–267.

Стаття надійшла до редакції : 25.03.2021 р.

Стаття прийнята до друку: 30.06.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Sidorov V. Spatial factors of assessment of comfort of the urban environment of a large city / V. Sidorov, P. Sitnikov // *Часопис економічних реформ.* – 2021. – № 2 (42). – С. 70–75.

УДК 314:37-053.9:33(470.13)

JEL Classification: C41, E66

POPOVA L.¹, ZORINA E.², SUKHOVEENKO N.³

REGIONAL FEATURES OF THE MORTALITY STRUCTURE OF THE POPULATION⁴

DOI: 10.32620/cher.2021.2.10

Formulation of the problem. A noticeable increase in the mortality rate of the population in the context of the COVID-19 pandemic updates research in the field of mortality and life expectancy. The article compares the dynamics and mortality rate from the main causes of death in Russia and the Komi Republic on the eve of a pandemic. *The aim of the study* is to identify regional opportunities for increasing life expectancy due to the characteristics of the structure of mortality by causes. *The subject of the research* is mortality of the population of Russia and the Komi Republic due to causes of death. *Methods used.* The study was carried out on the basis of official data from Rosstat for the period 1990-2019, characterized by multidirectional trends in life expectancy. Methods of systemic, statistical and dynamic analysis and comparison were used. *The main hypothesis of the study* is the assumption of the presence of significant regional reserves for the growth of life expectancy for all major classes of causes of death. *Presentation of the main material.* In Russia, the period under review is characterized by a decrease in mortality from respiratory diseases, external causes and diseases of the circulatory system, in Komi - only from a group of external causes. But its level and share in the structure of mortality remain higher than the national average - this is still the main reserve for increasing life expectancy. There has been a convergence with the all-Russian parameters of the level and proportion of mortality from cardiovascular diseases, which previously favorably distinguished the region. Komi is characterized by significantly more unfavorable dynamics and mortality rates from diseases of the digestive system and from neoplasms. The republic approached the beginning of the pandemic with a less favorable situation with mortality from respiratory diseases, but with a more favorable situation from infectious and parasitic diseases. The region has reserves for increasing life expectancy for almost all major causes of mortality. *Originality and practical significance of the research.* Revealing the specifics of the structure of mortality by causes makes it possible to determine regional priorities in demographic policy. *Conclusions and prospects for further research.* The COVID-19 pandemic has made significant changes in the structure of mortality by cause, which will be the subject of our further research.

Key words:

pandemic, life expectancy of the population, mortality, causes of death, epidemiological transition.

¹ **Попова Лариса Олексіївна**, д-р екон. наук, доцент, заступник директору з наукової роботи, Інститут соціально-економічних та енергетичних проблем Півночі Комі наукового центру Уральського відділення РАН Федеральної державної бюджетної установи науки Федерального дослідного центру «Комі науковий центр Уральського відділення Російської академії наук», м. Сиктивкар, Республіка Комі, Росія.

Popova Larissa, Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Deputy Research Director, Institute for Socio-Economic & Energy Problems of the North, Komi Science Centre of the Ural Branch of the RAS, Syktyvkar, Komi, Russia.

ORCID ID: 0000-0003-0549-361X

e-mail: popova@iespn.komisc.ru

² **Зорина Елена Николаевна**, науковий співробітник, Інститут соціально-економічних та енергетичних проблем Півночі Комі наукового центру Уральського відділення РАН Федеральної державної бюджетної установи науки Федерального дослідного центру «Комі науковий центр Уральського відділення РАН», м. Сиктивкар, Республіка Комі, Росія.

Zorina Elena, Researcher, Institute for Socio-Economic & Energy Problems of the North, Komi Science Centre of the Ural Branch of the RAS, Syktyvkar, Komi, Russia.

ORCID ID: 0000-0004-1439-5733

e-mail: zorina@iespn.komisc.ru

³ **Суховеєнко Наталія Миколаївна**, молодший науковий співробітник, Інститут соціально-економічних та енергетичних проблем Півночі Комі наукового центру Уральського відділення РАН Федеральної державної бюджетної установи науки Федерального дослідного центру «Комі науковий центр Уральського відділення РАН», м. Сиктивкар, Республіка Комі, Росія.

Sukhoveenko Natalya, Junior Researcher, Institute for Socio-Economic & Energy Problems of the North, Komi Science Centre of the Ural Branch of the RAS, Syktyvkar, Komi, Russia.

ORCID ID: 0000-0002-5142-8360

e-mail: aphon1010@yandex.ru

⁴ The article was prepared with the financial support of the Russian Foundation for Basic Research, project № 19-010-00881 "Life expectancy of the Russian population: opportunities to achieve"80 plus"

РЕГИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ СТРУКТУРЫ СМЕРТНОСТИ НАСЕЛЕНИЯ

Постановка проблемы. Помітне зростання смертності населення в умовах пандемії COVID-19 актуалізує дослідження в області смертності і тривалості життя. У статті порівнюються динаміка і рівень смертності від основних причин смерті в Росії та Республіці Комі напередодні пандемії. *Мета дослідження* – виявлення регіональних можливостей підвищення тривалості життя за рахунок особливостей структури смертності з наступних підстав. *Предмет дослідження* – смертність населення Росії і Республіки Комі з причин смерті. Використані методи. Дослідження проведено на основі офіційних даних Росстату за період 1990-2019 рр., який характеризується різноспрямованими тенденціями тривалості життя. Використано методи системного, статистичного і динамічного аналізу, порівняння. *Основною гіпотезою дослідження* є припущення про наявність значних регіональних резервів зростання тривалості життя за всіма основними класами причин смерті. *Виклад основного матеріалу.* У Росії розглянутий період характеризується зниженням смертності від хвороб органів дихання, зовнішніх причин і хвороб системи кровообігу, в Комі – тільки від групи зовнішніх причин. Але її рівень і частка в структурі смертності залишаються значніше, ніж в середньому по країні – це як і раніше головний резерв збільшення тривалості життя. Відбулося наближення з загальноросійськими параметрами рівня і частки смертності від серцево-судинних захворювань, які раніше вигідно вирізняли регіон. Комі характеризується помітно більш несприятливою динамікою і рівнем смертності від хвороб органів травлення і від новоутворень. До початку пандемії республіка підійшла з менш благополучною ситуацією зі смертністю від хвороб органів дихання, але з більш благополучною від інфекційних та паразитарних захворювань. Регіон має резервами підвищення тривалості життя практично за всіма основними причинами смертності. *Оригінальність і практична значущість дослідження.* Виявлення специфіки структури смертності з причин дозволяє визначити регіональні пріоритети в демографічній політиці. *Висновки і перспективи подальших досліджень.* Пандемія COVID-19 внесла істотні зміни в структуру смертності з причин, що стане предметом нашого подальшого дослідження.

Ключові слова:

пандемія, очікувана тривалість життя населення, смертність, причини смерті, епідеміологічний перехід.

РЕГИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ СТРУКТУРЫ СМЕРТНОСТИ НАСЕЛЕНИЯ

Постановка проблемы. Заметный рост смертности населения в условиях пандемии COVID-19 актуализирует исследования в области смертности и продолжительности жизни. В статье сравниваются динамика и уровень смертности от основных причин смерти в России и Республике Коми в преддверии пандемии. *Цель исследования* – выявление региональных возможностей повышения продолжительности жизни за счет особенностей структуры смертности по причинам. *Предмет исследования* – смертность населения России и Республики Коми по причинам смерти. *Использованные методы.* Исследование проведено на основе официальных данных Росстата за период 1990-2019 гг., характеризующийся разнонаправленными тенденциями продолжительности жизни. Используются методы системного, статистического и динамического анализа, сравнения. *Основной гипотезой исследования* является предположение о наличии значительных региональных резервов роста продолжительности жизни по всем основным классам причин смерти. *Изложение основного материала.* В России рассматриваемый период характеризуется снижением смертности от болезней органов дыхания, внешних причин и болезней системы кровообращения, в Коми – только от группы внешних причин. Но ее уровень и доля в структуре смертности остаются значительней, чем в среднем по стране – это по-прежнему главный резерв увеличения продолжительности жизни. Произошло сближение с общероссийскими параметрами уровня и доли смертности от сердечно-сосудистых заболеваний, которые прежде выгодно отличали регион. Коми характеризуется заметно более неблагоприятной динамикой и уровнем смертности от болезней органов пищеварения и от новообразований. К началу пандемии республика подошла с менее благополучной ситуацией со смертностью от болезней органов дыхания, но с более благополучной от инфекционных и паразитарных заболеваний. Регион располагает резервами повышения продолжительности жизни практически по всем основным причинам смертности. *Оригинальность и практическая значимость исследования.* Выявление специфики структуры смертности по причинам позволяет определить региональные приоритеты в демографической политике. *Выводы и перспективы дальнейших исследований.* Пандемия COVID-19 внесла существенные изменения в структуру смертности по причинам, что станет предметом нашего дальнейшего исследования.

Ключевые слова:

пандемия, ожидаемая продолжительность жизни населения, смертность, причины смерти, эпидемиологический переход.

Formulation of the problem. In 2020, for the first time after the completion of the first stage of the epidemiological transition in developed countries, the world faced an epidemic of the scale of a pandemic. The epidemic of a new type of coronavirus infection that began in China at the very end of 2019, despite the unprecedentedly strict quarantine measures of the Chinese authorities, quickly covered all continents. As early as January 2020, WHO declared the outbreak of the SARS-CoV-2 coronavirus a health emergency of international importance. And on March 11, 2020, the WHO Director General said that the spread of the new coronavirus in the world has acquired the character of a pandemic. In March-April 2020, all countries took unprecedented measures aimed at curbing the spread of the pandemic, dubbed COVID-19, by limiting human contact with each other as much as possible. However, the spread of the new infection was very rapid and very significant. By January 26, 2021, the number of cases of SARS-CoV-2 coronavirus infection detected in the world exceeded 100 million people.

Despite the fact that mortality from a new infection, in contrast to virulence, was not as significant as was feared at the beginning of the pandemic, the mortality rate of the population in 2020 compared to previous years increased markedly, especially during the second wave. In Russia, according to the operational monthly records of Rosstat, in January-December, 2124.5 thousand deaths were registered, which is 323.8 thousand, or 18%, more than in January-December 2019. - increased in the country in 2020 to 14.5 per 1000 population compared to 12.3 ‰ in 2019 [7]. More detailed information, including on mortality due to causes in the context of the COVID-19 pandemic, is not yet available. The presented article is devoted to identifying the situation with the mortality of the population from the main causes of death on the eve of the unfolding of a pandemic.

In general, mortality statistics record more than 300 causes of death, combined into 20 classes. But the main reasons are given by Rosstat for the following six groups: diseases of the circulatory system; new formations; external causes (accidents, poisoning, injury, murder, suicide and other unnatural reasons); diseases of the digestive system - rhenium; respiratory diseases; infectious and parasitic diseases (groups are listed in descending order of mortality in recent years). Until 2012, these six classes of causes accounted for over 90% of deaths in Russia, and more than 80% recently. That is, despite the decrease in their share due to other reasons, they still determine the mortality rate and life expectancy of the population. The situation with mortality due to causes will be considered on the

example of the Republic of Komi - a region traditionally characterized by a lag in life expectancy from the all-Russian level, respectively, having significant regional reserves for its increase. The specificity of mortality in the Komi Republic from six main groups of causes of death is considered for 1990-2019, for which annual statistical information is available, in order to identify regional opportunities for increasing the life expectancy of the population due to the peculiarities of the structure of mortality by causes.

Analysis of recent research and publications. Changes in the structure of mortality due to causes that occurred in the developed countries in the 20th century are explained in the theory of epidemiological transition. Its foundations were laid by J. Bourgeois-Pishat, who introduced the differentiation of mortality into exogenous (from infectious and parasitic diseases, respiratory diseases, accidents, poisoning and murders) and endogenous (from malignant neoplasms, diseases of the circulatory system) [12]. In 1971, A. Omran formulated the concept of an epidemiological transition consisting of three stages [18]. It was supported by M. Terris [13], who brought the issue of the second epidemiological revolution to the agenda, expanding the tasks of epidemiology beyond infectious diseases - to all causes of disease [20]. Later the concept was developed by a number of researchers [14-17; 19] and supplemented with new stages. The completion of the first stage of the epidemiological transition (according to Omran), the first epidemiological revolution or the first stage of the epidemiological revolution (according to Terris), the first phase of the sanitary transition (according to Melle-Wallen) means, in fact, the same thing: a dramatic decrease in mortality from infectious diseases and other diseases of exogenous etiology and the transition to the dominance of endogenous diseases in the structure of mortality.

In Russia, the first stage of the epidemiological revolution, as in economically developed countries, ended by the mid-1960s – with the achievement of life expectancy up to 64.6 years among men (in 1964-1965) and 73.5 years among women (in 1967-1968) [11, p. 42]. After that, due to a number of reasons [1; 3; 8; 10]. At the same time, a combined structure of causes of death, combining the worst features of traditional and modern pathologies, was formed in Russia, in which high mortality from diseases of the circulatory system and neoplasms coexisted with no less high mortality from accidents, poisoning and injuries, as well as from diseases. respiratory organs and other similar reasons. Moreover, the mortality from accidents has become the second largest in

Russia after mortality from cardiovascular diseases [1, p. 102].

Only after the 1979 census, which recorded a decrease in the life expectancy of Russian men to 61.5 years, women - to 73.1 years, this issue became acute on the agenda. In 1985, an anti-alcohol campaign was launched in the country, which briefly interrupted the downward trend in the indicator - with the achievement in 1986-1987. until recently, the maximum levels of life expectancy of the Russian population, which amounted to 70.1 years for both sexes, 64.9 years for men and 74.6 years for women [11, p. 42].

Purpose of the article. The aim of the study is to identify regional opportunities for increasing life expectancy due to the characteristics of the structure of mortality by causes.

Presentation of the main research material. The period 1990-2019, for which there are annual data on mortality by causes of death for both Russia and the Komi Republic, is characterized by multidirectional trends in the life expectancy of the population: a sharp decline in the indicator in the

early 1990s, an increase in tensions of 1995-1998, a decrease during 1999-2003, an increase since 2004. Changes in the structure of mortality due to causes and peculiarities of the situation in the Komi Republic will be considered in accordance with these periods of multidirectional dynamics of life expectancy.

First of all, it should be noted that by the beginning of the 1990s in the Komi Republic there was a structure of mortality by causes that was different from the average Russian one. If in the country as a whole, the external causes of death as a result of the anti-alcohol campaign in 1985 dropped to the natural third place for them, skipping ahead of mortality from neoplasms, then in the Komi Republic external causes stably remained in second position after diseases of the circulatory system (table 1). However, a very significant increase in mortality from a group of accidents and other unnatural causes, which was characteristic of Russia in the 1990s, had already by 1993 returned external causes to the second place in the structure of causes of death of the Russian population.

Table 1: Dynamics of mortality rates of the population of the Komi Republic, per 100 thousand people of the population

Year	All Causes	Diseases of the respiratory system	Diseases of the digestive system	Diseases of the circulatory system	External causes	Infectious and parasitic diseases	Neoplasms
1990	749,0	33,4	21,9	364,0	149,3	7,0	127,9
1991	785,1	31,6	23,4	393,0	162,6	8,4	119,3
1992	941,1	39,0	26,3	452,3	229,3	9,1	132,0
1993	1221,1	59,5	34,4	570,2	321,9	10,4	147,2
1994	1368,7	72,9	43,8	649,5	351,9	15,2	140,7
1995	1315,4	59,5	44,6	622,5	330,0	15,9	138,7
1996	1216,3	51,0	40,3	593,5	288,7	15,2	140,7
1997	1107,3	42,7	31,0	553,4	227,0	15,4	148,5
1998	1062,2	36,6	34,7	500,2	232,2	10,9	146,4
1999	1147,4	39,0	36,4	562,1	224,9	13,7	155,4
2000	1294,2	56,0	42,8	619,7	285,9	16,9	155,0
2001	1347,9	60,0	51,0	647,8	303,9	16,3	156,2
2002	1492,4	63,5	64,7	723,9	322,9	21,9	159,0
2003	1568,5	70,7	72,0	755,1	327,2	20,7	165,1
2004	1534,2	73,5	80,2	726,5	315,3	22,6	157,4
2005	1549,4	72,5	89,0	716,7	314,1	25,6	159,0
2006	1417,3	60,6	78,4	669,5	264,3	24,2	157,0
2007	1309,2	54,3	69,5	620,3	231,6	18,6	168,4
2008	1321,4	54,1	81,0	615,1	213,7	23,4	174,5
2009	1328,2	59,7	85,8	618,5	213,5	25,0	179,1
2010	1305,1	52,7	91,5	603,6	205,3	24,0	178,2
2011	1237,0	51,3	81,9	561,1	186,6	20,3	189,4
2012	1223,4	46,9	86,4	559,5	182,3	18,5	192,9
2013	1196,3	47,6	89,3	538,5	166,9	15,3	198,0
2014	1223,3	46,2	91,9	536,8	180,7	15,0	213,3
2015	1236,8	50,0	91,3	575,4	161,3	16,0	205,9
2016	1237,6	49,2	100,9	551,0	159,9	13,7	204,8
2017	1176,2	47,1	85,3	535,5	131,5	12,7	212,0
2018	1187,6	44,9	84,6	544,9	133,4	15,2	206,6
2019	1198,4	42,3	96,6	558,1	133,8	10,9	208,0

Source: developed by the authors

For the period 1990-1994, including the most difficult years of the first years of socio-economic reforms of the 1990s with an unprecedented decrease in the incomes of the majority of the population, which led to a deterioration in the structure of nutrition, a reduction in opportunities for good rest, and the marginalization of part of the population, which was accompanied by inadequate state policy in the field of health care, a significant deterioration of medical care for the population, a decrease in its availability both due to the reduction in the network of hospital institutions and due to the rapid commercialization of the public health sector [1; 2], and the restoration of the traditional pathology of mortality, which made it possible to put forward the thesis of the "reverse epidemiological transition" in Russia [9], a very significant decrease in the level of life expectancy occurred in the country. In 1994, literally a few years after the maximum in 1986-1987, the minimum level after the completion of the first stage of the epidemiological revolution was recorded: 64.0 years for the entire population of Russia, 57.6 years for men and 71.2 years in women. In the Komi Republic, the decrease in the life expectancy of the population in the early 1990s was even more significant - over four years, the lag of the indicator from the average Russian level increased from 1.0 to 3.6 years. The minimum level of life expectancy in 1994 was 60.4 years for the entire population of the republic, 54.3 years among men, 68.0 years among women.

The mortality rate from all causes increased in Russia over 1990-1994, by 40%, in the Komi Republic - twice as strong: by 82.7%. This may be partly due to the acceleration in the region's aging rate of the age structure of the population associated with a large-scale migration outflow, but a noticeable increase in the gap with the average Russian level of life expectancy convincingly testifies to the extreme unfavorable situation in the region with mortality in the period under review.

As in Russia as a whole, the most significant in the Komi Republic in 1990-1994, in the context of the abolition of the state wine monopoly in the country and a colossal increase in the consumption of low-quality and surrogate alcoholic beverages in the low-income strata of the population, increased mortality from external causes 2.4 times. Under the conditions of the "reverse epidemiological transition", mortality from diseases of the respiratory system and infectious and parasitic diseases has more than doubled, and mortality from diseases of the digestive system has doubled. Mortality from diseases of the circulatory system increased by almost 80%, but this is less than for all causes of death, from neoplasms - by 10%.

A regional feature of the situation during this period is not only the scale of the growth in the overall mortality rate, but also a very significant increase in the mortality rate of the population of the republic from respiratory diseases, which in the country as a whole increased less significantly than mortality from all causes. This may be based on the aggravation of the harsh natural and climatic conditions of the northern region of the negative social consequences of the reforms. As a result of this growth, the proportion of mortality from respiratory diseases increased in the overall structure of mortality in the Komi Republic from 4.5% in 1990 to 5.3% in 1994 (Table 2), exceeding the same share in the Russian Federation, which, on the contrary, slightly decreased over 1990-1994 (from 5.3% to 5.2%).

In the period from 1995 to 1998, the country experienced some improvement in mortality processes. In our opinion, the opinion is correct that it was of a compensatory nature after the first years of supermortality of the Russian population, which made a kind of "natural selection", "choosing" from the population of the weak and sick, as a result of which the population turned out to be "healthier" as a whole [1]. Life expectancy in Russia increased by 1998 to 67.0 years (by 3 years), in the Komi Republic - to 65.5 years (by 5.1 years). Those. during the period of mortality decline, the regional lag in life expectancy of the population decreased from 3.6 to 1.5 years.

The crude death rate decreased in Komi in 1994-1998, by 22.4% - more than in Russia (13.3%). The most significant decrease, as well as the national average, was characteristic of mortality from respiratory diseases (the share of which in the regional structure of mortality decreased during this period to a minimum level of 3.4%) and external causes of death, which also significantly reduced its specific gravity. Further, in terms of the scale of decline, there are infectious and parasitic diseases, diseases of the circulatory system and the digestive system. In the country as a whole, the sequence of reduction of the three reasons indicated during this period is reversed. And unlike Russia in the Komi Republic in 1994-1998, an increase in mortality from neoplasms was recorded with a corresponding increase in its share in the structure of mortality by causes. The next period in the dynamics of Russian mortality is an increase in its level until 2003, associated with a sharp deterioration in the standard of living of the population as a result of hyperinflation that followed the default of 1998. In the context of an increase in mortality, life expectancy of the Russian population decreased over 1998-2003 by 2.2 years (up to 64.8 years).

Table 2: Share of mortality in the Komi Republic from the main causes of death, %

Year	Diseases of the respiratory system	Diseases of the digestive system	Diseases of the circulatory system	External causes	Infectious and parasitic diseases	Neoplasms	Other causes
1990	4,5	2,9	48,6	19,9	0,9	17,1	6,1
1991	4,0	3,0	50,1	20,7	1,1	15,2	6,0
1992	4,1	2,8	48,1	24,4	1,0	14,0	5,6
1993	4,9	2,8	46,7	26,4	0,9	12,1	6,3
1994	5,3	3,2	47,5	25,7	1,1	10,3	6,9
1995	4,5	3,4	47,3	25,1	1,2	10,5	7,9
1996	4,2	3,3	48,8	23,7	1,2	11,6	7,1
1997	3,9	2,8	50,0	20,5	1,4	13,4	8,1
1998	3,4	3,3	47,1	21,9	1,0	13,8	9,5
1999	3,4	3,2	49,0	19,6	1,2	13,5	10,1
2000	4,3	3,3	47,9	22,1	1,3	12,0	9,1
2001	4,5	3,8	48,1	22,5	1,2	11,6	8,4
2002	4,3	4,3	48,5	21,6	1,5	10,7	9,1
2003	4,5	4,6	48,1	20,9	1,3	10,5	10,1
2004	4,8	5,2	47,4	20,6	1,5	10,3	10,3
2005	4,7	5,7	46,3	20,3	1,7	10,3	11,1
2006	4,3	5,5	47,2	18,6	1,7	11,1	11,5
2007	4,1	5,3	47,4	17,7	1,4	12,9	11,2
2008	4,1	6,1	46,5	16,2	1,8	13,2	12,1
2009	4,5	6,5	46,6	16,1	1,9	13,5	11,0
2010	4,0	7,0	46,2	15,7	1,8	13,7	11,5
2011	4,1	6,6	45,4	15,1	1,6	15,3	11,8
2012	3,8	7,1	45,7	14,9	1,5	15,8	11,2
2013	4,0	7,5	45,0	14,0	1,3	16,6	11,8
2014	3,8	7,5	43,9	14,8	1,2	17,4	11,4
2015	4,0	7,4	46,5	13,0	1,3	16,6	11,1
2016	4,0	8,2	44,5	12,9	1,1	16,5	12,8
2017	4,0	7,3	45,5	11,2	1,1	18,0	12,9
2018	3,8	7,1	45,9	11,2	1,3	17,4	13,3
2019	3,5	8,1	46,6	11,2	0,9	17,4	12,4

Source: developed by the authors

In the Komi Republic, there was a decrease in the indicator by 4 years (to 61.5 years) - with an increase in the gap from the average Russian level to 3.3 years. Those. both periods, extremely unfavorable in the dynamics of Russian mortality, were characterized by an increasing lag behind the regional indicator of life expectancy of the population. At the same time, the indicator in rural areas of the republic, which in 2003 was 58.1 years, dropped below the 1994 minimum (58.8 years).

The mortality rate from all causes increased in the Komi Republic in 1998-2003. almost one and a half times (by 47.7%) - much more significant than in the country as a whole (21.1%). The maximum growth, as in Russia, is typical for diseases of the digestive system, but the scale of growth in Komi is much more significant: more than twice. This is followed by diseases of the respiratory organs, which increased by more than 90%, and infectious and

parasitic diseases, with an increase of almost 90%. Mortality from the main cause, diseases of the circulatory system, increased over 1998-2003. 51%, slightly more than average for all reasons. The growth in mortality from external causes (by 41%) and from neoplasms (by 13%) in the republic was lower than the average for all reasons, although the scale of growth, as well as for other causes of death, significantly exceeded the national ones, especially for neoplasms.

Thus, like 1990-1994, the period 1998-2003. characterized in the Komi Republic outstripping the average Russian rate of growth in mortality from respiratory diseases and neoplasms, but differs in a relatively moderate increase in mortality from external causes - not the same increase in mortality for all causes. As a result, in Komi for 1998-2003. there was a slight decrease in the share of external causes in the structure of mortality by causes, although it re-

mained much more significant than the national average - more than 20% of all deaths.

Period 1990-2003 in general, despite the presence of a four-year period of decline in mortality, it is characterized by an increase in the overall mortality rate (in Russia by 46.8%, in the Komi Republic by more than two times) and an increase in mortality in all six main groups of causes of death. The most significant growth - 3.3 times - in the Komi Republic is typical for diseases of the digestive system. Already in 2002, this group of causes rose in the region to the fourth position in the structure of causes of death, displacing respiratory diseases. In the Russian Federation, such a re-grouping of causes of death occurred later - in 2006. It almost tripled in the Komi Republic in 1990-2003. mortality from infectious and parasitic diseases. Further, in terms of growth rates, there are external causes, diseases of the respiratory system, diseases of the circulatory system and neoplasms. For all causes of death, the scale of growth in Komi is much more significant than in the country as a whole. A particularly noticeable difference is in the increase in the mortality rate from neoplasms and respiratory diseases, the growth rates of which in the period under consideration exceed the average Russian rates by 6-7 times.

After 2003, a decrease in mortality has been observed in Russia, due to the improvement in the level and way of life of the population characteristic of the 2000s and 10s, as well as the socio-demographic policy in the field of deaths modernization of the health care system [4], large-scale measures to overcome the alcoholic legacy of the 1990s and reduce mortality from injuries [6], strengthening the attractiveness of ideas of a healthy lifestyle in society, etc. already somewhat stagnant, however, 2019, after a slight increase in the overall coefficient in 2018, again demonstrated its decrease (from 12.5 to 12.3 ‰) and a continuing increase in the life expectancy. Life expectancy of Russians for 2003-2019 increased by 8.5 years, reaching 73.3 years (68.2 for men and 78.2 for women). These are the maximum values in the history of Russia. The previous maximums recorded in 1986-1987 for the female indicator were surpassed in 2009, for the indicator for the entire population - in 2012, for the male indicator - in 2013 [5].

In the Komi Republic, the life expectancy of the population increased in 2003-2019. by 9.8 years, reaching 71.3 years. The lag from the average Russian level decreased from 3.3 to 2.0 years. The male indicator increased to 65.8 years,

the female indicator - to 76.7 years. These are also all-time highs. For the entire population, the level of 1989 (the official maximum of the late 1980s in the region: before the 1989 census, the annual values of the population's life expectancy were not calculated) was exceeded in 2013. For the male indicator, the level of 1989 was reached in 2015, and exceeded in 2016. The maximum values of women's life expectancy, which were previously recorded in Komi in 1990-1991, were exceeded back in 2011.

2003-2019 the overall mortality rate for all causes decreased in the Komi Republic by 23.6% - slightly less than in the country as a whole (by 25.4%). As in Russia, the most significant decrease during this period is characteristic of external causes (about 59%). However, if in the Russian Federation they already in 2006 yielded to neoplasms the second position in the structure of causes of death, moving to third place, then in Komi such a regrouping of causes occurred with a noticeable delay - only in 2011. Accordingly, for 2003 -2019 the share of external causes in the structure of mortality has almost halved. On average in Russia it is already less than 8%, and in the Komi Republic it still exceeds 11%.

Further, in terms of the rate of decline in 2003-2019. In the Komi Republic there are infectious and parasitic diseases, diseases of the respiratory and circulatory systems. At the same time, in the context of a steady decrease in mortality for all causes, mortality rates from diseases of the digestive system and from neoplasms both in Russia and in the Komi Republic demonstrate an increase, in Komi it is quite significant.

Conclusions and perspectives of recent research. In general, over the thirty-year period 1990-2019, for which we have annual Rosstat data on the mortality rate of the Russian population from the main groups of causes, the total mortality rate of the Russian population increased by 9.5%. In the Komi Republic, the indicator increased by 60%. Unlike the country as a whole, where the period under review is characterized by a decrease in mortality from respiratory diseases, external causes and diseases of the circulatory system, in the Komi Republic there was a decrease in mortality only from a group of external causes, for all other reasons - an increase.

The most significant increase over the 30 years under consideration, both in the country as a whole and in the Komi Republic, is characteristic of mortality from diseases of the digestive system, which is largely due to the nature of the

population's diet and alcohol abuse and which tends to increase even in conditions of general decrease in mortality 2003-2019 (fig. 2 and 3). As already indicated, in 2002 in Komi, and in 2006 and on average across Russia, this group of causes rose from the fifth position in the structure of mortality by causes to the fourth. Among the population older than the working age, it occupies the third place in the structure. Until 2000, the mortality rate from diseases of the digestive system in Komi was lower than in the country as a whole; in the past two decades, it has been steadily higher. Moreover, the excess is significant: by 30-40%, in some years more - it reaches 50%. The share of mortality from diseases of the digestive system in the overall structure of mortality due to causes in Russia doubled, reaching 5.5%, in the Komi Republic it increased 2.8 times, exceeding 8% of all deaths. Thus, in the region, demographic policy measures related to the promotion of a healthy lifestyle in terms of improving the culture of food and the use of alcoholic beverages are extremely relevant.

The second place in the Komi Republic is the growth of mortality from neoplasms (by 63%), which, in contrast to Russia, is ahead of the increase in mortality from infectious and parasitic diseases in the region. Nevertheless, in the country as a whole, neoplasms took the second position in the structure of mortality due to causes already in 2006, in Komi - only in 2011. But already in 2011, the share of deaths from neoplasms in the region steadily exceeds the same share across the country as a whole. And since 2014, the mortality rate from neoplasms has also become higher than the all-Russian level. This puts on the agenda in the region the strengthening of demographic policy measures related to cancer prevention and early detection of oncological diseases.

Mortality from infectious and parasitic diseases increased in the Komi Republic in 1990-2019. by 56%. This is less significant than in the region for all reasons and than the growth from this class of reasons for the country as a whole. It should be noted that during the period under review, the mortality rate from infectious and parasitic diseases in Komi is consistently lower than the national average - with the exception of 2009-2010, when a slight excess was recorded. In 2019, the level in the region (10.9 cases per 100 thousand population) and the share of infectious and parasitic diseases in the structure of causes of death (0.9%) were noticeably lower than in the Russian Federation (respectively,

22.4 per 100 thousand population and 1.8%). Those. by the beginning of the COVID-19 pandemic - the first pandemic after the completion in the developed countries of the first stage of the epidemiological revolution, which became a serious challenge to the world public health systems, having actualized the need to revive the preventive strategy for protecting public health - the situation in the Komi Republic with mortality from infectious and parasitic diseases was better than in Russia as a whole.

Further in terms of growth rates in the region are diseases of the circulatory system and diseases of the respiratory system, which in the Komi Republic, it should be emphasized once again, in general for the period 1990-2019. are also distinguished by an increase, while on average in Russia for the three decades under consideration, there was a decrease in the mortality rate from these causes.

Nevertheless, the mortality rate from diseases of the circulatory system in Komi is still below the all-Russian level. Along with infectious and parasitic diseases, this is the second group of causes of death, which in the Komi Republic is consistently characterized by a lower level than in the country as a whole. However, the differences have decreased significantly. If in the early 1990s the mortality rate from cardiovascular diseases in Komi was 30-40% less than in Russia, then in recent years it lags behind the average Russian level by no more than 10%, and in 2019 - only 2.3%.

The mortality rate from respiratory diseases, which is characterized by increased growth rates in the Komi Republic during periods of an increase in total mortality, until the beginning of the 2000s, was consistently below the national level. Since 2003, this pattern has been violated, and although in general the situation is not characterized by unambiguity, after that years prevail with an excess of the regional mortality rate from diseases of the respiratory organs of the average Russian level. In particular, the regional excess was recorded in 2003-2006, 2009-2010. and 2016-2019 Those. By the beginning of the COVID-19 pandemic, which caused a noticeable increase in mortality from community-acquired pneumonia, the Komi Republic came up with a less favorable situation with mortality from respiratory diseases than Russia as a whole.

For the period under review 1990-2019. in Komi, only mortality from external causes has decreased, but its level and share in the structure of mortality by causes remain more significant

than the national average. The mortality rate from accidents exceeds the national average by 30-40%, the share - by 40-45%. This is still the main reserve for increasing the life expectancy of the population in the Komi Republic.

In conclusion, it should be noted that in the context of the growth of life expectancy since 2008 in Russia, there has been a noticeable steady increase in the share of other causes of death, in which the spread of neurodegenerative diseases in an aging society, in particular, Parkinson's and Alzheimer's diseases, plays an important role. In 2019, it amounted to 18.5% against 7.1% in 2007. Since 2016, the share of other causes is inferior in Russia only to the share of the main cause of death - diseases of the circulatory system. In some countries with high life expectancy, the share of this group has already come out on top (for example, in France in 2018). In the Komi Republic, the 1990s were characterized by a rather noticeable, albeit not entirely consistent, increase in the share of other causes of death, which in 1998 exceeded the average Russian level, and this ratio remained until 2013. In recent years, the share of other causes has increased. death rate is not as significant as in the country as a whole, it has stabilized in the region at the level of about 12.5-13% - this is the third position after diseases of the circulatory system and neoplasms. But if it is possible to resume and stabilize the trend of growth in the life expectancy of the population, these causes of death will play an ever-increasing role, which will actualize the issues of the quality of life of older generations, the development of the system of social institutions and the restructuring of public health in the direction of strengthening gerontological and geriatric services.

Such a situation with the structure of mortality due to causes of death developed in Russia and the Komi Republic by the beginning of the COVID-19 pandemic, which made significant changes both in the mortality rate and life expectancy of the population, and the structure of mortality by causes, which will be the subject of our further research. It is also planned to study the regional specifics of gender and inter-settlement differences in the level and structure of mortality by causes.

References

1. Zakharova, O. D. (1995). Demographic crisis in Russia: lessons of history, problems and prospects. *Sociological Research*, 9, 99-109.
2. Ivanov, V. N., Suvorov, A. V. (2003). Problems of health protection of the population of Russia. *Forecasting Problems*, 3, 99-113.
3. Ivanova, A. E. (1994). *Health of the Russian population: expectations, reality, prospects*. Demographic development of Russia and its socio-economic consequences. Mater. Int. Conf., Moscow: IS RAS.
4. Popova, L. A. (2014). Evaluation of the effectiveness of state demographic initiatives. *Economic and social changes: facts, trends, forecast*, 1(31), 125-137.
5. Popova, L. A. (2019). Life expectancy of the population of the Komi Republic: reserves for the prolongation of positive trends. *Problems of development of the territory*, 3 (101), 62-75.
6. Popova, L. A., Taranenko, N. N. (2017). Northern regions of Russia: the level and structure of mortality. *Region: economics and sociology*, 4 (96), 77-100.
7. Preliminary demographic results of 2020 in Russia (part I). *Demoscope Weekly*, 891-892. Retrieved from <http://www.demoscope.ru/weekly/2021/0891/index.php>.
8. Prokhorov, B. B. (2001). The health of the population of Russia in the past, present and future. *Problems of Forecasting*, 1, 148-163.
9. Semenova, V. G. (2005). *Reverse epidemiological transition in Russia*. Moscow, 235.
10. Modern demography (1995) / Ed. AND I. Kvashi, V.A. Iontseva, Moscow, 272.
11. Stabilization of the population of Russia (opportunities and directions of demographic policy) (2001). Moscow, 262.
12. Bourgeois-Pichat, J. (1952). Essai sur la mortalite biologique de l'homme. *Population*, 7, 3, 381-394.
13. Editorials. (1972). The epidemiologic revolution. *American Journal of Public Health*, 62, 11, 1439-1441.
14. Gaziano, J. M. (2010). Fifth phase of the Epidemiologic transition. The age of Obesity and Inactivity. *Journal of the American Medical Association*, 303 (3), 275-276.
15. Health Care Systems: Rethinking health care systems (2005) / ed. by J. Watson and P. Ovseiko. NY: Taylor & Francis, 697.
16. Meslé, F., Vallin, J. (2002). La transition sanitaire: tendances et perspectives. *Démographie: analyse et synthèse*. Sous la direction de G. Caselli, J. Vallin et G. Wunsch, INRD, Vol. III, Chapitre 57, 439-461.
17. Olshansky, S. J., Ault, A. B. (1986). The fourth stage of the epidemiologic transition: the age of delayed degenerative diseases. *Milbank Quarterly*, 64, no. 3, 355-391.

18. Omran, A. R. (1971). The epidemiologic transition: a theory of the epidemiology of population change. *The Milbank Memorial Fund Quarterly*, 49 (4), 509-538.

19. Omran, A. R. (1998). The epidemiologic transition theory revisited thirty years later. *World Health Statistics Quarterly*, 51(2-4), 99-119.

20. Terris, M. (1976). The Epidemiologic Revolution, National Health Insurance and the Role of Health Departments. *American Journal of Public Health*, 66, 12, 1155-1164.

Література

1. Захарова, О. Д. (1995). Демографічна криза в Росії: уроки історії, проблеми і перспективи. Соціологічні дослідження, № 9, 99-109.

2. Иванов В. Н., Суворов А. В. Проблеми охорони здоров'я населення Росії. *Проблеми прогнозування*. 2003. № 3. С. 99-113.

3. Иванова А. Е. Здоров'я населення Росії: очікування, реальність, перспективи. Демографічний розвиток Росії і його соціально-економічні наслідки. Матер. Міжнар. конфер., Москва: ІС РАН, 1994.

4. Попова Л. А. Оцінка ефективності державних демографічних ініціатив. *Економічні і соціальні зміни: факти, тенденції, прогноз*. 2004. № 1(31). С. 125-137.

5. Попова Л. А. Тривалість життя населення Республіки Комі: резерви продовження позитивних тенденцій. *Проблеми розвитку території*. 2019. № 3(101). С. 62-75.

6. Попова Л. А., Тараненко М. М. Північні регіони Росії: рівень і структура смертності населення. *Регіон: економіка і соціологія*. 2017. № 4 (96). С. 77-100.

7. Попередні демографічні підсумки 2020 року в Росії (частина I). Демоскоп Weekly, № 891-892. [Електронний ресурс]. URL: <http://www.demoscope.ru/weekly/2021/0891/index.php>.

8. Прохоров Б. Б. Здоров'я населення Росії в минулому, теперішньому і майбутньому.

Стаття надійшла до редакції : 15.01.2021 р.

Проблеми прогнозування, 2001. № 1. С. 148-163.

9. Семенова В. Г. *Зворотний епідеміологічний перехід в Росії*. Москва. 2005. 235.

10. Кваша А. Я., Іонцева В. А. *Сучасна демографія*. Москва, 1995. 272.

11. Стабілізація чисельності населення Росії (можливості і напрямки демографічної політики). Москва, 2010. 262.

12. Bourgeois-Pichat J. Essai sur la mortalite biologique de l'homme. *Population*. 1952. Vol. 7, № 3. P. 381-394.

13. Editorials. The epidemiologic revolution. *American Journal of Public Health*. 1972. Vol. 62, № 11. P. 1439-1441.

14. Gaziano J. M. Fifth phase of the Epidemiologic transition. The age of Obesity and Inactivity. *Journal of the American Medical Association*. 2010. № 303 (3). P. 275-276.

15. Health Care Systems: Rethinking health care systems / ed. by J. Watson and P. Ovseiko. NY: Taylor & Francis, 2005. 697 p.

16. Meslé F., Vallin J. La transition sanitaire: tendances et perspectives. *Démographie: analyse et synthèse*. Sous la direction de G. Caselli, J. Vallin et G. Wunsch, INRD, 2002. Vol. III, Chapitre 57. P. 439-461.

17. Olshansky S. J., Ault A. B. The fourth stage of the epidemiologic transition: the age of delayed degenerative diseases. *Milbank Quarterly*. 1986. Vol. 64. № 3. P. 355-391.

18. Omran A. R. The epidemiologic transition: a theory of the epidemiology of population change. *The Milbank Memorial Fund Quarterly*. 1971. № 49 (4). P. 509-538.

19. Omran A. R. The epidemiologic transition theory revisited thirty years later. *World Health Statistics Quarterly*. 1998. № 51 (2-4). P. 99-119.

20. Terris M. The Epidemiologic Revolution, National Health Insurance and the Role of Health Departments. *American Journal of Public Health*. 1976. Vol. 66, № 12. P. 1155-1164.

Стаття прийнята до друку: 30.06.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Popova L. Regional features of the mortality structure of the population / L. Popova, E. Zorina, N. Sukhoveenko // Часопис економічних реформ. – 2021. – № 2(42). – С. 76–85.

УДК 351.83

JEL Classification: D73; M15

МАКРАК С.¹, ТSIATSIORKINA А.², KOCHNOVICH І.³

DEVELOPMENT OF SCIENTIFIC PROVISIONS OF FAIR PRICE FORMATION IN THE REPUBLIC OF BELARUS

DOI: 10.32620/cher.2021.2.11

Problem statement. Insufficient efficiency of agriculture, its place and role in the system of the national economy predetermine the need to develop scientific provisions for the fair prices formation within the framework of relations between participants in the agri-food market. *Purpose of article.* Determine the fair price concept specifics for agricultural products, substantiate the functions and factors of its formation, identify the shortcomings of the current pricing policy in the agricultural sector of Belarus, formulate directions for improving the mechanism of state regulation of the industry development. *The object of research* is the mechanism of pricing for agricultural products in the Republic of Belarus. *Methods used in research.* The theoretical and methodological basis for the study was the domestic and foreign scientists works on pricing and the formation of the food cost. During the research, the following methods were used: monographic, abstract-logical, normative, synthesis and system analysis, etc. *The hypothesis of the study.* Achieving fair prices for rural products requires improving the practice of determining them. *Presentation of the main material.* The article presents the author's position in relation to the development of scientific and methodological approaches to fair pricing of agricultural products, which are based on the analysis of the agri-food products multi-link value chain. *Originality and practical value.* The scientific novelty of the research lies in the substantiation of theoretical approaches, principles and directions for the formation of fair prices for agricultural products, taking into account the specifics of the industry and the emerging intersectoral relations. *Conclusions.* Achieving a fair price is possible only through the implementation of the principles, laws and regularities of "justice" within the framework of the formation of effective relationships between business entities and the observance of national interests.

Key words:

pricing, fair, agriculture, links in value chains, principles, functions.

РОЗВИТОК НАУКОВИХ ПОЛОЖЕННЯ СПРАВЕДЛИВЕ ЦІНОУТВОРЕННЯ В РЕСПУБЛІЦІ БІЛОРУСЬ

Постановка проблеми. Недостатня ефективність сільського господарства, його місце і роль в системі національної економіки зумовлюють необхідність розробки наукових положень формування справедливих цін в рамках взаємин учасників агропродовольчого ринку. *Мета статті.* Визначити особливості поняття справедливої ціни на сільськогосподарську продукцію, обґрунтувати функції та

¹ **Макрак Світлана Василівна**, канд. екон. наук, доцент, докторант, завідувач сектором ціноутворення, Інститут системних досліджень в агропромисловому комплексі Національної академії наук Білорусії, м. Мінськ, Білорусь.

Makrak Svetlana, Ph.D. in Economic, Associate Professor, Doctoral Student, Head of the pricing sector of the Institute of System Research in the AIC of the National Academy of Sciences of Belarus, Minsk, Belarus.

ORCID ID: 0000-0001-5617-1085

e-mail: makrak@inbox.ru

² **Тетёркина Алла Михайлівна**, канд. екон. наук, доцент, завідувач сектором, Інститут економіки Національної академії наук Білорусії, м. Мінськ, Білорусь.

Tsiatsiorkina Alla, Ph.D. in Economic, Associate Professor, Head. sector of the Institute of Economics of the National Academy of Sciences of Belarus, Minsk, Belarus.

ORCID ID: 0000-0001-4621-3210

e-mail: ceny@economics.basnet.by

³ **Кохнович Ірина Миколаївна**, старший науковий співробітник, Інститут системних досліджень в агропромисловому комплексі Національної академії наук Білорусії, м. Мінськ, Білорусь.

Kochnovich Irina, senior researcher of the Institute of System Research in the agro-industrial complex of the National Academy of Sciences of Belarus, Minsk, Belarus.

ORCID ID: 0000-0003-3450-6784

e-mail: agrecinst@mail.belpak.by

чинники її формування, виявити недоліки проведеної цінової політики в сільському в аграрній галузі Білорусі, сформуванати напрями вдосконалення механізму державного регулювання розвитку галузі. *Об'єкт дослідження* – механізм ціноутворення на сільськогосподарську продукцію в Республіці Білорусь. *Методи, використовувані в дослідженнях*. Теоретико-методичною основою для дослідження послужили праці вітчизняних і зарубіжних вчених з питань ціноутворення та формування вартості продовольства. У процесі дослідження застосовувалися такі методи: монографічний, абстрактно-логічний, нормативний, синтезу і системного аналізу та ін. *Гіпотеза дослідження*. Досягнення справедливих цін на продукцію села вимагає вдосконалення практики їх визначення. *Виклад основного матеріалу*. У статті представлена авторська позиція щодо розвитку науково-методичних підходів справедливого ціноутворення на сільськогосподарську продукцію, в основу яких покладено аналіз многозвеної ланцюжка створення вартості агропродовольствія. *Оригінальність і практичне значення*. Наукова новизна дослідження полягає в обґрунтуванні теоретичних підходів, принципів і напрямків формування справедливих цін на продукцію сільського господарства з урахуванням специфіки галузі та складаються міжгалузевих відносин. *Висновки та перспективи подальших досліджень*. Досягнення справедливої ціни можливо тільки через реалізацію принципів, законів і закономірностей «справедливості» в рамках формування ефективних взаємовідносин між суб'єктами господарювання і дотримання національних інтересів.

Ключові слова:

ціноутворення, справедливе, сільське господарство, ланки ланцюжків вартості, принципи, функції.

РАЗВИТИЕ НАУЧНЫХ ПОЛОЖЕНИЙ СПРАВЕДЛИВОГО ЦЕНООБРАЗОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ БЕЛАРУСЬ

Постановка проблемы. Недостаточная эффективность сельского хозяйства, его место и роль в системе национальной экономики определяют необходимость разработки научных положений формирования справедливых цен в рамках взаимоотношений участников агропродовольственного рынка. *Цель статьи*. Определить особенности понятия справедливой цены на сельскохозяйственную продукцию, обосновать функции и факторы ее формирования, выявить недостатки проводимой ценовой политики в сельском в аграрной отрасли Беларуси, сформировать направления совершенствования механизма государственного регулирования развития отрасли. *Объект исследования* – механизм ценообразования на сельскохозяйственную продукцию в Республике Беларусь. *Методы, используемые в исследованиях*. Теоретико-методической основой для исследования послужили труды отечественных и зарубежных ученых по вопросам ценообразования и формирования стоимости продовольствия. В процессе исследования применялись следующие методы: монографический, абстрактно-логический, нормативный, синтеза и системного анализа и др. *Гипотеза исследования*. Достижение справедливых цен на продукцию села требует совершенствования практики их определения. *Изложение основного материала*. В статье представлена авторская позиция в отношении развития научно-методических подходов справедливого ценообразования на сельскохозяйственную продукцию, в основу которых положен анализ многозвеной цепочки создания стоимости агропродовольствия. *Оригинальность и практическое значение*. Научная новизна исследования заключается в обосновании теоретических подходов, принципов и направлений формирования справедливых цен на продукцию сельского хозяйства с учетом специфики отрасли и складывающихся межотраслевых отношений. *Выводы*. Достижение справедливой цены возможно только через реализацию принципов, законов и закономерностей «справедливости» в рамках формирования эффективных взаимоотношений между субъектами хозяйствования и соблюдения национальных интересов.

Ключевые слова:

ценообразование, справедливое, сельское хозяйство, звенья цепочек стоимости, принципы, функции.

Formulation of the problem. The formation of a favorable environment for doing business in the field of agri-food products affects many aspects, among which one of the leading places is given to pricing. The social significance of food products, the export orientation of their production, the significant contribution of agriculture and related industries to GDP - all this necessitates active

government participation in the development of the national agro-industrial complex. In this regard, at the government level, the task of establishing fair prices for the rural products was announced. But a situational analysis shows that achieving the planned goals requires serious research, both general theoretical and practical, both in relation to the very concept of such prices and in relation to the

procedure for determining them. In this context of posing the question, it is very significant to substantiate the scientific and methodological foundations of its solution, taking into account the realities of the socio-economic structure of the Republic of Belarus.

Analysis of the latest trends and publications. The theoretical and methodological basis for the study was the works of domestic and foreign scientists on the pricing and formation of the food cost: I. A. Petinenko, L. S. Glukharev, A.E. Vikulenko, P. V. Kovel, V. G. Gusakov, V. I. Belsky, A. M. Teterkina, R. A. Alborov, F. I. Vaskin, M. Y. Gasanov, A. F. Dyatlova, A. R. Zakirova, Y. I. Zdorovets, M. D. Kovalchuk, S. M. Kontsevaya, S. N. Kosnikov, G. S. Klychova, E. P. Krinichna, Z. I. Kruglyak, L. F. Maslovskaya, T. I. Nasedkina, O. V. Prushchak, L. F. Sidtikova, E. I. Stepanenko, L. I. Horuzhy, A. S. Khusainova and others. They dealt with the formation of the fair value of agricultural products and considered it from the standpoint of biological, accounting and economic components. The information base for the study was the current regulatory legal acts of the Republic of Belarus, data from the National Statistical Committee of the Republic of Belarus and agricultural organizations of the system of the Ministry of Agriculture and Food of the Republic of Belarus.

Purpose of the article. Determine the fair price concept specifics for agricultural products, substantiate the functions and factors of its formation, identify the shortcomings of the current pricing policy in the agricultural sector of Belarus, formulate directions for improving the mechanism of state regulation of the industry development.

Presentation of the main material. Despite the fact that the agricultural industry has approached industry in its organizational and technological formats, the high dependence on weather conditions, the discrepancy between the periods of working and producing, the duration and seasonality of production, etc., do not cease to be significant for it, which leaves a certain imprint on the intensity of cash flows, the timing of operations, the procedure for rationing and the use of working capital, and so on. In turn, the prices dictated by the market often do not take into account these aspects, as a result of which commodity producers are forced to sell their products at a cost that does not allow them to effectively conduct business. Ignoring this fact is fraught in the long term with sustained loss by farmers, market stagnation and undermining the

stable development of the national economy. This kind of situation exacerbates the food security issue and can provoke social tensions.

At the same time, agriculture itself, on the one hand, acts as a consumer of material resources (which predetermines its dependence on the conjuncture of this market [8]) and it is important for it to provide itself in sufficient volume and at reasonable prices with high-quality agrochemical products, feed, energy-rich and high-performance machines and equipment, while suppliers of material and technical resources, proceeding from the principle of efficiency, other things being equal, are focused on concluding transactions at the highest possible price. On the other hand, agrarians are suppliers of raw materials for manufacturing enterprises. At this stage, the task for them is to sell products at the highest possible cost, while counterparties are interested in the opposite. And this happens along the entire chain to the end consumer. Moreover, at each stage of commodity circulation, other determinants are built in, affecting the sphere of taxation, lending, etc. As a result, a series of contradictory attitudes arises and the longer it is, the more interests it covers and the larger their confrontation becomes.

The interrelation of all of the listed points within the described commodity distribution chain indicates that the price of agricultural products can be considered fair if it performs the following functions:

- guarantees the equivalence of exchange and allows the formation of a sufficient level of financial assets for the resources supply to agricultural producers;
- objectively differentiates the qualitative characteristics of agricultural raw materials;
- ensures sustainable profitability for farmers;
- stimulates cost reduction and improvement of qualitative characteristics of agricultural products;
- corresponds to the level that is expected for manufacturing and trade organizations;
- contributes to meeting the needs of different segments of the population for high-quality and balanced nutrition, etc.

Today, in no country in the world, the actual prices for agricultural products do not fulfill these functions in a complex manner. All this without fail requires state intervention, and not only in the activities of the farmers themselves, but also in other participants in the agro-industrial sector. As a result, certain patterns of

their relationships are built. Belarus is no exception in this regard. State regulation of prices in the republic is focused primarily on eliminating the formed imbalances. At the present stage, the following problems are common:

1) significant differentiation of the production and economic potential of agricultural producers in the context of regions predetermines different levels of costs as well as different geography of product sales, while the price does not reflect the variability of the agricultural products cost;

2) often the domination of national interests over private ones in the context of ensuring food security and increasing food exports underestimates the importance of price and profit in planning production. A special scheme of relationships has been formed, according to which agricultural producers carry out their activities within the framework of the existing specialization of the region (district) and the development plan for the industry, and the sale of products occurs mainly within the raw material zones. Food industry organizations, in turn, seek to impose unfair conditions of cooperation, for example, in order to save money when calculating for the supplied cattle or milk, they underestimate their quality indicators;

3) the specific characteristics of the development of food trade in the country (which is also typical for developed countries) are manifested in a gradual shift in the balance of "market power" from producers to retailers [1]. As the market power of retail chains grows and the consumer market becomes saturated with goods, manufacturers are forced to accept the terms of retail chains, which prevents the formation of fair prices and parity distribution of gross income within the food chain [7].

Every effort is being made in the republic to support the farmers and at the same time ensure the availability of food for every Belarusian. First of all, it is legitimate to note the presence of a fairly well-developed legislation in the field of pricing and its continuous improvement, including: the Law of the Republic of Belarus "On Pricing" of 10 May 1999 (as amended by the Law of the Republic of Belarus of 11 July 2014, № 192-3) ; Decree of the President of the Republic of Belarus "On some issues of regulation of prices (tariffs) in the Republic of Belarus" of 25 February 2011, № 72 (as amended by the Decree of the President of the Republic of Belarus № 199 of 24 May 2018); Resolution of the Ministry of Agriculture and Food of the Republic of

Belarus "On the establishment of fixed prices for agricultural products (crop production) of the harvest in 2021, purchased for state needs" (of 03 March 2021, № 17); Resolution of the Council of Ministers of the Republic of Belarus "On temporary measures to stabilize prices for socially important essential goods" of 23 February 2021, № 100; Decree of the President of the Republic of Belarus "On State Agrarian Policy" of 17 July 2014, № 347; resolutions and orders in the field of state regulation of pricing for certain types of agricultural products.

In order to create a favorable situation in the agri-food market, the state not only resorts to direct price regulation, but also provides various kinds of support to commodity producers, which is implemented through a system of measures focused on their sufficient resource supply, elimination of non-parity, payment of premiums [9].

In parallel, within the framework of the planned course to expand the practice of free pricing, the state is providing assistance in the development of exchange trade in rural products. Regulation of exchange trade in agricultural products in the Republic of Belarus is carried out by the following regulatory legal acts: Resolution of the Board of JSC "Belarusian Universal Commodity Exchange" of 30 December 2005, № 8 (as amended at the Protocol Office Board of JSC "Belarusian Universal Commodity Exchange" of 25 March 2021, № 44) "List of goods (groups of goods) admitted to exchange trading" (approved by 114 types of agricultural products admitted to exchange trading at JSC Belarusian Universal Commodity Exchange); Resolution of the Board of JSC "Belarusian Universal Commodity Exchange" December 30, 2005 № 8 (as amended at the Protocol Office Board of JSC "Belarusian Universal Commodity Exchange" of 30 June 2020, № 119) "Regulation of exchange trading in the agricultural products section of JSC "Belarusian Universal Commodity Exchange": Determines the specifics of organizing and conducting exchange trading in the agricultural products section at OJSC Belarusian Universal Commodity Exchange: the procedure for placing agricultural products on exchange trading, specifics of conducting exchange trading, specifics of public procurement using exchange trading, formation, signing and registration of exchange contracts, etc.

It is important to note that in order to prevent manipulation of exchange quotations, a price corridor mechanism has been developed and is applied, which prevents unreasonable overestimation

or underestimation of the products cost in comparison with real market prices. In particular, for butter, milk powder and hard cheese with differentiation of buyers by country of destination, a lower price limit is set.

But despite the measures taken, the agricultural sector is experiencing a number of diffi-

culties. It should be recognized that over the past five years, for most types of crop products supplied for government needs, there has been a continuous increase in purchase prices in US dollars (Table 1).

Table 1: Purchase prices dynamics for crop production products sold for state needs, USD / 1 ton

Product name	Years				
	2017	2018	2019	2020	2021
	Maximum price				Fixed price
rye					
food (class 1-3, group A) - (for flour and malt)	97,3	101,0	113,2	100,9	98,7
feed	78,0	81,0	90,8	81,0	79,2
wheat					
class 2 (gluten mass fraction 28%)	168,3	174,8	177,6	161,7	158,2
feed	110,0	114,2	116,0	102,5	100,2
barley					
food, class 1	105,1	109,2	110,9	98,9	96,8
feed	84,2	87,4	88,8	79,2	77,5
brewing	148,9	141,2	146,0	130,2	146,5
oats					
food, class 1	100,5	104,4	107,9	98,3	96,1
food, class 2	94,7	98,4	101,7	92,6	90,6
food, class 3	75,8	78,8	81,4	74,1	72,5
feed	60,8	63,1	65,2	59,4	58,1
buckwheat, USD / cereal processing					
class 1	297,5	308,9	270,9	232,3	227,2
class 2	276,9	287,5	252,1	216,2	211,5
class 3	246,2	255,7	224,2	192,3	188,0
rapeseed oilseeds					
for food purposes, class 1	346,7	328,8	320,4	285,7	354,6
for technical purposes, class 2	336,4	319,0	310,8	277,2	344,1
sugar beet					
for industrial processing	37,4	30,2	31,1	22,8	27,0
substandard	29,9	24,1	24,8	18,2	21,6
corn					
for starch and starch products production, class 1	173,7	123,6	120,4	103,2	101,0
corn on the cob for 1st generation hybrid seeds production	184,1	191,2	186,3	169,7	165,9

Source: the table is compiled according to the data of the Ministry of Agriculture and Food of the Republic of Belarus

These prices act as a benchmark for the formation of market prices and their deviation from the latter is usually not significant. However, the actual level of prices for agricultural products is not fair from the standpoint of creating favorable

conditions for sufficient resource consumption and sustainable production efficiency. For the period 2017–2019, almost all agricultural products (with the exception of cereals and legumes, rapeseed), outstripping growth in costs is recorded (Table 2).

It should be admitted that crop production is profitable (with the exception of potatoes), however, in livestock (which accounts for 78.9% of revenue), a different picture is observed (with the exception of milk). According to the results of growing and feeding cattle and poultry production in 2019, a negative result was obtained.

Chronic unprofitableness of livestock production as well as insufficient profitability of crop production do not allow farmers to achieve high levels of efficiency in the industry as a whole, as evidenced by the levels of profitability of products sold (3.9%), profitability of sales (4.5%) and profitability achieved in 2019 on the final result without government support (-0.9%).

Table 2: Main indicators of the agricultural products sale efficiency

Product type	The level of material and monetary costs: crop production - USD / hectare; livestock products - USD / head.			Average selling prices, USD / 1 ton			Product profitability, %			Growth rate 2019 to 2017, %	
	2017	2018	2019	2017	2018	2019	2017	2018	2019	Of the material and monetary costs	Of the average selling prices
Crop industry products											
Cereal and leguminous – total	321,3	288,5	338,0	124,9	141,7	152,0	16,3	15,1	19,7	105,2	121,7
Rapeseed	459,2	372,5	445,3	99,5	119,1	115,4	33,5	16,9	22,4	97,0	116,0
Potato	2190,9	1995,0	2290,5	346,8	348,5	275,6	0,1	0,0	0,0	104,5	79,5
Sugar beet	1307,9	1167,4	1286,5	351,6	338,8	339,2	31,3	20,0	16,7	98,4	96,4
Livestock industry products											
Milk	1185,2	1218,1	1275,2	285,7	289,8	303,8	28,4	26,2	27,7	107,6	106,4
Cattle meat	383,7	405,2	422,0	1957,6	2035,7	2150,1	-35,3	-37,5	-42,5	110,0	109,8
Pig meat	272,8	288,7	312,0	2030,2	2056,3	2139,3	4,6	-6,1	0,5	114,4	105,4
Poultry	13243,5	13424,2	12188,5	1456,0	1390,1	1284,5	0,2	-15,3	-65,2	92,0	88,2

Source: Table compiled from the Ministry of Agriculture and Food of the Republic of Belarus data

For this reason, there is an increase in the debt obligations of commodity producers, which aggravates their financial condition and does not allow reproduction on an expanded basis.

Measures to compensate for agricultural losses from non-parity do not work. Given the existing prerequisites to compensate for losses to agricultural producers, payments were not made due to budgetary financing of agricultural organizations for the purchase of mineral fertilizers, energy resources, payment for repair services for agricultural machinery, fuel and lubricants and other costs [4]. At the same time, only about 20% of the total state support volume reaches agricultural producers, the rest of the funds are directed to support the industrial sector, the banking system and other industries interacting with the agricultural sector [10]. This allows us to identify another element of the distortions system - the ineffective distribution of budgetary amounts across financing channels.

There are certain shortcomings in the exchange trade through OJSC “Belarusian Universal

Commodity Exchange”. It should be noted that the share of the exchange commodity market in the total volume of trade is still not small. For example, only about 1.5% of all milk produced in the country is sold through the exchange. In turn, experts note that competition between buyers at exchange auctions allows milk suppliers to receive additional revenue in the amount of 10-15%.

Thus, fair pricing for agricultural products means such a procedure for setting prices, in which there is a harmonization of the whole variety of private interests in the context of sustainable development of the national economy. In other words, the interest of the subjects of market relations should be traced not only in obtaining a certain income from their activities, but also in meeting the requirements and requests of other participants in the goods distribution, as well as the interests of society as a whole. The very process of forming fair prices should be based on the following principles: scientific validity of the level of costs, profits, added value at all links of the supply chain; taking

into account risks in the implementation of commercial activities related to the contribution of the agricultural industry to the final result; a competent combination of cost and market pricing methods; coordination of changes in the material resources and food markets situation; stimulating the improvement of product quality; accounting for the utility (consumer value) of products; ensuring parity relations between economic entities in the countryside and other spheres of the agro-industrial complex; focus on achieving social indicators of food security, etc.

Based on the foregoing, it should be noted that the main directions of improving the pricing of agricultural products towards establishing fair prices should be: expanding the practice of selling products outside the raw material zones; improvement of the existing methodological approaches to assessing agricultural losses from non-parity prices; development of effective controls of state regulation and self-regulation of the market in order to ensure healthy competition; involvement in exchange trading of as large a volume of agricultural products as possible; formation of an effective mechanism for guaranteeing the affordability of vital food products for the population, etc.

Conclusions and prospects for further research. The studies allow us to conclude that the achievement of a fair price is possible only through the implementation of the principles, laws and regularities of "fairness" within the framework of the formation of effective relationships between business entities and the national interests. Taking into account this fact, through an assessment of the determinants interconnection in the context of participants in the agri-food value chain, we identified the specifics of the interpretation of a fair price for rural products, and also specified its functions (objectively differentiates the qualitative characteristics of agricultural raw materials; ensures sustainable profitability for farmers; stimulates cost reduction and an increase in the quality characteristics of agricultural products and others). Analysis of the pricing policy pursued in agriculture of the Republic of Belarus testifies to its comparative effectiveness in relation to crop production and ineffectiveness in relation to livestock, primarily beef cattle breeding. The latter largely predetermines the farmers' losses and the growth of their debt obligations. This is the most important evidence that the principles of pricing for rural products in our country are far from "fair" and confirms the need to improve the mechanism of state regulation of the industry development. It is necessary to solve a number of problems that directly or indirectly affect prices. These include: elimination of the existing imbalances in the financing of the agricultural

business, development of effective measures to support fair competition, restructuring of the product supply scheme taking into account the interests of commodity producers, transferring the relationship of market participants towards mutually beneficial conscientious cooperation.

References

1. Bajbardina, T. N., YAKimik, A. YA. (2018). Trends in the development of network trade in the Republic of Belarus. *Vestn. Belarusian. state economy un-that*, 3, 57–64.
2. Bekmuratov, A. T. (2017). Methods for determining the fair value of biological assets and agricultural products. *Public Association "Issyk-Kul Forum of Accountants and Auditors of Central Asian Countries" (Bishkek)*, 1-2, 127–132.
3. Gudkov, A. A., Gudkova, A. A. (2015). Features of accounting for the formation of the value of agricultural products in the fair price. *Management accounting and finance*, 4, 294–314.
4. Kohnovich, I. N. (2019). Ways to improve the mechanism for assessing and eliminating the disparity in prices for industrial and agricultural products in the Republic of Belarus. *Agrarian economy*, 1, 39–47.
5. Kruglyak, Z. I. (2018). Accounting and measurement of agricultural products at fair value. *Vestn. Academy of Knowledge*, 28, 49–157.
6. Lazarevich, I. M., Kohnovich, I. N. (2020). Theoretical and methodological approaches to assessing the balance of income distribution among the participants in the food chain. *Agrarian economy*, 8, 43–54.
7. Lazarevich, I. M., Kohnovich, I. N. (2020). Trends in the distribution of income between the branches of the agro-industrial complex in the EAEU member states. *The development of the regional agro-industrial complex and rural areas: modern problems and prospects: materials of the Intern. scientific-practical Conf., SibNII-SKh SFNTSA RAS*. Under scientific. ed. L.V. Tyu, G.M. Gritsenko. Novosibirsk, SFNTSA RAN, 146–148.
8. Makrak, S. (2020). Scientific and practical basis for achieving sustainability in the market of material resources for agriculture. *Agrarian economy*, 12, 33–50.
9. Makrak, S. V. (2021). *Management of material resources in agriculture in the context of the development of the digital economy: monograph*. Minsk: Belarus. Navuka, 329.
10. Kazakevich, I. A., Danilova, L. S., Shabunya, L. V. and Goryachko, Ye. D. (2017). Methodological recommendations for improving the mechanism for providing domestic support to agriculture in the Republic of Belarus in the con-

text of international economic integration. *Scientific principles for regulating the development of the agro-industrial complex: proposals and implementation mechanisms*. Minsk: Institute of System Research in Agroindustrial Complex of the National Academy of Sciences of Belarus, 86–96.

11. Murav'yov, A. A., Bel'skij, V. I., Tetyorkina, A. M. (2017). *Actual directions of increasing the efficiency of agriculture in the region (on the example of the Mogilev region)*: monograph. Minsk: Institute of System Research in Agroindustrial Complex of the National Academy of Sciences of Belarus, 157.

12. Nasedkina, T. I., Zdorovets YU. I. (2018). Formation of information on the fair value of crop production of an agricultural enterprise. *Vestn. Kursk state agricultural academy*, 244–250.

13. Tsiatsiorkina, A. M. (2017). Analysis of legal norms of pricing practice for agricultural products in the Republic of Belarus. *Agrarian economy*, 6, 39–4.

Літэратура

1. Байбардина Т. Н., Якимик А. Я. Тенденции развития сетевой торговли в Республике Беларусь. *Вестн. Белорус. гос. эконом. ун-та*. 2018. № 3. С. 57–64.

2. Бекмуратов А. Т. Методы определения справедливой стоимости биологических активов и сельскохозяйственной продукции. *Общественное объединение «Иссык-Кульский форум бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии» (Бишкек)*. 2017. № 1(2). С. 127–132.

3. Гудков А. А., Гудкова А. А. Особенности учёта формирования стоимости сельскохозяйственной продукции в справедливой цене. *Управленческий учёт и финансы*. 2015. № 4. С. 294–314.

4. Кохнович И. Н. Пути совершенствования механизма оценки и устранения диспаритета цен на промышленную и сельскохозяйственную продукцию в Республике Беларусь. *Аграрная экономика*. 2019. № 1. С. 39–47.

5. Кругляк З. И. Чёт и оценка сельскохозяйственной продукции по справедливой стоимости. *Вестн. Академии знаний*. 2018. № 28. С. 149–157.

6. Лазаревич И. М., Кохнович И. Н. Теоретические и методические подходы оценки сбалансированности распределения доходов между участниками продовольственной цепочки. *Аграрная экономика*. 2020. № 8. С. 43–54.

7. Лазаревич И. М., Кохнович И. Н. Тенденции распределения доходов между отраслями АПК в государствах-членах ЕАЭС. *Развитие регионального АПК и сельских территорий: современные проблемы и перспективы: материалы Междунар. науч.-практ. конф., СибНИИЭСХ СФНЦА РАН. Под научн. ред. Л.В. Тю, Г.М. Гриценко*. Новосибирск, СФНЦА РАН, 2020. С. 146–148.

8. Макрак С. Научно-практические основы достижения устойчивости на рынке материальных ресурсов для сельского хозяйства. *Аграрная экономика*. 2020. № 2. С. 33–50.

9. Макрак С. В. *Управление материальными ресурсами в сельском хозяйстве в условиях развития цифровой экономики*: монография. Минск: Беларус. навука, 2021. 329 с.

10. Казакевич И. А., Данилова Л. С., Шабуня Л. В., Горячко Е. Д. Методические рекомендации по совершенствованию механизма оказания внутренней поддержки сельскому хозяйству Республики Беларусь в условиях международной экономической интеграции. *Научные принципы регулирования развития АПК: предложения и механизмы реализации*. Минск: Ин-т системных исследований в АПК НАН Беларуси, 2017. С. 86–96.

11. Муравьёв А. А., Бельский В. И., Тетёркина А. М. *Актуальные направления повышения эффективности сельского хозяйства региона (на примере Могилевской области)*: монография. Минск: Ин-т системных исследований в АПК НАН Беларуси, 2017. 157 с.

12. Наседкина Т. И., Здоровец Ю. И. Формирование информации о справедливой стоимости продукции растениеводства сельскохозяйственного предприятия. *Вестн. Курской гос. сельскохозяйственной академии*. 2018. С. 244–250.

13. Тетёркина А. М. Анализ правовых норм практики ценообразования на продукцию сельского хозяйства в Республике Беларусь. *Аграрная экономика*. 2017. № 6. С. 39–45.

Стаття надійшла до редакції : 15.04.2021 р.

Стаття прийнята до друку: 30.06.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Маkрак S. Development of scientific provisions of fair price formation in the Republic of Belarus / S. Makrak, A. Tsiatsiorkina, I. Kochnovich // Часопис економічних реформ. – 2021. – № 2 (42). – С. 86–93.

УДК 338.483.13:392.72(477)
JEL Classification: F6, L26, L83

ЗЕЛЕНКО О. О.¹

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ СФЕРИ ГОСТИННОСТІ УКРАЇНИ

DOI: 10.32620/cher.2021.2.12

Постановка проблеми. Туристична галузь та безпосередньо готельно-ресторанна сфера серед всіх секторів економіки постраждали найбільше. Таким чином, актуальним є визначення поточних обставин та ефективних інструментів її розвитку з метою повернення до передкризового стану та подальшого сталого функціонування. *Мета дослідження:* систематизація аналітичної інформації щодо сучасного стану сфери гостинності, визначення стратегічних пріоритетів і комплексу заходів щодо відновлення сталої діяльності та зміцнення конкурентоспроможності вітчизняної сфери гостинності на національному та міжнародному ринку. *Методи дослідження:* у процесі здійснення наукової роботи було використано загальнонаукові та спеціальні методи наукової абстракції, індукції та дедукції, статистичного аналізу, аналогії та кількісного і якісного порівняння. *Гіпотеза дослідження:* припущено, що в основу розвитку сфери гостинності, як складової туристичної індустрії має бути покладено сукупність теоретичних засад, історичних передумов та сучасних обставин розвитку підприємницької діяльності у зазначеній галузі на національному та міжнародному рівні. *Виклад основного матеріалу:* більшість проблем національної сфери гостинності мають застарілий характер; сучасні умови діяльності підприємств сфери гостинності формуються під впливом факторів (пандемія, глобальна інформатизація, зміна конкурентних детермінант та поглиблення спеціалізації); стратегічні пріоритети розвитку сфери гостинності передбачають концентрацію зусиль щодо: захисту власних інтересів шляхом приєднання до відповідних професійних об'єднань, інформатизації всіх напрямів роботи, активної співпраці із ЗВО та екологізації об'єктів і всього спектру послуг, що пропонуються клієнтам. *Оригінальність та практична значимість дослідження:* представлені у дослідженні результати актуальні для врахування та практичного впровадження для будь-якого підприємства сфери гостинності України. *Висновки та перспективи подальших досліджень.* Дотримання представлених рекомендацій дасть змогу підприємствам гостинності втриматися на регіональних та вітчизняному туристичному ринку, зміцнити власну конкурентоспроможність та запропонувати послуги належної якості не тільки внутрішнім, але й іноземним туристам.

Ключові слова:

сфера гостинності, проблеми, фактори, стратегічні пріоритети, криза, конкурентоспроможність.

MODERN CHALLENGES OF THE HOSPITALITY SPHERE OF UKRAINE

Problem statement. The tourism industry and the hotel and restaurant sector have suffered the most among all sectors of the economy. Thus, it is important to determine the current circumstances and effective tools for its development in order to return to the pre-crisis state and further sustainable operation. *The purpose of the study.* Systematization of analytical information on the current state of the hospitality industry, determination of strategic priorities and a set of measures to restore sustainable activities and strengthen the competitiveness of the domestic hospitality industry in the national and international market. *Research methods.* In the process of scientific work were used general and special methods of scientific abstraction, induction and deduction, statistical analysis, analogy and quantitative and qualitative comparison. *Research hypothesis.* It is assumed that the development of hospitality as a component of the tourism industry should be based on a set of theoretical principles, historical background and current circumstances of business development in this area at the national and international levels. *Presentation of the main material.* Most of the problems of the national hospitality sector are outdated; modern conditions of activity of hospitality enterprises are formed under the influence of factors (pandemic, global informatization, change of competitive

¹ Зеленко Олена Олександрівна, д-р екон. наук, професор кафедри «Міжнародна економіка і туризм», Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, м. Северодонецьк, Україна.

Zelenko Olena, Doctor of Economic Science, Professor of International Economics and Tourism Department, Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, Severodonetsk, Ukraine.

ORCID ID: 0000-0003-4880-246X

e-mail: zelenko.olena@gmail.com

determinants and deepening of specialization); the strategic priorities for the development of the hospitality sector include the concentration of efforts to: protect their own interests by joining the relevant professional associations, informatization of all areas of work, active cooperation with institutions of higher education and greening of facilities and services offered to customers. *Originality and practical significance of the study:* the results presented in the study are relevant for consideration and practical implementation for any enterprise in the hospitality industry of Ukraine. *Conclusions and prospects for further research.* Compliance with the recommendations will allow hospitality companies to stay in the regional and domestic tourism market, strengthen their competitiveness and offer services of good quality not only domestic but also foreign tourists.

Key word:

hospitality, problems, factors, strategic priorities, crisis, competitiveness.

СОВРЕМЕННЫЕ ВЫЗОВЫ СФЕРЫ ГОСТЕПРИИМСТВА УКРАИНЫ

Постановка проблемы. Туристическая отрасль и непосредственно гостинично-ресторанное сфера среди всех секторов экономики пострадали больше всего. Таким образом, актуальным является определение текущих обстоятельств и эффективных инструментов ее развития с целью возвращения к предкризисному состоянию и для дальнейшего устойчивого функционирования. *Цель исследования:* систематизация аналитической информации о современном состоянии сферы гостеприимства, определение стратегических приоритетов и комплекса мероприятий по восстановлению устойчивой деятельности и укреплению конкурентоспособности отечественной сферы гостеприимства на национальном и международном рынке. *Методы исследования.* В процессе осуществления научной работы были использованы общенаучные и специальные методы научной абстракции, индукции и дедукции, статистического анализа, аналогии, количественного и качественного сравнения. *Гипотеза исследования.* Предположено, что в основу развития сферы гостеприимства, как составляющей туристической индустрии, должен быть положены совокупность теоретических основ, исторических предпосылок и современных обстоятельств развития предпринимательской деятельности в указанной области на национальном и международном уровне. *Изложение основного материала.* Большинство проблем национальной сферы гостеприимства имеют устаревший характер; современные условия деятельности предприятий сферы гостеприимства формируются под влиянием факторов (пандемия, глобальная информатизация, изменение конкурентных детерминант и углубление специализации); стратегические приоритеты развития сферы гостеприимства предусматривают концентрацию усилий по: защите собственных интересов путем присоединения к соответствующим профессиональным объединениям, информатизации всех направлений работы, активизации сотрудничества с ВУЗами и экологизации объектов, а также всего спектра услуг, предлагаемых клиентам. *Оригинальность и практическая значимость исследования.* Представлены в исследовании результаты актуальны для учета и практического внедрения любому предприятию сферы гостеприимства Украины. *Выводы и перспективы дальнейших исследований.* Соблюдение представленных рекомендаций позволит предприятиям гостеприимства удержаться на региональных и отечественном туристическом рынке, укрепить собственную конкурентоспособность и предложить услуги надлежащего качества не только внутренним, но и иностранным туристам.

Ключевые слова:

сфера гостеприимства, проблемы, факторы, стратегические приоритеты, кризис, конкурентоспособность.

Постановка проблеми. Поточні обставини функціонування туристичної галузі та готельно-ресторанної сфери країни обумовлені цілим спектром передумов та чинників, що здійснюють вплив на соціально-економічне середовище загалом та сферу гостинності, зокрема.

Розвиток туризму в Україні тривалий час мав позитивну динаміку: спостерігалось зростання туристичних потоків, відкривалися нові заклади розміщення та підприємства ресторанного господарства; розпочато процес

формування нових туристичних дестинацій. Звичайно, як і вся національна економічна система із втратами переживала всі кризи, зокрема, світову фінансову 2008-2009, та національну політичну 2013-2014, результатом якої стали: різкий спад кількості іноземних відвідувачів, значне скорочення внутрішніх туристів, втрата частини підприємств з причини припинення їх діяльності через втрату клієнтів, або з причини територіального їх розташування на окупованих територіях.

У даний час сфера гостинності переживає ще одну кризу пов'язану з поточною ситуацією у глобальних масштабах, викликану всесвітньою пандемією через новий вірус COVID-19. Саме туристична галузь та безпосередньо готельно-ресторанна сфера серед всіх секторів економіки постраждали найбільше. Отже, актуальним є визначення поточних обставин та ефективних інструментів її розвитку з метою повернення до передкризового стану та подальшого сталого функціонування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розвитку сфери гостинності опікується велика кількість вітчизняних науковців. Серед останніх найбільшу увагу привертають роботи Т. Чаркіної, Л. Марценюка, В. Задоя, О. Пікуліної [1], О. Жегус, О. Ілляшенка [2], Ю. Шевчук [3], О. Графської [4], Г. Тарасюка, А. Чагайди та І. Соколовської [5] тощо.

Так, Т. Чаркіна, Л. Марценюк, В. Задоя та О. Пікуліна [1] підкреслюючи цілу низку негативних явищ у сучасній готельно-ресторанній, серед яких основна, це скорочення штату працівників, наголошують на необхідності використання довгострокового планування із врахуванням нових обмежень, пов'язаних із карантинними нормами.

О. Жегус, О. Ілляшенко [2] серед усіх факторів успішності готельно-ресторанної сфери виділяють лояльність клієнтів, пропонує оцінювати її за допомогою 5-ти бальної шкали, та розрахунку у подальшому індексу лояльності.

Ю. Шевчук [3] наполягає на пошуку нових системних державних механізмів реформування галузі на основі концепції сталого управління з метою протистояння умовам мінливого середовища.

Натомість, Г. Тарасюк, А. Чагайда та І. Соколовська [5] вважають, що ключовою перевагою має стати нестандартна пропозиція від закладів розміщення та харчування. Зокрема, на думку науковців, туристи віддаватимуть перевагу закладам, що піклуються про оточуюче середовище.

О. Графська [4], досліджуючи тренди розвитку не тільки сфери гостинності але й всієї туристично-рекреаційної галузі, відзначає провідну роль інформаційних технологій, вважаючи, що саме це є основним інструментом, який дозволить втриматися «на плаву» українським провайдером туристичних послуг та послуг гостинності.

За останній рік з'явилась велика кількість публікацій щодо аналізу кризи 2020 та великої кількості варіантів виходу з неї. Більшість авторів фокусують увагу на одній групі проблем та пропонують певні заходи щодо їх вирішення. Але, як правило, проблеми мають системний характер, виникають неодноразово, тому є необхідність поглянути на ситуацію поточної кризи комплексно; визначити стратегічні пріоритети для подальшого відновлення та розвитку сфери гостинності України.

Мета статті. Систематизація аналітичної інформації щодо сучасного стану сфери гостинності, визначення стратегічних пріоритетів і комплексу заходів щодо відновлення сталої діяльності та зміцнення конкурентоспроможності вітчизняної сфери гостинності на національному та міжнародному ринку туристичних послуг.

Виклад основного матеріалу дослідження. Цікавість до ситуації, що склалася в готельно-ресторанній сфері, обґрунтована не тільки поточним станом та превалюванням кризових явищ. Готельно-ресторанна сфера України, переживши кризу 2008-2009 рр. з гідністю перенесла випробування Євро-2012, хоча на той час підприємства цього сектору економіки за загальним фінансовим результатами були збитковими (таблиця 1).

Відповідно до даних табл. 1. станом на 2013 рік, готельна індустрія та сфера послуг ресторанного господарства України також переживали складний період. Серед основних негативних тенденцій того часу [7]:

- низький рівень завантаженості закладів розміщення та підприємств ресторанної сфери (у середньому тільки на 30%);

- невідповідність пропозиції готельних послуг реальним потребам ринку: замість введення в експлуатацію готельних та рестораних підприємств бюджетного та середнього класу пропонуються заклади для категорії VIP клієнтів;

- диспропорції у ціновій політиці та якості обслуговування: ціна послуг на ринку України вища ніж у провідних туристичних європейських державах, але якість обслуговування навпаки – набагато нижча;

- збитковість підприємств сфери гостинності, що підтверджується сталою негативною динамікою: з 2010 по 2013 р. готельні підприємства збільшили свої збитки майже в 4 рази, ресторани заклади – майже в 2 рази;

Таблиця 1: Фінансовий результат діяльності підприємств сфери гостинності до оподаткування

Роки	Заклади тимчасового розміщення	Заклади послуг ресторанного господарства
	тис. грн.	тис. грн.
2010	-187376,0	-248627,4
2011	-208680,1	-234572,3
2012	-601480,6	-164138,4
2013	-724010,5	-412604,2
2014	-5118590,2	-1239341,6
2015	-5243358,3	-1736967,5
2016	-2124046,6	206260,0
2017	1463132,0	659959,1
2018	2158170,2	745416,5
2019	3307113,2	1335265,4
2020	-5004000,6	

Джерело: [6]

у 2014 році з причини виникнення воєнно-політичного конфлікту заклади розміщення погіршили свої результати діяльності більше ніж у 7 разів підприємства ресторанного господарства – відповідно у 4 рази; найгірша ситуація постерігалася на сході України [8], де фінансові проблеми посилювалися негативним ставленням до регіону як до небезпечної для подорожей території.

Три роки фінансової стабільності з 2017 по 2019 рр. (табл. 1.) і у 2020 готельно-ресторанні підприємства знову стають збитковими. Поточна ситуація та перспективи даного сектору економіки схематично представлені на рис. 1, який презентує три аспекти сьогодення сфери гостинності: проблеми, фактори та стратегічні пріоритети подальшого розвитку. Детальну характеристику варто розпочати саме з проблем.

Всі зазначені на рис. 1 проблеми, мають довге коріння, вони не з'явилися 1-2 роки тому, а їх ігнорування призвело до загострення ситуації в галузі під час карантинних обмежень. Тінізація сфери гостинності: ця проблема у тій чи іншій мірі існувала завжди, але отримала масштабний розвиток з 2014 року, коли прихильники відпочинку на Кримському узбережжі втратили таку можливість та почали шукати альтернативні варіанти в межах підконтрольної частини України. Всі домогосподарства узбережжя Чорного та Азовського моря стали потенційними провайдерми послуг гостинності, і ті хто зорієнтувався – спробували задовольнити наявний попит, без реєстрації підприємницької діяльності. Друга хвиля активної тінізації сектору відбулася 2020, коли приблизно 35% закладів гос-

тинності офіційно припинили свою роботу [3, с. 44], а частина тих, хто бажав вижити, скорочували персонал, та переєструвались як фізичні особи-підприємці, пропонуючи своїм підлеглим отримувати зарплату «в конвертах». Нова хвиля реальних «тіньовиків» у 2020 також виникнула на Азовському узбережжі Донецької області, куди, аби не ризикувати в умовах пандемії, поїхали всі бюджетні відпочивальники Донецької та Луганської області. Побойоючись невдалої спроби, далеко не всі легально оформили свій бізнес.

Низька якість проектних робіт – цю проблему варто зазначити як одну із найбільш глобальних, що останнім часом тільки загострюється. Прикладів такого недолугого проектування та видачі дозвільних документів на будівництво дуже багато. Показовим є узбережжя Одеської області, яке постійно страждає від підтоплення та зсувів, внаслідок чого руйнуються берегові території та будівлі як житлових, так і туристичних комплексів. Така сама загроза руйнування та знищення майна не тільки власників закладів розміщення, але й туристів існує у Кирилівці Запорізької області, де відбувається забудова на потенційно-небезпечних ділянках морського узбережжя. Вже два роки поспіль (2020-2021 рр.) це курортне містечко вимушене боротися із наслідками водної стихії, витрачаючи кошти на відновлення інфраструктури замість того, щоб укріпити берегову лінію, побудувати хвилерізи та прискіпливіше розглядати проекти нових забудов. Інша проблема проектної роботи – знання основоположних норм будівництва, зокрема, обов'язкове планування дренажної та водостічної системи.

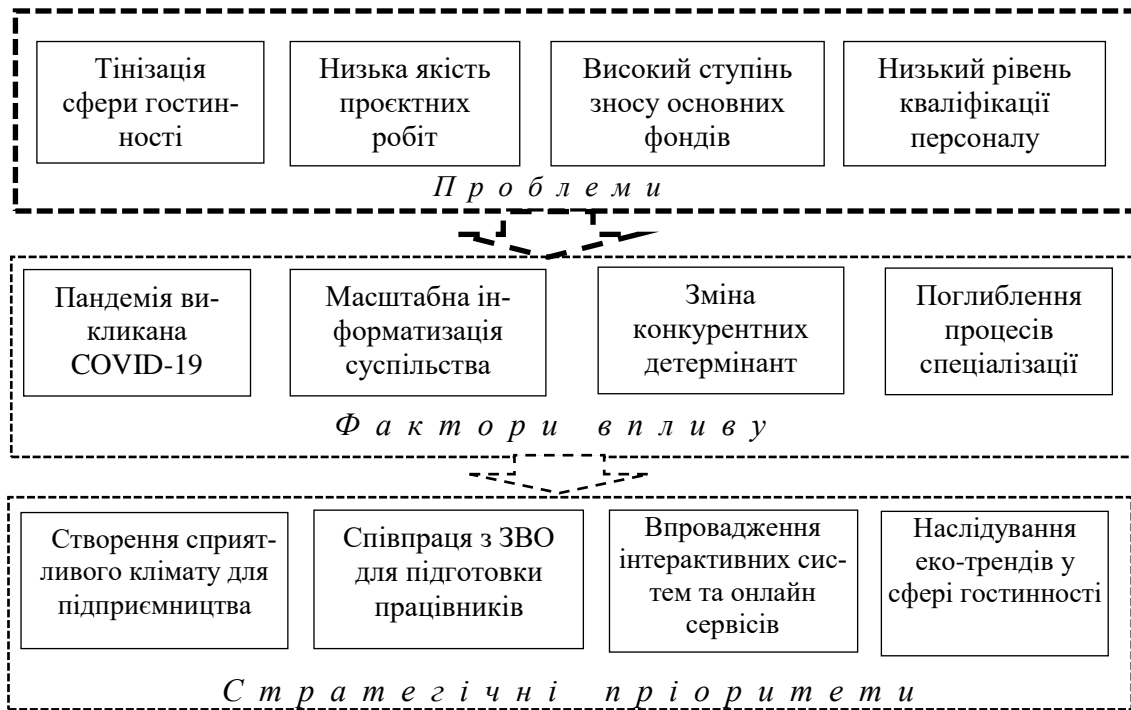

Рисунок 1 – Сучасний стан та стратегічні пріоритети розвитку сфери гостинності України
Джерело: сформовано автором на підставі [3]

Про Одесу вже не говоримо – це проблема старого міста, але неможна не пригадати селище Коблево, яке у туристичний сезон 2021 через великі зливи періодично перетворювалося у Вилкове (український аналог італійського міста на воді). Страждали найбільш дорогі заклади розміщення та ресторани підприємства, розташовані на першій чи другій береговій лінії, їх перші поверхи були підтоплені до рівня 0,3-0,5 м в залежності від місця розташування об’єкту.

Наступна проблема – великий ступінь зносу основних фондів. Від неї страждають навіть всесвітньо-відомі українські курорти, зокрема, такі як Трускавець, який за часів підпорядкування Польщі був дуже популярний, але обмежений із доступом тільки для заможних туристів, спроможних сплатити за дорогі послуги курорту [9]. За радянських часів у обслуговування основних фондів здравниці майже нічого не вкладалося і результат: верхній бюджет зачинено; він, за відсутності капітальних вкладень, перебуває у аварійному стані. І таких прикладів можна наводити безліч. Більшість закладів гостинності Луганської та Донецької області, що не працюють, призупинили свою роботу, саме через високий ступінь зносу та аварійний стан основних фондів.

Низький рівень кваліфікації персоналу – ще одна гостра проблема сфери гостинності. Висловлюючись словами відомого прислів’я, варто підкреслити, що саме «кадри вирішують все», а не фінансові ресурси, чи їх відсутність. Говорячи про кадри, маємо на увазі не тільки обслуговуючий персонал, але й рівень кваліфікації середнього і топ-менеджменту. Незважаючи на той факт, що фахівців з готельно-ресторанної справи в Україні готують вже більше 20 років, якість сервісу та управління в сфері гостинності залишаються на рівні «нижче середнього». Особливо гостро ця проблема проявляється у високий туристичний сезон, коли спостерігається великий попит та винаймаються сезонні працівники, що взагалі не мають жодної професійної освіти відповідного спрямування.

На наявні проблеми розвитку сфери гостинності України накладається вплив цілої низки поточних факторів. Серед представлених на рис. 1, найбільш проблемним фактором є всесвітня пандемія, що виникла в результаті появи нового вірусу Covid-19. Саме сфера гостинності постраждала найбільше, адже на її діяльність було покладено найжорсткіші обмеження. Тривалий час готелі взагалі не приймали відвідувачів; ресторани працювали тільки «на виніс». Але така ситуація примусила власників критично поглянути на

діяльність свого закладу. Зокрема ресторани класу «люкс» переорієнтувались на споживачів із середнім рівнем достатку та стали здійснювати доставку їжі в офісні центри. Деякі представники малого бізнесу в сфері ресторанного господарства, аби вижити, взагалі відмовились від оренди приміщень та виконують замовлення клієнтів за місцем свого постійного проживання.

Масштабна інформатизація суспільства – ще один фактор, вплив якого сфера гостинності значно відчувала і до 2020, але пандемія та карантинні обмеження прискорили процес інформатизації у декілька разів, а ті провайдери послуг гостинності, які ставили собі за мету «вижити» під час карантину, були вимушені опановувати новітні технології обслуговування та засоби комунікації, що дозволяють мінімізувати особисті контакти між провайдером та споживачем послуги.

Зміна конкурентних детермінант – фактор, який впливаючи на сучасну сферу гостинності, передбачає зміщення фокусу уваги і у власників закладів і у самих клієнтів з конкурентних переваг суто вартісного характеру на переваги якісного обслуговування. Український турист навіть за умови обмеженого бюджету воліє отримати якісніші послуги, тому прискіпливо порівнює можливості, які пропонують підприємства сфери гостинності за ті самі кошти. Крім того у складі даного фактору варто враховувати зміну стилю життя більшості потенційних туристів та їх страхи, пов'язані з пандемією, які впливають на остаточне рішення, щодо обрання закладу гостинності [2, с. 120].

Поглиблення спеціалізації закладів гостинності – це останній фактор, який є наслідком попереднього, такий підхід дозволяє провайдерам сконцентруватися на уособленій цільовій аудиторії, вдосконалювати свої послуги, аби відповідати її вимогам та зберегти свою позицію на ринку.

Представлені проблеми та фактори функціонування сфери гостинності в сучасних умовах дозволяють визначити стратегічні пріоритети розвитку даного сектору вітчизняної економіки.

Створення сприятливого клімату для розвитку підприємництва. Важко говорити про виконання даного стратегічного пріоритету в умовах світової пандемічної кризи. Уряд країни, здійснює певні кроки для підтримки малого та середнього бізнесу під час карантинних обмежень, зокрема [10]: кредитні канікули; податкові преференції; виплата

допомоги по частковому безробіттю; інформаційна підтримка бізнесу, яка передбачає спрощення реєстраційних та погоджувальних процедур через їх інформатизацію та переведення процесів в онлайн режим.

Всі представлені заходи так чи інакше реалізуються урядом, хоча є дуже велика кількість нарікань з боку самих підприємців щодо їх несвоєчасності введення, несистемності, недостатності, тощо. Альтернативний шлях – це об'єднання зусиль на місцях та приєднання до регіональних туристичних асоціацій, або інших громадських організацій (які співпрацюють з асоціацією «Національна туристична організація України», ГО «Асоціацією індустрії гостинності України»), покликаних захищати фінансово-економічні інтереси регіону, як туристичної дестинації, лобювати їх на національному рівні, просувати власні регіональні бренди на національний та міжнародний ринок.

Співпраця з ЗВО для підготовки кваліфікованих працівників – ще один стратегічний пріоритет. Даний напрям діяльності вже давно пропагується, як один із ефективних напрямів перспективної професійної співпраці для підготовки майбутніх фахівців, які цілеспрямовано будуть працевлаштовуватися на конкретних підприємствах-замовниках кадрів. Нажаль, не всі підприємці сфери гостинності розуміють перспективність такої співпраці, зокрема, така проблема спостерігається у східних регіонах (зокрема у Луганській області): потенційні роботодавці не бажають витратити свій час та заключати угоди з приводу надання бази практики майбутнім фахівцям. Але переваги такої співпраці ще 6 років тому визнали представники сфери гостинності Одеси, які не тільки надавали базу практики, але й здійснювали технічну підтримку ЗВО щодо надання спеціалізованої оргтехніки та програмного забезпечення. В результаті, здобувачі вищої освіти вже з 3 курсу паралельно із навчанням гарантовано мали місце працевлаштування, а роботодавець отримував молодого фахівця із потрібним набором професійних компетентностей.

Впровадження інтерактивних систем та онлайн сервісів – ще один стратегічний пріоритет. Як правило, у даному стратегічному напрямку розвитку варто розглядати два основних напрямки роботи: інформатизація внутрішніх процесів управління закладом; інформатизація комунікаційних процесів із зовнішнім середовищем. В число основних функцій, які повинні бути присутніми в ав-

томатизованих системах управління підприємствами готельної індустрії, входять наступні: управління бронюванням; управління номерним фондом; управління бухгалтерією; управління клієнтами; адміністрування. Зовнішні комунікації передбачають активну роботу по просуванню послуг підприємства у онлайн середовищі: в онлайн месенджерах, у соціальних мережах, на туристичних сайтах-консолідаторах, з розробниками мобільних туристичних додатків, тощо. Цей процес розпочато задовго до 2020, але потреба мінімувати особисті контакти пришвидшила темпи впровадження даних інструментів комунікації, відмова від їх використання гарантовано призведе до закриття бізнесу. Ці рекомендації підтверджуються проведеним соціологічним дослідженням, за результатами якого більше 30% подорожуючих здійснюють процес планування власної подорожі суто через онлайн засоби без особистого контакту із провайдером послуг. А, враховуючи той факт, що 48% подорожуючих – це молодь у віці від 18 до 29 років – частка таких інформаційно обізнаних туристів тільки зростатиме [5, с. 19].

Наслідкування еко-трендів у сфері гостинності – останній важливий стратегічний пріоритет. Розвиток міжнародного туризму, разом із економічними вигодами, залишав негативний слід на стані навколишнього середовища: знищення заповідних територій заради будівництва нових готельних комплексів; забруднення природно-рекреаційних ресурсів продуктами та відходами життєдіяльності людини у місцях скупчення туристів. У урбаністиці навіть виникло нове поняття «овертуризм», тобто перенасиченість міста туристичним потоком: ситуація, у якій бажання заробити превалює над принципами сталого розвитку і нехтуються норми ємності території щодо можливості прийняти та якісно обслужити максимально-допустиму кількість туристів. Саме таке явище останні роки можна було спостерігати у найбільших містах, які є світовими туристичними центрами; що дуже шкодило навколишньому середовищу, обмежувало можливості екосистеми до регенерації та відновлення. Жорсткий карантин наочно продемонстрував швидкі темпи відновлення природно-рекреаційних ресурсів: зниження рівня забруднення повітря, покращення хімічного складу води міських водойм та річок, відновлення їх флори і фауни. Всі ці еко-маркери та потреба дистанціюватись змінюють уподобання туристів, спрямовуючи

увагу на екзотичні пропозиції від закладів гостинності, які мають еко-спрямований характер діяльності. Агротелі, глемпінги, еко-бази – це саме ті варіанти розміщення, які привертають увагу соціально-відповідальних туристів. За останніми опитуваннями 76% туристів [5, с. 21] відходять від нераціонального споживання та необґрунтованих витрат під час відпочинку. Більшість замість інертного гламурного комфорту надає перевагу отриманню знань та вражень від нових видів активності: проживання у закладі, побудованому з еко-матеріалів та з природними відновлювальними джерелами енергії (електроенергія від вітряків чи сонячних батарей; гаряча вода, що гріється від сонячного тепла), вирощування сільськогосподарських культур та приготування з них автентичних страв даної місцевості, еко-похід з метою очищення земельних ділянок та русла річок. Цей перелік можна продовжувати.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Сучасна сфера гостинності перебуває на стадії радикальних трансформаційних змін. Вітчизняні підприємства готельно-ресторанної сфери не є виключенням. У ході дослідження визначено:

- більшість проблем національної сфери гостинності мають застарілий характер та залишаються без уваги провайдерів послуг більше 10 років поспіль, серед них: тінізація економічних взаємовідносин, низька кваліфікація працівників галузі та незадовільна якість проектних робіт; високий ступінь зносу основних фондів;

- сучасні умови діяльності підприємств сфери гостинності формуються під впливом декількох факторів (пандемія, глобальна інформатизація суспільства, зміна конкурентних детермінант та поглиблення спеціалізації в галузі) врахування яких є обов'язковим для кожного провайдера готельно-ресторанних послуг;

- стратегічні пріоритети розвитку сфери гостинності передбачають концентрацію зусиль щодо: захисту власних інтересів шляхом приєднання до відповідних професійних об'єднань, інформатизації всіх напрямів роботи, активної співпраці із ЗВО та екологізації об'єктів і всього спектру послуг, що пропонуються клієнтам.

Дотримання представлених рекомендацій дасть змогу підприємствам гостинності втриматися на регіональних та вітчизняному туристичному ринку, зміцнити власну конкурентоспроможність та запропонувати послу-

ги належної якості не тільки внутрішнім, але й іноземним туристам.

Література

1. Чаркіна Т. Ю., Марценюк А. В., Задоя В. О., Пікуліна О. В. Стратегічні напрями управління готельно-ресторанним бізнесом в умовах кризи. *Економіка та держава*. Серія: Економічні науки. 2021. № 2. С. 19–23.
2. Жегус О. В., Ілляшенко О. В. Управління лояльністю клієнтів у закладах готельно-ресторанного господарства в умовах нових викликів. *Проблеми економіки*. 2020. №3 (45). С. 118–125.
3. Шевчук Ю. Сучасний стан та перспективи розвитку готельного бізнесу України: чинники та проблеми. *Вісник КНУТД*. Серія: Економічні науки. 2020. № 1. С. 41–51.
4. Графська О. І. Сучасні виклики та мегатренди розвитку туристично-рекреаційної сфери. *Проблеми економіки*. 2020. №2 (44). С. 17–23.
5. Тарасюк Г. М., Чагайда А. О., Соколовська І. О. Перспективні напрями розвитку готельного бізнесу для забезпечення фінансової стабільності індустрії гостинності України. *Причорноморські економічні студії*. 2020. № 55-2. С. 17–24.
6. Державна служба статистики України. Діяльність підприємств. [Електронний ресурс]. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
7. Зеленко О. О., Габараєва К. Р. Сучасні тенденції розвитку готельного господарства в Україні. *Наукові вісті Дніпровського університету*. 2013. № 10. [Електронний ресурс]. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdu_2013_10_6
8. Зеленко О. О. Перспективи розвитку туризму Луганщини в умовах воєнно-політичної нестабільності. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Економічні науки*. 2015. Вип. 2(4). Ч. 2. С. 138–143.
9. Колгусхева О. Нашому курорту потрібен статус державного, але не просто "дощечка золота", а захист і можливості. *Укрінформ*. 2020. 29 вересня. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3108487-andrij-kulcinskij-miskij-golova-truskavca.html>
10. Програми підтримки бізнесу. Коронавірус в Україні. Офіційний портал міністерства охорони здоров'я. [Електронний ресурс].

Стаття надійшла
до редакції : 15.04.2021 р.

URL: <https://covid19.gov.ua/prohramy-pidtrymky-biznesu>

Reference

1. Charkina, T. Y., Martsenyuk, A. V., Zadoya, V. O. and Pikulina, O. V. (2021). Strategic directions of hotel and restaurant business management in crisis. *Economy and state*. Series: Economic Sciences, 2, 19–23.
2. Zhegus, O. V., Pyashenko, O. V. (2020). Customer loyalty management in hotels and restaurants in the face of new challenges. *Problems of economics*, 3(45), 118–125.
3. Shevchuk, Y. (2020). Current state and prospects of hotel business development in Ukraine: factors and problems. *Bulletin of KNUITD*. Series: Economic Sciences, 1, 41–51.
4. Grafaska, O. I. (2020). Modern challenges and megatrends of tourist and recreational development sphere. *Problems of the economy*, 2 (44), 17–23.
5. Tarasyuk, G. M., Chagaida, A. A., and Sokolovskaya, I. O. (2020). Perspective directions of hotel business development to ensure the financial stability of the hospitality industry of Ukraine. *Black Sea Economic Studies*, 55–2, 17–24.
6. State Statistics Service of Ukraine. (2021). Activities of enterprises. Retrieved from: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/sze_20.htm
7. Zelenko, O. O., Gabaraeva, K. R. (2013). Modern trends in the hotel industry in Ukraine. *Scientific news of Dahl University*, 10. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/Nvdu_2013_10_6
8. Zelenko, O. O. (2015). Prospects for the development of tourism in Luhansk region in conditions of military and political instability. *Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series: Economic Sciences*, 2 (4), 2, 138–143.
9. Kolgusheva, O. (2020). Our resort needs the status of the state, but not just a "gold plate", but protection and opportunities. *Ukrinform*. September 29. Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3108487-andrij-kulcinskij-miskij-golova-truskavca.html>
10. Business support programs. (2021). Coronavirus in Ukraine. Official portal of the Ministry of Health. Retrieved from: <https://covid19.gov.ua/prohramy-pidtrymky-biznesu>

Стаття прийнята
до друку: 30.06.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Зеленко О. О. Сучасні виклики сфери гостинності України / О. О. Зеленко // Часопис економічних реформ. – 2021. – № 2 (42). – С. 94–101.

**РОЗРАХУНОК КОНКУРСНОГО БАЛА ПРИ ВСТУПІ
ДО ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ***

Конкурсний бал – це комплексна оцінка досягнень вступника, до якої входять результати вступних випробувань та інші показники, що обраховуються відповідно до правил прийому до закладу вищої освіти.

У 2021 році конкурсний бал для конкурсного відбору на перший курс бакалавра (магістра медичного, фармацевтичного та ветеринарного спрямувань) на основі повної загальної середньої освіти обчислюється на основі балів сертифікатів ЗНО, бала атеста-та, бала за мотиваційний лист, а також з урахуванням регіонального (РК), галузевого (ГК) та сільського (СК) коефіцієнтів. Конкурсний бал при розрахунках округлюється з точністю до 0,001.

Конкурсний бал на бакалавра (магістра медичного, фармацевтичного або ветеринарного спрямування):

$$(КБ) = K1*П1 + K2*П2 + K3*П3 + K4*A + K5*МЛ + K6*ОУ;$$

Конкурсний бал на молодшого бакалавра:

$$(КБ) = K1*П1 + K3*П3 + K4*A + K5*МЛ + K6*ОУ$$

П1, П2 – це оцінки зовнішнього незалежного оцінювання або вступних іспитів з першого та другого предметів за шкалою 100–200 балів;

П3 – оцінка зовнішнього незалежного оцінювання, вступного іспиту з третього предмета (для вступу на навчання для здобуття ступеня молодшого бакалавра – з другого) або творчого конкурсу за шкалою 100–200 балів;

А – середній бал документа про повну загальну середню освіту, переведений у шкалу від 100 до 200 балів відповідно до таблиці переведення середнього бала документа про повну загальну середню освіту, обчисленого за 12-бальною шкалою, в шкалу 100–200 балів;

ОУ – бал за успішне закінчення у рік вступу підготовчих курсів закладу вищої освіти для вступу до нього за шкалою від 100 до 200 балів у разі вступу на спеціальності (спеціалізації), зазначені в Переліку спеціальностей, яким надається особлива підтримка.

*За матеріалами: osvita.ua

МЛ – оцінка за мотиваційний лист, переведений у шкалу від 100 до 200. Зарахування балів за мотиваційний лист може здійснюватися закладом вищої освіти тільки за умови оприлюднення результатів його оцінювання на вебсайті закладу вищої освіти до початку основної сесії зовнішнього незалежного оцінювання.

K1, K2, K3, K4, K5, K6 – невід’ємні вагові коефіцієнти, що встановлюються закладом вищої освіти з точністю до 0,01; K1, K2, K3 встановлюються на рівні не менше ніж 0,2 кожний; у разі проведення творчого конкурсу K3 не має перевищувати 0,25 (0,6 – для спеціальностей галузі знань 02 «Культура і мистецтво» та спеціальності 191 «Архітектура та містобудування»); K4 не може перевищувати 0,1; K5 не може перевищувати 0,01; K6 не може перевищувати 0,05.

Сума коефіцієнтів K1, K2, K3, K4, K5, K6 для кожної конкурсної пропозиції дорівнює 1.

Остаточний конкурсний бал множиться на регіональний (РК), галузевий (ГК) та сільський (СК) коефіцієнти шляхом його множення на їх добуток, причому:

РК дорівнює 1,00 для конкурсних пропозицій закладів вищої освіти (відокремлених структурних підрозділів закладів вищої освіти, структурних підрозділів закладів вищої освіти, які знаходяться в іншому населеному пункті, ніж місцезнаходження закладу вищої освіти) у місті Києві; 1,04 – у Донецькій, Житомирській, Кіровоградській, Луганській, Миколаївській, Рівненській, Сумській, Херсонській, Хмельницькій, Чернігівській, Черкаській областях; 1,02 – в інших випадках;

ГК дорівнює 1,02 для поданих заяв із пріоритетністю 1 та 2 на спеціальності (предметні спеціальності, спеціалізації), передбачені в Переліку спеціальностей, яким надається особлива підтримка; 1,00 – в інших випадках;

СК дорівнює 1,02 для осіб, зареєстрованих у селах та які здобули повну загальну середню освіту у закладах освіти, що знаходяться на території сіл, у рік вступу (1,05 – для спеціальностей (предметних спеціальностей, спеціалізацій), передбачених у Переліку спеціальностей, яким надається особлива підтримка, та спеціальностей галузі знань 21 «Ветеринарна медицина»); 1,00 – в інших випадках.

Вступники надають довідку про реєстрацію місця проживання (за потреби) згідно з додатком 13 до Правил реєстрації місця проживання та Порядку передачі органами реєстрації інформації до Єдиного державного демографічного реєстру.

СК для осіб, що є внутрішньо переміщеними особами та проживають у селі без реєстрації, не застосовується.

Якщо після домноження на коефіцієнти конкурсний бал перевищує 200, він встановлюється таким, що дорівнює 200.

Особам, які є членами збірних команд України та брали участь у міжнародних олімпіадах (відповідно до наказів Міністерства освіти і науки України), Олімпійських, Паралімпійських і Дефлімпійських іграх (за поданням Міністерства молоді та спорту України), зараховуються оцінки по 200 балів з двох вступних випробувань за вибором вступника.

Призерам та переможцям чемпіонатів Європи та чемпіонатів Світу з олімпійських видів спорту (у тому числі серед школярів), всесвітньої Гімназиади, чемпіонатів України (з олімпійських видів спорту) під час вступу на навчання за спеціальностями «Середня освіта (Фізична культура)» та «Фізична культура і спорт» останній доданок у формулі розрахунку конкурсного бала встановлюється рівним 10, а якщо конкурсний бал вступника при цьому перевищує 200, він встановлюється таким, що дорівнює 200.

Документом, що підтверджує статус призера або переможця зазначених зма-

гань, є диплом (грамота, сертифікат тощо), виданий організаторами змагань з визначенням прізвища, імені особи, назви змагань, дати, місця їх проведення, зайнятого місця та результату.

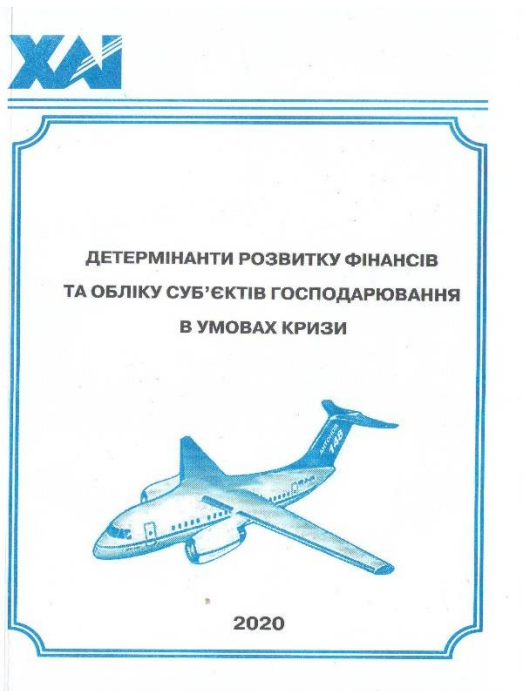
Призерам (особам, нагородженим дипломами I–III ступенів) IV етапу Всеукраїнських учнівських олімпіад у рік вступу з базових предметів під час вступу на спеціальності, визначені в Переліку спеціальностей, яким надається особлива підтримка, останній доданок у формулі розрахунку конкурсного бала встановлюється рівним 10, а якщо конкурсний бал вступника при цьому перевищує 200, він встановлюється таким, що дорівнює 200. Інформацію про них приймальні комісії отримують з Єдиної державної електронної бази з питань освіти.

Учасникам Всеукраїнської олімпіади закладу вищої освіти для професійної орієнтації вступників на основі повної загальної середньої освіти зі спеціальностей, визначених у Переліку спеціальностей, яким надається особлива підтримка, можуть нараховуватися додаткові бали до оцінки сертифіката зовнішнього незалежного оцінювання з одного відповідного предмета під час розрахунку конкурсного бала в цьому закладі освіти в обсязі від 1 до 20 балів, але не вище ніж 200 балів за предмет. Всеукраїнські олімпіади закладу вищої освіти проводяться відповідно до Положення про Всеукраїнські олімпіади вищого навчального закладу для професійної орієнтації вступників на основі повної загальної середньої освіти.

Оцінки з документа про повну загальну середню освіту, які виставлені за 5-бальною шкалою, враховуються так: «3» відповідає «6», «4» відповідає «9», «5» відповідає «12».

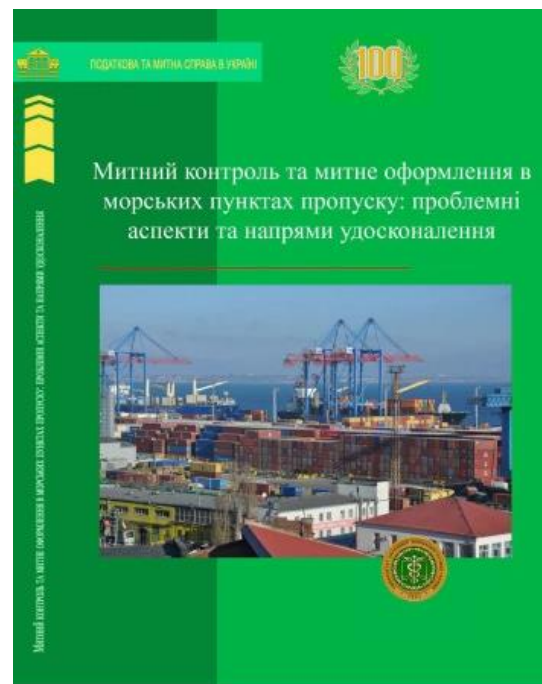
За відсутності з об'єктивних причин додатка до документа про повну загальну середню освіту його середній бал у 12-бальній шкалі вважається таким, що дорівнює «2».

Детермінанти розвитку фінансів та обліку суб'єктів господарювання в умовах кризи: монографія / А. О. Алексеева, О. А. Бабушкін, А. Л. Берднікова та інш., за наук. ред. Т. В. Калінеску. Харків: Нац. аерокосм. ун-т ім. М. Є. Жуковського «Харків. авіац. ін-т», 2020. 160 с.

Монографію присвячено питанням визначення сучасних детермінантів розвитку фінансів та обліку суб'єктів господарювання. Розглянуто методи оцінювання розвитку фінансів та обліку суб'єктів господарювання в умовах системної кризи та розроблено концепцію подолання системної кризи у процес розвитку фінансів і обліку суб'єктів господарювання. Проаналізовано вплив євроінтеграційних процесів на розвиток фінансів та обліку суб'єктів господарювання. Здійснено моніторинг розвитку фінансів і обліку суб'єктів господарювання в умовах системної кризи, формування альтернативних проєктів щодо подолання кризових явищ у розвитку фінансів і обліку суб'єктів господарювання та запропоновано технологію вибору ефективних економічних рішень щодо подолання системної кризи у розвитку фінансів і обліку суб'єктів господарювання. Сформовано модель розвитку фінансів та обліку суб'єктів господарювання в процесі подолання кризових явищ. Для наукових працівників, фахівців у галузі фінансів, економіки і управління, викладачів, аспірантів і студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів.

Митний контроль та митне оформлення в морських пунктах пропуску: проблемні аспекти та напрями удосконалення: кол. моногр. / за заг. ред.: Т. В. Рудої, А. В. Артеменка. Хмельницький, 2020. 236 с.

Монографія є результатом праці науковців та фахівців з митної справи, об'єднаних спільною метою щодо напрацювання науково обґрунтованих пропозицій з питань здійснення митного контролю та митного оформлення в морських пунктах пропуску.

У виданні всебічно проаналізовано основні аспекти здійснення цих процедур та напрями їх реформування; охарактеризовано особливості здійснення морських контейнерних перевезень, наведено критичний аналіз нормативно-правових основ з досліджуваної тематики, окреслено основні проблемні моменти здійснення митного контролю та митного оформлення в морських пунктах пропуску, напрацьовано пропозиції щодо удосконалення митного контролю та митного оформлення в морських пунктах пропуску із врахуванням міжнародного досвіду.

Монографія розрахована на фахівців з митної справи, викладачів закладів вищої освіти, а також здобувачів другого, третього та наукового рівнів вищої освіти, працівників митниць і учасників зовнішньоекономічної діяльності.

Публічне управління та адміністрування операцій з товарами, що переходять у власність держави за порушення митного законодавств: кол. моногр.; за заг. ред. Прус Л. Р., Попеля С. А. Хмельницький, 2020. 408 с.

У науковому виданні всебічно проаналізовано основні аспекти публічного управління та адміністрування операцій з майном, що перейшло у власність держави за порушення митного законодавства, зокрема; правові та організаційні засади здійснення операцій з таким майном; практику здійснення операцій з майном, що переходить у власність держави за порушення митного законодавства; форми реалізації майна, що переходить у власність держави за порушення митного законодавства. Особлива увага приділяється змінам щодо розпорядження майном, яке перейшло у власність держави за порушення митного законодавства, які відбулися у 2019-2020 рр. Детальніше проаналізовано адміністрування податків при операціях з реалізації майна, що переходить у власність держави за порушення митного законодавства.

Монографія буде корисною для наукових та науково-педагогічних працівників, здобувачів другого, третього, наукового рівнів вищої освіти, а також фахівців митного спрямування та усіх, хто цікавиться митною проблематикою.

Оніщик Ю. В., Садовська І. О. Адвокатська діяльність як об'єкт податково-правового регулювання: монографія. Київ: ОЛДІ+, 2021. 209 с.

Монографію присвячено теоретико-прикладним засадам податково-правового регулювання адвокатської діяльності та формуванню обґрунтованих пропозицій з удосконалення законодавства у цій сфері. Під час дослідження було розглянуто адвокатську діяльність як категорію наукового пізнання та об'єкта податково-правового регулювання, вивчено генезис та розвиток податково-правового регулювання адвокатської діяльності, розкрито сутність та правову природу оподаткування доходу від здійснення адвокатської діяльності та визначено податково-правовий статус адвоката. Також було виявлено особливості правового регулювання оподаткування доходів від здійснення індивідуальної адвокатської діяльності, проаналізовано зарубіжний досвід податково-правового регулювання адвокатської діяльності та сформульовано напрями вдосконалення податково-правового регулювання адвокатської діяльності.

Монографія буде цікавою для адвокатів, податкових органів, суддів, науковців, здобувачів вищої освіти, а також для всіх, хто цікавиться питаннями правового регулювання оподаткування доходів від здійснення адвокатської діяльності.

Перелік рецензентів поточного номеру журналу

- Большаков М. М.** – доктор економічних наук, професор, почесний президент Сиктивкарського лісового інституту, Санкт-Петербурзький державний лісотехнічний університет, м. Сиктивкар, Росія.
e-mail: bolshakov@sfi.komi.com
- Васильєв А. Й.** – доктор економічних наук, професор, Президент інженерної академії України, заступник директора з науково-технічної діяльності Інституту проблем машинобудування ім. А. М. Підгорного, м. Харків, Україна.
e-mail: eau.7788982@gmail.com
- Гриневич Л. В.** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри маркетингу, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця, м. Харків, Україна.
e-mail: ludmyla.grynevych@gmail.com
- Давидюк Т. В.** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри «Економічний аналіз та облік», Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», м. Харків, Україна.
e-mail: ekon.analiz@gmail.com
- Дороніна М. С.** – доктор економічних наук, професор, професор, головний науковий співробітник, Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України, м. Харків, Україна.
e-mail: doroninams@ukr.net
- Дружиніна В. В.** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри «Бізнес адміністрування, маркетингу і туризму», Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського, м. Кременчук, Україна.
e-mail: drughinina.vd@gmail.com
- Заблодська І. В.** – доктор економічних наук, професор, завідувач відділу міжрегіонального співробітництва Луганської філії Інституту економіко-правових досліджень НАН України, м. Київ, Україна.
e-mail: zablodin@yandex.ua
- Зінченко О. А.** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів суб'єктів господарювання та інноваційного розвитку, Криворізький національний університет, м. Кривий Ріг, Україна.
e-mail: nvo.alta@gmail.com
- Ільїна Л. І.** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансового менеджменту, Сиктивкарський державний університет імені Питирима Сорокіна, м. Сиктивкар, Росія.
e-mail: luiza_ilina@mail.ru
- Клюс Ю. І.** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри «Облік і оподаткування», Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля, м. Сєверодонецьк, Україна.
e-mail: docentklus@gmail.com
- Кожушко Л. Ф.** – доктор технічних наук, професор, завідувач професор кафедри менеджменту Навчально-наукового Інституту економіки та менеджменту Національного університету водного господарства та природокористування, м. Рівне, Україна.
e-mail: l.f.kozhushko@nuwm.edu.ua
- Криворотько Ю. В.** – доктор економічних наук, завідувач кафедри «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит», БІП – Інститут правознавства, м. Мінськ, Республіка Білорусь.
e-mail: Chair2011@mail.ru
- Кучерова Г. Ю.** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри «Економіка», Класичний приватний університет, м. Запоріжжя, Україна.
e-mail: kucherovahanna@gmail.com
- Момот Т. В.** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри «Фінансово-економічна безпека, облік і аудит», Харківська національна академія міського господарства ім. О. М. Бекедова, м. Харків, Україна.
e-mail: tvmomot@gmail.com
- Найдьонов М. Д.** – доктор економічних наук, професор, керівник напрямку розвитку мономіст Президіуму Комі Республіканської Асоціації незалежних експертів, м. Сиктивкар, Росія.
e-mail: ND.Naidenov@mail.ru

- Нусратуллин В. К.** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри «Загальна економічна теорія», Башкірський державний університет, м. Уфа, Російська Федерація.
e-mail: nvk-ufa@rambler.ru
- Павлов К. В.** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри «Економіка та управління», Іжевська філія Російського університету кооперації, м. Іжевськ, Російська Федерація.
e-mail: kvp_ruk@mail.ru
- Савицька Н. Л.** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри «Маркетинг», Харківський державний університет харчування та торгівлі, м. Харків, Україна.
e-mail: natalisavitska2010@gmail.com
- Ховрак І. В.** – доктор економічних наук, доцент, професор кафедри обліку і фінансів, Кременчуцький національний університет ім. Михайла Остроградського, м. Кременчук, Україна.
e-mail: inna.khovrak@ukr.net
- Чернова О. А.** – доктор економічних наук, професор кафедри «Інформаційна економіка» Південного федерального університету, м. Ростов-на-Дону, Росія.
e-mail: chernova.olga71@yandex.ru
- Чужмарова С. І.** – доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри «Банківська справа» Сиктивкарський державний університет імені Питирима Сорокіна, м. Сиктивкар, Росія.
e-mail: swetlana_ch@bk.ru
- Шихвердієв А. П.** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри «Економічна теорія і корпоративне управління», Державний університет Сиктивкара, м. Сиктивкар, Росія.
e-mail: koet@syktsu.ru
- Шульц С. Л.** – доктор економічних наук, професор, завідувач відділу регіональної економічної політики, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України», м. Київ, Україна.
e-mail: swetshul@i.ua

Шановні колеги, пропонуємо Вашій увазі
ВИМОГИ
щодо змісту та оформлення статей для подання в науково-виробничий журнал
«ЧАСОПИС ЕКОНОМІЧНИХ РЕФОРМ»

Сфера розповсюдження науково-виробничого журналу «Часопис економічних реформ»: загальнодержавна, зарубіжна.

Наукові спеціальності, за якими можуть бути опубліковані статті:

- 051 Економіка;
- 071 Облік і оподаткування;
- 072 Фінанси, банківська справа та страхування;
- 073 Менеджмент;
- 075 Маркетинг;
- 076 Підприємництво, торгівля та біржова діяльність;
- 232 Соціальне забезпечення;
- 241 Готельно-ресторанна справа;
- 281 Публічне управління та адміністрування.

Програмні цілі науково-виробничого журналу
«Часопис економічних реформ»:

- висвітлення проблем соціально-економічного розвитку країни;
- поглиблене вивчення методологічних та прикладних проблем сучасної економіки;
- оприлюднення результатів досліджень у галузі економіки, менеджменту, організації виробництва та підприємництва;
- поширення досвіду реформувань у всіх сферах економічної діяльності;
- надання інформаційної підтримки аспірантам, докторантам та молодим вченим.

Рукописи статей, що будуть направлятися до журналу повинні бути набрані у текстовому редакторі Microsoft Word (файл повинний мати розширення *.doc або *.rtf), написані українською мовою (або російською, чи англійською – для громадян інших країн).

Обсяг статті – від 10 сторінок формату А4 (210x297 мм). Шрифт Times New Roman Сур № 14; Міжрядковий інтервал 1,5. Поля сторінок: усі – 20 мм (без колонтитів).

Структура статті повинна відповідати Постанові Президії ВАК України № 7-05/1 від 15.01.2003 р. ("Бюлетень ВАК України" № 1/2003) та мати такі **елементи**:

- *JEL classification codes* (за Системою класифікації Американської Економічної Асоціації (АЕА). Керівництво щодо обрання коду наведено в <https://www.aeaweb.org/>)
- *Постановка проблеми* в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.
- *Аналіз останніх досліджень і публікацій*, у яких започатковано розв'язання даної проблеми, на які спирається автор;
- *Формулювання мети статті*.
- *Виклад основного матеріалу дослідження* з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.
- *Висновки з даного дослідження і перспективи подальших досліджень* у цьому напрямі.

ДО РУКОПISУ ДОДАЮТЬСЯ

- **зовнішня рецензія від доктора економічних наук** (НЕ з місця працевлаштування/навчання автора), завірена відповідним чином;
- **довідка про автора (трьома мовами)**, в якій вказуються прізвище, ім'я та по батькові, науковий ступінь і вчене звання, зазначається посада й організація (повна назва структурного підрозділу), де працює автор, контактний телефон, електронна адреса, ORCID ID, назва статті та обрана тематична рубрика;
- **довідка про зовнішнього рецензента (трьома мовами)**, у якій вказуються прізвище, ім'я та по батькові, науковий ступінь і вчене звання, посада й організація, де працює ре-

цензент, його контактний телефон та **обов'язково** електронна адреса;

- **витяг із протоколу** засідання кафедри, факультету або Вченої ради установи з рекомендацією статті до друку;
- **угода про передачу авторських прав** (за наявності співавторів – спільна, за підписами усіх) про те, що стаття є власною розробкою автора (авторів), ніде раніше не друкувалася і не знаходиться на розгляді в інших виданнях (зразок розміщено на <https://chasopys.jimdo.com>);
- **переклад повного тексту статті англійською мовою** (відповідно п. 2.9 Наказу Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України № 1111 від 17.10.2012 р.).

Пристатейний список літератури англійською мовою (References) повинен бути оформлений згідно APA (the American Psychological Association), приклад надається!

Окремою сторінкою наводять **анотації (вимоги до структури анотації наведені нижче), ключові слова, назва статті, прізвище, ім'я авторів** трьома мовами (українська, російська та англійська).

Формули подають у форматі *Microsoft Equation 2.0, 3.0 (4.0)*, вирівнюють по центру посередині тексту і нумерують в круглих дужках з правого краю.

Рисунки підписують і нумерують під рисунком по центру тексту.

Всі об'єкти в простих рисунках, які зроблені у Word, мають бути обов'язково згруповані.

Таблиці подають як окремі об'єкти у форматі *Word* з розмірами, приведеними до сторінки складання. Основний кегль таблиці 11, заголовок 12. Заголовки таблиць розміщують по центру сторінки, нумерація таблиць — по правому краю сторінки.

У текст статті можуть бути внесені редакційні правки без узгодження з автором.

Вимоги щодо анотації до статті:

Анотація повинна мати обсяг 1800-2000 знаків та має бути структурована українською (або мовою статті) та англійською мовами (Times New Roman, 11 пт.); Анотація повинна містити стисле формулювання змісту статті, не повторювати назву статті. Загальна структура анотації повинна містити:

- Постановка проблеми (*Formulation of the problem*);
- Мета дослідження (*The purpose of the research*);
- Об'єкт дослідження (*The object of the research*);
- Методи, використані в дослідженні (*The methods of the research*);
- Гіпотеза дослідження (*The hypothesis of the research*);
- Виклад основного матеріалу (стисло) (*The statement of basic materials*);
- Оригінальність та практична значимість дослідження (*The originality and practical significance of the research*);
- Висновки та перспективи подальших досліджень (*Conclusions and perspectives of further research*).

Приклади оформлення переліку літератури в статті англійською мовою (References):
Standard for references conforms to requirements **APA (the American Psychological Association)** :
<http://www.apastyle.org/>.

Journal articles with DOI:

Author, A. A. (Year of publication). Article Title. Journal Title, vol. (no.), pages. doi.
e.g. Monasturnyi, E.A. (2006). Innovative cluster. Innovations, 2, 38-43. doi:10.1037/0278-6133.24.2.225.

Journal articles without DOI:

Author, A. A. (Year of publication). Article Title. Journal Title, vol. (no.), pages.
e.g. Monasturnyi, E.A., & Kulik, J.A. (2005). Social and economic development. Economy of Region, 3, 39-52.
Monasturnyi, E. A. & Kulik, J.A. & Nulif, K.L. (2008). Social and economic development. Economy, 3, 52-67.

Books:

Author, A. A. (Year of publication). Title of book (Edition). Location: Publisher, pages.
e.g. Monasturnyi, E. A. (2006). Innovative cluster. Moscow: Nauka, 267.
Duncan, G. J., & Brooks-Gunn, J. (Eds.). (1997). Consequences of growing up poor. New York, NY: Russell Sage Foundation, 350.
Plath, S. (2000). The unabridged journals. K. V. Kukil (Ed.). New York, NY: Anchor, 680.

Chapter in a book:

Author, A. A., & Author, B. B. (Year of publication). Title of chapter. In A. A. Editor & B. B. Editor (Eds.), Title of book (pages of chapter). Location: Publisher.
e.g. Monasturnyi, E. A. (2006). Innovative cluster. In J. A. Kulik (Ed.), Innovations (pp. 12-21). Moscow: Nauka.

Electronic sources (Web publications):

Author, A. A., & Author, B. B. (Date of publication). Title of article. Title of Online Periodical, volume number (issue number if available). Retrieved from <http://www.someaddress.com/full/url/>.
e.g. Tatarkin A. I. (2013). Self-development of regional socioeconomic systems as the need for Russia's federal development. Economy of Region, 4. Retrieved from <http://economyofregion.com/archive/2013/47/2164/pdf/>.

Кожна стаття, представлена в редакцію, за наявності переліченого пакету документів, позитивної зовнішньої рецензії, друкується згідно розкладу тиражування журналу, а саме чотири рази на рік (щокварталу).

Поточний номер журналу	1	2	3	4
Термін тиражування номеру журналу та опублікування в мережі Internet	31.03	30.06	30.09	31.12
Підсумковий строк надання статті до відповідного номеру журналу	20.02	20.05	20.08	20.11
Шановні автори, будь ласка, не затримуйте строк надання матеріалів. Це стане підґрунтям якісної та швидкої публікації Вашої наукової праці!				

Головний редактор

доктор економічних наук, професор Калінеску Тетяна Василівна

Відповідальний редактор

доктор економічних наук, доцент Ліхоносова Ганна Сергіївна

Статті подаються поштою за адресою:
Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»
вул. Чкалова, 17, м. Харків, Україна, 61000 або надсилаються на e-mail:
a.likhonosova@gmail.com; tetyana.calinescu@gmail.com

<http://nti.khai.edu/ojs/index.php/cher>

<http://chasopys.jimdo.com>

Сподіваємося на плідну співпрацю!

ЧАСОПИС ЕКОНОМІЧНИХ РЕФОРМ

науково-виробничий журнал

№ 2 (42), 2021

Відповідальний за випуск

Л. А. Костирко

Оригінал-макет

Г. С. Ліхоносова

Підписано до друку 30.06.2021 р.
Формат 60x84 1/8. Гарнітура Times New Roman.
Умов. друк. арк. 11,1 Обл. вид. арк. 12,0
Наклад 50 пр. Замовлення № 121. Ціна вільна.

Видавці:

Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля
93406, м. Сєвєродонецьк, Луганська обл., пр. Центральний, 59а
Телефон / факс (06452) 4-03-42
E-mail: uni.snu.edu@gmail.com
http://snu.edu.ua

Національний аерокосмічний університет
ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»
61070, м. Харків, вул. Чкалова, 17
Телефон / факс (057) 788-48-14
E-mail: khai@khai.edu
http://khai.edu.ua

Виготовлювач:

Видавничий центр Національного аерокосмічного університету
ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»
61070, м. Харків, вул. Чкалова, 17
izdat@khai.edu

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції: серія ДК № 391 від 30.03.2001 р.